

ISSN 2707-9147

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить 4 рази на рік
Засновано у 1998 році

ВИПУСК 104

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 316.42(043)
С54

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька,
французька, болгарська, румунська.

З 2010 р. усі електронні версії видання передаються на зберігання
до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України
і представлені на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України».

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного
забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія: **Гордієнко Наталія Миколаївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Запоріжжя); **Клименко Олена Юріївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Київ); **Михайлич Олександр Володимирович**, кандидат соціологічних наук (Київ); **Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор (Запоріжжя); **Сердюк Олексій Олександрович**, кандидат соціологічних наук, доцент (Харків); **Сорокіна Людмила Миколаївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Кам'янське); **Стадник Альона Георгіївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Київ); **Туленков Микола Васильович**, доктор соціологічних наук, професор (Київ); **Хомерікі Олена Андріївна**, доктор соціологічних наук, професор (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Dlugosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор (Краков, Польща); **Greblikaite Jolita**, доктор соціологічних наук, доцент (Каунас, Литва); **Pileliene Lina**, кандидат соціологічних наук, професор (Каунас, Литва); **Tamulienė Vilma**, кандидат соціологічних наук, доцент (Вільнюс, Литва).

Головний редактор: **Зоська Яна Володимирівна**, доктор соціологічних наук, професор.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 3 від 30.10.2024 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі соціальних наук (054 – Соціологія).

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна стаття, направлена до збірника, повинна мати такі структурні елементи: індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки); тематичний розділ журналу; прізвище, ім'я та по-батькові автора (-ів) (не більше 3-х авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи навчання) та назва статті; текст статті; список літератури; анотації та ключові слова двома мовами (мовою статті та англійською мовою). Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Обсяг анотації – 1800 знаків без пробілів (250–300 слів), кількість ключових слів – мінімум 5 слів. Обсяг статті – не менше 8 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список літератури.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

КАМЕНЬСЬКА Т. Г.

МІФИ ТА МІФО-СИМВОЛІКА В СОЦІО-ГУМАНІТАРНИХ СТУДІЯХ: ФІЛОСОФСЬКИЙ, КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	8
---	---

ЛЯШЕНКО Н. О. , БОЛОТОВА В. О.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ БЛОГЕРАМИ INSTAGRAM ТА ТІКТОК	25
--	----

ПРИСЯЖНЮК О. П.

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПУТАЦІЇ МІСТ СЕРЕД РІЗНИХ ГРУП СТЕЙКХОЛДЕРІВ.....	42
--	----

ТРЕТЯК О. А.

МІФО-СИМВОЛІЗМ СВАСТИКИ НАЦИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ ТА ДЕРЖАВИ.....	49
---	----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

БЕССАРАБ А. О. , ЗОСЬКА Я. В., ХОМЕРІКІ О. А.

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКИМ ДІТЯМ, ЯКІ ВИЇХАЛИ ДО ІТАЛІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	59
---	----

БЕЛЄНОК О. А., БОВА А. А.

СОЦІАЛЬНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНЦІВ З РІЗНИМ МІГРАЦІЙНИМ ДОСВІДОМ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІММОБІЛЬНИХ ГРОМАДЯН, РЕВЕРСНИХ МІГРАНТІВ ТА ВНУТРІШНІХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ.....	70
---	----

<i>ГАЦКО В. В., БЕЗРУКОВА О. А.</i> СТІЙКІСТЬ ЯК ДАНИСТЬ? ЧОМУ ВАЖЛИВО ВИМІРЮВАТИ СТІЙКІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	91
<i>ПИГОЛЕНКО І. В., ПИГОЛЕНКО Ю. А.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.....	102
<i>СОБОЛЄВА Н. І., СОБОЛЄВ А. С.</i> СОЦІАЛЬНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПОВОЄННОГО ЧАСУ.....	111
<i>ХРУСТАЛЬОВ Ф. С., АШУРБЕКОВ А. А., ОВЧАРОВА В. С.</i> СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ СПІЛКУВАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З МЕШКАНЦЯМИ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ).....	121
<i>А. Г. Стадник, В. В. Кузьмін, М. О. Кузьміна, С. Л. Лоцман</i> ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СТРЕСУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	130

CONTENTS

CURRENT PROBLEMS OF SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

KAMENSKA T. H.

MYTHS AND MYTHO-SYMBOLISM IN SOCIO-HUMANITARIAN STUDIES: PHILOSOPHICAL, CULTURAL-ANTHROPOLOGICAL, SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS.....	8
--	---

LYASHENKO N. O., BOLOTOVA V. O.

GENDER-SPECIFIC FEATURES IN CREATING THE SUCCESSFUL PERSON IMAGE BY INSTAGRAM AND TIKTOK BLOGGERS.....	25
--	----

PRYSIAZHNIUK O. P.

RESEARCH ON THE REPUTATION OF CITIES AMONG DIFFERENT STAKEHOLDER GROUPS.....	42
---	----

TRETIAK O. A.

MYTHO-SYMBOLISM OF THE SWASTIK OF THE NAZI PARTY AND THE STATE.....	49
--	----

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

BESSARAB A. O., ZOSKA YA. V., KHOMERIKI O. A.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR UKRAINIAN CHILDREN WHO HAVE MOVED TO ITALY DURING THE WAR.....	59
--	----

BIELIENOK O. A., BOVA A. A.

SOCIAL PORTRAITS OF UKRAINIANS WITH DIVERSE MIGRATION EXPERIENCES IN WARTIME CONDITIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF IMMOBILE CITIZENS, REVERSE MIGRANTS, AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS.....	70
---	----

<p><i>HATSKO V. V., BEZRUKOVA O. A.</i> TAKING RESILIENCE FOR GRANTED: WHY IT IS IMPORTANT TO MEASURE THE RESILIENCE OF UKRAINIAN COMMUNITIES DURING THE WAR.....</p>	91
<p><i>PYGOLENKO I. V., PYGOLENKO YU. A.</i> STUDY OF CORRUPTION IN UKRAINE: CHALLENGES OF TODAY’S.....</p>	102
<p><i>SOBOLIEVA N. I., SOBOLIEV A. S.</i> SOCIAL RESILIENCE OF UKRAINIANS: WAYS OF OVERCOMING TRAUMATIC EXPERIENCE IN WAR AND POST-WAR TIMES.....</p>	111
<p><i>KHRUSTALIOV F. S., ASHURBEKOV A. A., OVCHAROVA V. S.</i> SOCIAL COMMUNICATION PRACTICES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS WITH RESIDENTS OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES (BASED ON A SOCIOLOGICAL STUDY IN THE ZAPORIZHZHIA REGION).....</p>	121
<p><i>Stadnyk A. H., Kuzmin V. V., Kuzmina M. O., Lotsman S. L.</i> FACTORS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF STRESS IN PROFESSIONAL ACTIVITY: INNOVATIVE ASPECT.....</p>	130

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.273

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.1>

Т. Г. КАМЕНСЬКА

доктор соціологічних наук,
професор кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МІФИ ТА МІФО-СИМВОЛІКА В СОЦІО-ГУМАНІТАРНИХ СТУДІЯХ: ФІЛОСОФСЬКИЙ, КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Метою статті є дослідження міфів та міфосимволіки в філософських, культурно- та соціо-антропологічних, соціо-психологічних концепціях. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що міфологія та міфологічні символи як предмет дослідження філософії, соціології, культурології, культурної та соціальної антропології, етнографії, соціальної психології, релігієзнавства та інших людинознавчих галузей потребує теоретичної інтеграції. Така інтеграція досягається через єдність дослідження культурної, соціально-структурної та особистісної компоненти в міфоутворенні та символізації реальності.

В статті відзначено, що архаїчна міфосвідомість є багатошаровою сукупністю найвищих космогенетичних та космологічних уявлень, які перетворюються на сакральні уявлення через віру в правдивість міфу. Поза вірою в правдивість все, що описує міф (надприродні сили, дива, світ протиборчих божеств та ін.), є позбавленим сенсу. Будь-яка оцінна безсторонність несумісна з міфом, так само як і з філософським пізнанням і мистецтвом.

Наголошено, що оскільки міфи містять уявлення про цю зачаровано-священну, живу та пульсуючу цілісність, то розкриття окремих міфологічних «істин» свідомості постає як розкриття в низці символів одкровення. Істини міфу постають в символічній формі і переживаються в зміненому стані свідомості, самі ж символи часто постають як такі собі «трансформери», на чому ґрунтується низка сучасних терапевтичних технологій, наближених до ініційованої символічної проєкції.

Висновки. *Констатовано, що міф в філософському розумінні є образом цілісності, яка розгортає свій наратив через першообрази зачарованого світу (архетипи) та архетипово-символьні комплекси, включені до корпусу сакрального знання про метафізичну реальність і об'єктивовані за рахунок отождивлення образу архетипово-символьної презентації з самою реальністю*

і закріпленій вірою в тотожність символічного першообразу реальності самій реальності.

Відзначено, що культурно-антропологічні, соціо-антропологічні, соціологічні епістемі розуміння міфів та символів виходять з його розуміння як форми смислотворення повсякденного життя та досвіду, який містить образ певної спільноти, її соціальні наративи та елементи соціальної саморефлексії, дотичні до розуміння соціальної континуальності (соціально-інтегрованої історії, сакрального часу та простору).

Наголошено, що в психологічній епістемі міфи та символи уподібнюються за структурою і походженням сну, фантазії та колективній імагінації, які існують в колективному безсвідомому (Юнг) і знаходять своє вираження в символах уяви, творчості та психопоезисі.

Ключові слова: *міф, символ, архетип, міфосимволіка, епос, символізація, філософське розуміння міфу, соціологічне розуміння міфу, психологічне розуміння міфу.*

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що міфологія та міфологічні символи як предмет дослідження філософії, соціології, культурології, культурної та соціальної антропології, етнографії, соціальної психології, релігієзнавства та інших людинознавчих галузей потребує теоретичної інтеграції. Така інтеграція досягається через єдність дослідження культурної, соціально-структурної та особистісної компоненти в міфоутворенні та символізації реальності.

Метою статті є дослідження міфів та міфосимволіки в філософських, культурно- та соціо-антропологічних, соціо-психологічних концепціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як впливає з мети дослідження, міф та міфосимволіка потребує студіювання з урахуванням ціннісно-методологічної, теоретичної та соціально-емпіричної складової, що досягається поєднанням філософських, соціологічних, культурно- та соціо-антропологічних (етнологічних) та соціально-психологічних досліджень.

Особливістю філософських досліджень міфу та міфосимволіки стає переважання ціннісно-методологічної компоненти, а також раціоналістично-критичного розуміння міфу в його інфантильному синкретизмі світосприйняття (Платон, Сенека, Бокаччо, Ф.-М. Аруе, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, Бекон, Касієр та ін.). Міфи в такому розумінні постають як надісторичні інверсії мислення, які видають брак раціональності і тому відображають «дитячі» стадії розвитку особи та спільнот.

Культуро- та соціо-антропологічні, соціологічні студії дозволяють досліджувати міфи та міфосимволіку як складову примітивних культур та примітивних спільнот з екстраполяцією отриманих результатів на культури та суспільства модерного типу. В окреслених типах досліджень зберігається еволюціоністське розуміння міфу та міфосимволіки (Вакс, Вайман, Фрезер, Леві-Строс, Леві-Брюль, Дюркгайм та ін.).

Соціально-психологічні дослідження розкривають міф під кутом зору їх зв'язку з безсвідомим, емоціями, потребами, афектами, уявою тощо (Вундт, Фройд, Юнг, Еліаде).

Виклад основного матеріалу. Філософські дослідження міфосимволіки. Рефлексія міфології та символів, спроби встановлення співвідношення в міфі та символах раціональної компоненти відбувалися в філософських, культурно- та соціо-антропологічних, соціо-психологічних концепціях. В античному елінізмі міфи та супутні їм символи тлумачилися переважно як алегорії. Як відомо, алегорії являють собою засіб унаочнення абстрактних понять, які демонструють та ілюструють зміст останніх в наочних образах. Зокрема, подібне тлумачення було типовим для софістики та стоїцизму, в яких боги розглядаються як алегорії людських пристрастей. Міфи ж про богів символізують просто сили природи, які призначені для сприйняття свідомістю неосвідченого простолюду [25, с. 30–49].

В платонізмі та евгемеризмі міфи тлумачаться персоніфікативно, оскільки розглядаються як образно-символічні оповідання про життя видатних людей з домішками фантазії. Невипадково і міфологічні символи зазнають іраціоналістичного тлумачення, естафету якого переймає християнська теологія та етика, демонізуючи міфологічні наративи язичницької доби як оповідання про інфернальний світ. При цьому в Біблії алегорично-герменевтичне тлумачення сакральної реальності представлене через наочні приклади (притчі), які в більшості випадків побудовані як алегорії [21; 25, с. 30–49].

Антропоцентрична філософія доби Відродження звертається до чуттєво-афективного розуміння міфів, символів та міфо-символічних наративів. Останні інтерпретуються як жанр поетичної літератури і моралістично-забарвлений психопоезис. Фундаментальне значення для таких тлумачень зберігають обережний раціоналізм (Дж. Бокаччо, Ф. Бекон), який емпірично доповнюється низкою соціально- та культурно-антропологічних розвідок Мезоамерики та Північної Америки [25, с. 69–84].

Раціоналістичні міркування про міфо-символічні наративи продовжує Дж. Віко [5, с. 49–69]. Автор, не поділяючи сучасних уявлень в сфері вікової психології, пропонує тлумачення міфу через призму концепції стадійного розвитку мислення. На думку філософа, міф являє собою те, що відповідає культурному «дитинству» людства в аспекті слабкої розвиненості абстрактного мислення і переважання наочно-образних, емоційних, уявних форм відображення. В такому аспекті міфо-символічні наративи постають як синкретичні утворення, що поєднують в собі всі властивості проєкції людських емоцій, уяви та емоційно-забарвленого сприйняття, отже, тим самим, чим є наочно-образне мислення у дітей [15, с. 29–45].

Надалі в історії філософії виникає дві гілки теоретизування з приводу міфо-символізму, які продовжують раціоналістично-скептичне та романтично-візіонерське ставлення до міфу як предмету наукових студій. Йдеться про французьке Просвітництво (Ф.-М. Аруе, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є та ін.) та німецький романтизм, починаючи

від І. Гердера і закінчуючи німецькою класичною філософією міфу Ф.-В.-Й. Шелінга та теорією символів Е. Касієра [25, с. 84–105; 8; 28].

Рационалістично-просвітницьке розуміння міфо-символізму переводить сам міф та його символи до розряду фікцій (вигадок) та технологій політичного шахрайства. Романтично-націоналістичні рефлексії міфу відкривають культуротворчий потенціал міфо-символічних наративів, в яких розкривається «народний дух» (Volksgeist) і, відповідно, міфи постають вже не як «вигадки», «забобони» або ж продукт «дитячої свідомості», а як сховища символів різних народів, через які розкривається їх етнічна та національна своєрідність. В шелінганстві міф посідає проміжну сходинку між натурою та артефактами, природою та мистецтвом. Міф є природою в аспекті вираження саме природної реальності при опосередкуванні цього вираження художніми символами. Мистецтво, як і міфологія, розуміються як символічний психопоезис [28].

За мотивами шелінганської філософії міфу філологи брати Грімм створюють «Германську міфологію», у вступі 1-го тому до якої вони наголошують на необхідності віри в богів, прирівнюючи значення цієї віри до потреби в мові. Автори зауважують, що «на брак і обмеженість відомостей про попереднє прийняття християнства в німецькому язичництві повсюдно вказують на те, щоб позбавити давньо-німецьку віру всього її внутрішнього змісту. Історія вчить, що втілену досконалість слід шукати у найбільш (наскільки це можливо) давніх формах мови і що досконалість ця зменшується зі зростанням освіченості...» [14, с. 11].

Проводячи паралелі між нинішнім станом німецької мови та стародавнім і найдавнішим, автори вважають, що «про міфологію припустимо говорити те ж саме: її висохлі русла можна простежити до початку, у її болотах застоюється вода із давніх річок. Народи міцно тримаються за свої традиції, але ані звичаїв, ані забобонів нам ніколи не зрозуміти, якщо ми не підведемо під них укорінене в язичництві основу».

В теорії міфосимволізму Е. Касієра [29, с. 13–42] міфологія прирівнюється автором до інших знаково-символічних систем, зокрема – до мови та мистецтва. Міф не варто аналізувати як систему догматів, оскільки він більшою мірою виходить із практик, аніж з образів та уявлень. Поділ міфу на концептуальні елементи дає підстави Касієру розглядати його у трьох аспектах: як форму думки, як форму споглядання і як форму життя. Міфологія, за автором, виникає з екзистенційної потреби людини в усвідомленні кінцевості свого буття, що породжує в неї нестерпне почуття тривоги та бажання позбутися її через міфи.

Прирівнювання міфу до мови та мистецтва Касієром відбувається за ознакою приналежності міфології до автономних символічних форм культури, в якій відбувається символічна об'єктивація емоцій. Автор вважає будь-яку духовну діяльність, включаючи міфотворчість, такою, що є опосередкованою символами. Символи в міфічних сюжетах Касієр розуміє в раціоналістичному контексті. Вони для автора є алегоріями та метафорами абстракцій, які через символи набувають

відповідної «субституції». Через такі субституції міфологічна свідомість набуває ознак «зашифрованості», а тому потребує відповідного «дешифрування».

В структурах міфологічного мислення та міфічному символізмі автор вбачає поєднання інтуїції та емоцій, які синкретично поєднують реальне і ідеальне, речове і образне, тілесне і атрибутивне, часове і структурне, партисипативне (просторово-супутнє) і причинно-последовне (причинно-наслідкове). Логічні та каузальні зв'язки замінюються низками образів, які слідуєть одне за одним. У Касієра знаходимо ідею, яка стає наскрізною для низки пізніших авторів структуралістського спрямування в культурній та соціальній антропології та етнології, соціології релігій – Е. Дюркгайма, К. Леві-Строса, М. Еліаде [3–4; 9–10]. Йдеться про опозицію «сакральне» (священне, міфічно- і магічно-релевантне) та «профанне» (емпіричне, рутинне) [36, с. 495–512; 37, с. 279–285].

Символічна функція свідомості за Касієром розкриває її здатність поєднувати наочно-речове і абстрактно-знакове. Це пояснюється тим, що через символи свідомість набуває дискретно-образного вираження, виявляє себе в чуттєво-репрезентованому субстраті та в створенні образної одиничності, яка містить низку загальних значень. Зміст символічної функції як фундаментальної функції свідомості реалізується у трьох основних субфункціях – «вираження», «зображення» та «позначення».

У міфо-символах міфічна свідомість розкривається як нерозчленована, єдина, синкретична, оскільки структура міфу не дозволяє впроваджувати розрізнення ідеального та реального, світу безпосередньої реальності та опосередкованих значень. Попри архаїчність міфу, автор вважає, що у політиці ХХ століття відбувається ренесанс міфосимволіки, який Касієр розуміє як штучне повернення до атавізмів домірного мислення і соціально-історичну регресію [29, с. 13–42].

Таким чином, міфологічний фольклор розуміється як продукт безсвідомо-безособової творчості колективної «душі народу». Подібності між фольклорами різних народів можна пояснити спільністю найдавніших уявлень про природу. М. Мюллер та В. Шварц розробляли цю теорію в Німеччині, у них з'являється також низка послідовників в Великій Британії, Італії, Франції (Дж. Кокс, А. де Губернатіс в Італії, М. Бреаль та ін.) [23, с. 35–55].

Цікавими були окремі символічно-природні пояснення міфів, виходячи з символіки природних небесних тіл та стихій, а також з інферналії духовного світу. Генеалогія міфів тлумачилася як похідна від солярної та небесної символіки (сонця та неба), метеорологічних явищ (блискавиці та грому), темних духовних сутностей (Кун, Мюллер, Шварц, Маннхардт).

М. Мюллер продовжив дослідження міфології в лінгвістичній концепції мовних хворіб, яка в значній мірі продовжувала дослідження Д. Віко та І. Гердера. Автор пояснює виникнення міфології через метафорику,

а отже, обмеженість первісної людини в позначенні абстрактних понять через абстрактну ж термінологію [24].

За відсутності такої конкретні ознаки метафоричних епітетів позначали абстрактні поняття, а коли первісний зміст цих символів виявлявся забутим або ж спотвореним, то з досвіду такого забування та семантичних інверсій, в розумінні дослідника, і виникали міфи із супутніми астральними (солярними, місячними, небесними), зооморфними, стехеоморфними та ін. символами, що дало можливість створити низку натуралістичних (солярно-метеорологічних) пояснень генеалогії міфу.

Подальший наукогенез призвів до низки методологічних зрушень в самому раціоналістичному мовознавстві, оскільки символіка міфів виявилася різноплановою, порівняно з обмеженим колом символів, які перераховані автори вважали засадничими для міфоутворення. Водночас теорію лінгвістичних хиб («мовних хворіб») М. Мюллера можна вважати протоструктуралістськими студіями в реконструкції міфів, які набули продуктивного продовження в тому числі в багатривневому тлумаченні символів в культурно-(соціо-)антропологічних та етнографічних студіях [30, с. 16–42].

Культурно-(соціо)антропологічні та етнографічні дослідження міфосимволіки. Культурно-(соціо)антропологічні та етнографічні студії були ґрунтовані на еволюціоністській та структуралістській методології та представлені низкою відомих авторів (Е. Тайлор, Е. Ленг, Г. Спенсер, Дж. Фрезер, Д. Харрісон, Ф. М. Корнфорд, А. А. Кук, Г. Маррі, К. Клакхон, У. Баском, В. Грінвей, Дж. Фонтенроз, К. Леві-Строс, Б. Малиновський, К. Пройз та ін.) англійського, французького, німецького походження [1–33]. Студії архаїчної соціальності (примітивних племінних спільнот) та компаративне дослідження цієї архаїки поруч з цивілізацією дозволяло приходити до нових узагальнень з приводу розуміння сутності міфосимволізму.

Так, в релігієзнавчих та етнографічних дослідженнях Е. Тайлора [32–33] міфи та символи розкриваються як анімістичні проєкції первісної свідомості, які, на думку дослідника, неможна вважати суто «натуралістичними», Водночас для Тайлора примітивний анімізм розглядається як вияв хоча і архаїчного, але здорового глузду, з якого первісна людина виводить через низку анімістичних символів раціонально-логічні пояснення незрозумілої для неї природної реальності і створює таку собі примітивно-архаїчну протонауку.

Оскільки примітивна наука потребує пам'яті, то вузликами цієї пам'яті мають ставати ритуали. Відповідно, меморіально-ритуалістична концепція надає відповідні пояснення того, навіщо потрібні символи та міфи, а саме, для спільнотного запам'ятовування досвіду в умовах відсутності інших меморіальних сховищ.

Ритуалістично-магічну концепцію, яка спирається на меморіальне розуміння міфо-символічних складників первісної культури, поділяє Дж. Фрейзер [7]. Автор вбачає в анімізмі неповноту і фантастичність,

вважаючи втіленням первісної раціональності і меморіальності саме магію та магичні ритуали.

Міф зосереджений в магії, а магія, в свою чергу, є простором ритуальних інтеракцій, які домінують над міфом, оскільки міф та його символи для магії є лише її меморіальними «взуликами». Через символічну складову ритуалів магія впроваджує і започатковує перше протонаукове розуміння закономірності у формі циклічної відтворюваності, повторюваності, сталої зчепленості подій. В «Золотій гілці» Фрейзер аналізує циклічні культу смерті-і-відродження богів як таку собі міфо-символічну протонауку.

Школа класичної філології Кембриджського університету (Д. Харрісон, Ф. Корнфорд, А. Кук, Г. Маррі, Т. Гастер, Е. Джемс, Т. Кейт) продовжила ці студії на ґрунті поглиблення ритуалістичної складової міфосимволізму як основи мистецтва. Сама по собі повторюваність сюжетів у різних творах мистецтва дала можливість відкрити інтелектуальну перспективу для соціології мистецтва в дослідженні міфо-символічної складової окремих творів мистецтва [27, с. 58–93; 141–172: 22].

При цьому магія ставала таким собі практичним підґрунтям для міфу, який поза нею лишався чистим «мистецтвом», якщо не чистою «теорією». В працях С. Хаймана, К. Клакхона, У. Баскома, В. Грінвея. Е. Станнера, Б. Малиновського та ін. казки та легенди як міфо-епічні жанрові твори первісного мистецтва розкриваються в контексті зв'язку між ними, з одного боку, та обрядами та ритуалами – з іншого [30, с. 42–65; 65–84]. Міфосимволіка в такій логіці може утворювати самостійні шереги обрядово-ритуальних практик, а може існувати і окремо від них в жанрі самостійних творів мистецтва.

Малиновський побудував концепцію міфу як примітивної ціннісно-практичної системи регулювання повсякденного життя примітивних спільнот. Для автора в його етнологічному функціоналізмі, представленому в праці «Міф в первісній психології» (1926), міфологічна реальність підтримує, перш за все, традиціоналістський життєустрій [30, с. 65–84].

В цьому немає нічого дивного, оскільки первісна людина не могла дозволити собі теоретичне «розкошування» і споглядання через міф. Все, що вона робила, було суто практичним. Міф та міфологічні символи, отже, були такими собі праксемами, які працювали на підтримання примітивного соціального порядку, його ритуальної космічності, моральності поведінкових моделей, способом ціннісно-нормативного структурування думки та сакральної першореальності.

В міфологічних символах містяться, отже, соціальні уявлення, які переживаються як фатально-космічні закони, неписана, але образно презентована ортодоксія та ортопраксія, щодо якої алегорично-символічна складова є не первинною, але вторинною. Меморіальна неперервність міфу та символів як засобів збереження історичної пам'яті традиціоналістських ком'юніті розглядається в працях послідовників

Малиновського – К. Пройса, Е. Дюркгайма, Л. Леві-Брюля, а також подальших соціально-психологічних дослідженнях міфо-символіки.

У праці Дюркгайма «Елементарні форми релігійного життя» [10, с. 52–53] автором впроваджене в науковий обіг розрізнення категорій сакральне та «профанне».

Наголошуючи на їх взаємозв'язку та взаємопроникненні, автор вважає спільною характеристикою усіх відомих релігійних вірувань, безвідносно до рівня їх простоти або складності класифікацію всіх речей (реальних та ідеальних і які стають предметом релігійної рефлексії) наявність дихотомії сакрального та профанного світів. При цьому вірування, міфи, догми та легенди є або уявленнями, або системами уявлень, які виражають сакральну реальність, а також чесноти та сили, які їм приписуються, або їхні відносини одне з одним і зі світом профанних речей. Автор наголошує на універсальності цієї дихотомії для міфосимволізму та релігійної сфери, вказуючи на радикальність самої опозиції для цих двох категорій речей.

Аналіз Дюркгаймом відмінностей між сакральним і профанним як засадничої ціннісної опозиції міфологічної та релігійної ортодоксії та гетеродоксії стає підґрунтям для структуралістських досліджень К. Леві-Строса, соціо-антропологічного дослідження міфосимволіки первісного мислення Л. Леві-Брюля, який фокусував увагу на дослідженні соціально-психологічних компонентів соціальних уявлень, М. Еліаде зі студіями міфологічної темпоральності, а також В. Вундта та К.-Г. Юнга [9; 18–20].

Структуралістська етнологія К. Леві-Строса [3–4] започаткувала структурно-антропологічні студії міфо-символіки як специфічної мовної реальності, яка розкривається в міфологічних символах через систему бінарних опозицій. Взагалі бінарні опозиції стали для структурної лінгвістики своєрідним метаконцептом, який дозволив зрозуміти міфи, казки, легенди в їх безсвідомій «логіці». Теорія первісного мислення Леві-Строса дозволила розкрити структури мислення в наочно-образних опозиціях і продемонструвати потенції міфологічного мислення щодо узагальнень, класифікацій та інших логічних операцій [4].

Щоправда, в міфосимволіці ці операції відбуваються не з усвідомленим послуговуванням законами логіки, а, навпаки, при безсвідомому послуговуванні логічними операціями в рамках структури. Поняття «структура» в рамках структурної етнології Леві-Строса визначається як сукупність інваріантних відносин-правил, які лишаються в силі за обставин низки поточних перетворень об'єкта.

Леві-Строс студіює міфи аборигенів дикого Заходу, перш за все їх фольклор, в контексті виявлення інваріантних бінарних опозицій, виявляючи у фольклорі американських індіанців механізми міфологічного мислення та міфології. На відміну від звичайної раціоналістичної логіки, міфологіка досягає переконливості через складову символічного «бриколажу» (від фр. *Bricoler* – «грати відскоком, рикошетом»).

Бріколаж і бріколери як користувачі міфосимволіки є попередниками сучасних еклектиків, постмодерністів та інших прихильників «мозаїчного мислення», яке часто не дотримується наскрізної логічності, нанижуючи конструкти з різних систем одне до одного і припасовуючи їх в рамках численних бінарних опозицій (верх-низ, сцена-зала-штунки, правобіч-лівобіч тощо).

Осучаснену структуралістську версію концепції Леві-Строса в контексті співвідношення понять символу та міфу пропонує Я. Варденбург, нідерландський фахівець в галузі феноменології релігії, у своїй праці «Символічні аспекти міфу» [35]. Автор концептуалізує «міф» і «символ» як поняття найтіснішої близькості, вважаючи всі характеристики символу (його медіаторність, культуральність, соціальність, релігійну потентність та ін.) цілком релевантними щодо поняття міфу. Дослідник визначає міф як «символічне конструювання реальності чи конструювання реальності у вигляді символів» [35, с. 65], в той час як символ відрефлексовується автором як інструмент мислення та спосіб вираження інших сфер реальності.

Ці реальності в інтерпретації дослідника перебувають за межами повсякденного життєвого досвіду людини чи спільноти. У символі відбувається «зустріч» різних реальностей при непрозорості кордонів між ними, що дозволяє через символи здійснювати входження до інших сфер дійсності. Раціонально-логічне мислення дозволяє усвідомити подібну трансгресію в аспекті сприйняття та відчуття (переживання) символів як «звільнення від зв'язків інтелекту та претензій розумного слова» [35, с. 47].

Соціально-психологічні дослідження міфосимволіки. У праці В. Вундта «Дослідження законів розвитку міфів, мови та релігії» [38] автор, у зв'язку з генезою міфів, особливо наголошував на ролі афективних станів і сновидінь, а також асоціативних ланцюжків. Вундт відзначає, що міфи пов'язані з психологічним розвитком молитов, жертвоприношень, церемоній очищення, обрядів поховання, табу, асиміляцією сновидінь і екстатичних збуджених станів через релігійні афекти, відносин із світом тварин, уявленнями про небо і землю. Вундт вважає, що дослідження міфогенезу охоплюються низкою теорій, серед яких автор називає теорії прогресу, теорії виродження, натуралістичну теорію, анімістичну теорію. Міфологія для автора пов'язана, зокрема, із чародійськими культурами, первісним анімізмом та фетишизмом, вірою в демонів та різними полідемонічними культурами.

Міф як явище, споріднене з афективними станами, галюцинаціями, продуктами фантазування аналізується також в фрейдівському та юнгівському психоаналізі. Фрейд редукує міф і міфічну символіку до рівня репресованих у безсвідомому сексуальних комплексів. В працях Фрейда один з них фігурує як «Єдипів комплекс» [11–12], засадничим для якого є інфантильні сексуальні потяги сина до матері. А значна частина символів продукується безсвідомим через придушення сексуальних бажань.

В юнгівському розумінні символи стають похідними від множини архетипів як першообразів колективного безсвідомого.

Так, в «Тлумаченні сновидінь» [2, с. 257–259] Фройд представляє такий собі першоміф про інцест, оскільки саме в інцесті ставиться питання про першопоходження людини. До того ж, інцестуозні фантазії в сюжеті трагедії Софокла «Цар Едип» містять міфологічні символи. Останні дотичні до потреби повернення до витоків в добре знайоме оточення та впізнавання знайомого в незнайомому. Міфопсихіка за Фройдом – це психіка, базована на інцесті як на нав'язливому поверненні минулого та на небажанні дорослішати. Міф, отже, може розглядатися як своєрідна психічна реакція інфантильних регістрів психіки людини на виклики (стресори) культурно-відмінного середовища.

У «Вступі до психоаналізу» Фройд пов'язує міфи із онтогенетичним та філогенетичним прачасом. В онтогенетичному аспекті, на думку автора, йому відповідає час дитинства індивідуальної психіки. З іншого боку, Фройд хоча і не веде мову про колективну психіку, тим не менш, вказує на неї в непрямий спосіб, зауважуючи щодо зв'язку роботи сновидіння із філогенетичним прачасом людського роду. Автор не вдається в подробиці розрізнення онтогенетичного та філогенетичного прачасів, відсилаючи до туманного «колись» як можливого майбутнього, коли її (саму проблему розрізнення) вийде розв'язати [1, с. 196].

К.-Г. Юнг пов'язав міфи з колективним безсвідомим, виходячи з теорій Л. Леві-Брюля про колективні репрезентації і теорію символічної інтерпретації міфу, запропонованої Е. Касіерром. Юнг звернув увагу на наскрізність універсальних міфологічних мотивів у різних видах людської фантазії (включаючи міфи, поезію, безсвідоме фантазування в сноваченнях), які автор назвав архетипами. Останні виступають у Юнга як первинні структури безсвідомої фантазії та категорії символічної думки, апіорно організуючі щодо досвіду сприйняття в теперішньому часі.

У «Тавістокських лекціях» [20, с. 143] Юнг протиставляє свою точку зору на безсвідоме точці зору Фройда передусім в аспекті протиставлення змісту концептів безсвідомого. Мовляв, для Фройда безсвідоме постає перш за все як сховище репресованих імпульсів (драйвів, афектів), в той час як для Юнга воно постає як величезний архіватор історичного досвіду людства. Саме останній має для Юнга значення домінуючого предмету його інтересу порівняно з «дитячими яслами», на яких була сфокусована увага Фройда.

В аналітичній психології Юнга та його послідовників, розбіжності міфологій фундовані не на фройдівському «індивідуальному безсвідомому», похідному від ранніх стадій онтогенезу, а на юнгівському «колективному безсвідомому», першоджерелом якого є історія людства і успадковані разом із нею архетипи. Автор визначає їх як першообрази, які демонструють «вражаючу відповідність відомим міфологічним мотивам».

Архетипова скриптура, таким чином, розкривається Юнгом як спільнотна, наскрізна як для «цілих народів, так і ... епох» [18, с. 598]. Одна з юнгівських характеристик архетипу розкриває його зміст як «осаду» психічного функціонування ... предків», такого собі кристалізату «досвіду органічного існування загалом», накопиченого і згущеного у типи завдяки повторенню мільйони разів». Наголосивши перед тим на тому, що архетипи організують матеріал уяви, в наведеній характеристиці Юнг визначає архетип вже як структуру історичної пам'яті людства через представленість в «архетипах... всього досвіду, який «... відбувся на цій планеті з доісторичних часів» [18, с. 573].

Лінію міркувань на стику психоаналізу та структуралістської школи продовжує М. Еліаде, який пов'язує між собою тематику сакрального та профанного темпоральними та просторовими аспектами міфосимволіки. Автор розуміє міф в антропоцентричній перспективі та виходить із того, що священне і світське мають дотичність до різних аспектів просторово-часових відносин.

В праці «Священне та світське» з тематики релігійних міфів, символики та ритуалів Еліаде, як і інші структуралісти, включаючи Дюркгайма, розрізняє сакральне і профанне як засадничу дихотомію. Сакральне, за Еліаде, включає переживання релігійних емоцій та нумінозного (про що пише також Юнг) як виявлення «божественної сили». Профанне включає переживання світських емоцій, наближених до почуття насолоди і, відповідно, його часопростір відрізняється від сакрального часопростору [9, с. 95–97; 205: 29, с. 70–129].

Для Еліаде [9, с. 95–97; 205: 29, с. 70–129] в міфі міститься оповідання про священну історію, деяку протоподію, яка відбулася в доісторичні часи, ab initio. Оповідання священної історії, як вважає дослідник, дорівнює розкриттю таємниці, оскільки персонажі міфу не є звичайними людьми, вони є богами чи культурними героями, і з цієї причини їхні дії є втаємниченими. Звичайні люди не могли б знати вчинки героїв-богів, якщо б вони не розкривалися через міф як історію того, що сталося in illo tempore. Отже, міф – це розповідь про те, що робили боги чи напівбожественні істоти на початку часів. Отже, оповідання міфу означає виголошення протоподій ab origine. Міф, що став наративом, стає аподиктичною правдою, встановлюючи абсолютну істину.

Таким чином, функція міфу, в розумінні Еліаде, полягає в тому, щоб давати пояснення першопочатку світу і аподиктичні (догматичні) знання. Міфосимволіка розкриває абсолютну сакральність, оскільки розповідає про творчу діяльність богів, розкриває сакральність їхньої праці. Іншими словами, міф описує різні, а часом і драматичні проникнення сакрального у світ профанного.

Оскільки атрибутом сучасного життя є «десакралізація людського існування» та створення профанної людини, то сакральні символи проникають в повсякденне життя профанної людини під виглядом профанних. Вони утворюють такі собі рудименти священної символики і є супутніми

сучасній людині попри її спроби втечі від історії. Священна символіка лишається з людиною і суспільством у «закамуфльованих міфах та вирождених ритуалах» на кшталт політичних подій та свят, а також рімейків міфічних мотивів в кіно та літературі.

В структуралістській концепції Д. Варденбурга [35, с. 52–53] вирізнено два типи міфів: експліцитні (explicit) та імпліцитні (implicit). Експліцитні міфи, виходячи з самої етимології концепта, відкрито оповідають про богів та героїв і сприймаються як відверті вигадки та продукти мистецтва. Імпліцитні міфи не сприймаються як такі і можуть видаватися за свою протилежність.

Отже, експліцитні міфи представлені, так би мовити, «міфологічною класикою», в той час як імпліцитні міфи – це продукт постінформаційного суспільства, яке часто видає міфи за щось, чим вони не є (наприклад, за науку, ідеологію і т.п.).

Експліцитні міфи (грецьк. «Mythos» – «слово», «мова», «оповідання», «повідість»; «оповідання про богів і героїв», «казка», «байка», «вигадка») та міфологія («mythologia») за Варденбургом, є «викладенням міфів про богів і взагалі казковими переказами». Структурно міф як наратив містить структуру поетапного розгортання дій та подій, в авторському визначенні «рухливий символізм» (moving symbolism), який є фільмо-подібним через низку динамічного шерегу образів.

Міф і символ, за автором, різняться як статика і динаміка. Кожен елемент міфу має супутнє символічне значення, а комбінація всіх елементів сама по собі утворює нове символічне значення. Всі ці символізації спільно вказують на сенс даного міфу, який виголошується як істина, фундаційна щодо життєвого світу особи та спільноти. Істина міфу у викладенні Варденбурга полягає не в деталях оповідання, але в прихованих глибинних сенсах, які стають реальними як для оповідача, так і для слухача лише в акті оповідання міфу. При цьому «міфи переміщують події, що трапилися на землі, в іншу сферу дійсності, де вони набувають іншого змісту, і цей сенс передається наново за допомогою ритуального дійства» [35, с. 53].

Експліцитні символи, хоча і є переважно статичними, містять в собі непереборну динамічну співвіднесеність, сполученість з усім, «що не є». Оскільки ці символи є сенсопороджуючою моделлю, тобто, завжди перебувають в русі, вони також є смисловими відображеннями, які не вичерпуються в аналізі форм, а осягаються у перетворенні їх нескінченних «специфікацій».

Дещо інакшим, розпливчастішим є запропоноване Варденбургом розуміння імпліцитного міфу як «елементів мови, які позначають певні базисні припущення, що надають сенсу життю індивіда чи спільноти і до яких люди можуть вдатися у кризових ситуаціях» [35, з. 52]. Такі елементи бувають скоріше емоційно навантаженими та пережитими, аніж раціонально оформленими. Вони отримують свою силу прямо з факту емоційного зараження, аніж пояснення, і набувають

свого значення у культурі як символічні слова, висловлювання чи дії. Імплицитні міфи існують як значні, але не розвинені елементи потенційної історії. Коли імплицитний міф стає експліцитним, то він перетворюється на оповідання з наступними етапами та подіями, зі своєю структурою.

Висновки. Архаїчна міфосвідомість є багатоплановою сукупністю найвищих космогенетичних та космологічних уявлень, які перетворюються на сакральні уявлення через віру в правдивість міфу. Поза вірою в правдивість все, що описує міф (надприродні сили, дива, світ протиборчих божеств та ін.), є позбавленим сенсу. Будь-яка оцінка безсторонність несумісна з міфом, так само як і з філософським пізнанням і мистецтвом. За висловом Вебера, міфологічне світобачення є очаклюванням світу і образом зачаровано-священної, живої та пульсуючої цілісності. Оскільки міфи містять уявлення про цю зачаровано-священну, живу та пульсуючу цілісність, розкриття окремих міфологічних «істин» свідомості постає як розкриття в низці символів одкровення. Істини міфу постають в символічній формі і переживаються в зміненому стані свідомості, самі ж символи часто постають як такі собі «трансформери», на чому ґрунтується низка сучасних терапевтичних технологій, наближених до ініційованої символічної проєкції.

Міф в філософському розумінні є образом цілісності, яка розгортає свій наратив через першообрази зачарованого світу (архетипи) та архетипово-символьні комплекси, включені до корпусу сакрального знання про метафізичну реальність і об'єктивовані за рахунок отождення образу архетипово-символьної презентації з самою реальністю і закріплені вірою тотожність символічного першообразу реальності самій реальності.

Культур-антропологічні, соціо-антропологічні, соціологічні епістемі розуміння міфів та символів виходять з його розуміння як форми смислотворення повсякденного життя та досвіду, який містить образ певної спільноти, її соціальні наративи та елементи соціальної само-рефлексії, дотичні до розуміння соціальної континуальності (соціально-інтегрованої історії, сакрального часу та простору).

Міфи слугують соціальним цілям, перш за все соціальній інтеграції, соціальній мобілізації, групоутворенню, яке в культурно-антропологічному, соціо-антропологічному, соціологічному розумінні є пов'язаним з міфотворенням і практиками сторітелінгу з використанням групових символів. Міфи підтримують фідестичні складники соціальної свідомості, сприяють соціальній згуртованості, персоні-генезу та розвитку соціальної солідарності. Разом з цим, міф перевищує за своїм значенням для суспільства текстові та дискурсивні утворення, оскільки виражає організовану вербальну дію, в якій фіксується низка нездоланих для суспільства проблем. Міфи архівують символічні історії, героїзуючи як реальних людей і події, так і створюючи

імагіноїди, через які люди прилучаються до соціальної та культурної спадщини, набуваючи через міфи ідентичності родини, громади, соціальної групи (стану, класу тощо), держави.

Міфи виконують функцію підтримання темпоральної спадкоємності, вибудовуючи зв'язок минулого, теперішнього та майбутнього, без чого ці темпоральні модуси здавалися б хаотичним нагромадженням окремих подій, а культурна та соціальна реальність поставала б як нестерпна, нестабільна та ненадійна. Поруч з цим, міфи та міфо-символи забезпечують синхронізацію окремих соціальних акторів з суспільством та їх середовищем, структуруючи як образи соціальних світів, які існують назовні, так і образ соціального світу, у якому ми живемо, виконуючи щодо цих світів соціалізуючу, соціально-контрольну, культурно-солідаризуючу, соціально-терапевтичну функції.

В психологічній епістемі міфи та символи уподібнюються за структурою і походженням сну, фантазії та колективній імагінації, які існують в колективному безсвідомому (Юнг) і знаходять своє вираження в символах уяви, творчості та психопоезисі.

Міфи та епічні історії містять деяку сталу символічну складову, яка розкривається у осіб художнього типу, психопатів або символічних проєкціях примітивних людей (Вундт). Міфи, якщо вони навіть постають як свідомі вигадки, всупереч інтенціям вигадників, виникають як продукти безсвідомого. Зазначене пояснюється тим, раціональна наукова свідомість теж виростає з низки непрофільтрованих людським раціо міфів. В психологічній епістемі існує фундаментальна спорідненість між символами міфи і символами снобачень, оскільки як перші, так і другі реалізуються в процесах спільного галюцинування.

Спільнотна галюцинаторика в міфі розкривається саме через символи та архетипи, які, в психологічному розумінні, є своєрідними «шифрами» нерозв'язаних проблем. Саме нерозв'язані проблеми підживлюють мрії та мріяння, результати якого залишаються в пам'яті (індивідуальній та колективній) і підживлюють нескінченне повторення і повернення минулого в теперішньому і в майбутньому. Отже, міф і міфо-символи підтримують циклічність часу, оскільки пояснюють те, що відбувається і те, що відбудеться, і неперервність простору, зберігаючи сталість та синхронізованість культурної, соціальної та психічної архітектоніки.

Поєднання філософського, культурно-антропологічного та соціологічного (соціо-антропологічного, етнографічного) та психологічного розуміння міфу та міфосимволіки дає підстави сформулювати визначення міфу як продукту соціальної символізації метафізичної реальності, який має безособове авторство в колективному безсвідомому і підтримує множину гранднративів історичного часу і космічності соціального простору за рахунок ототожнення міфо-символічного архетипового першообразу і образу реальності як такого на основі віри в їх тотожність.

Список використаної літератури

1. Фройд, З. Вступ до психоаналізу / Зигмунд Фройд ; пер. з нім. П. Тарашука. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 480 с.
2. Фройд, З. Тлумачення снів / пер. В. Чайковського. Харків : Фоліо, 2019. 603 с.
3. Леві-Строс, К. Структурна антропологія / пер. з французької З. Борисюк. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1997. 387 с.
4. Леві-Строс К. Первісне мислення. К. : Український центр духовної культури, 2000. 324 с.
5. Berlin, Isaiah. Giambattista Vico and Cultural History. In: Ders.: The Crooked Timber of Humanity. Chapters in the History of Ideas. Edited by Henry Hardy. Princeton University Press, Princeton 1997, pp. 49–69.
6. Freud, S. (1900). Traumdeutung. Leipzig: F. Deuticke. Retrieved from https://archive.org/details/Freud_1900_Die_Traumdeutung_k/mode/2up
7. Frazer, James George (1976). The Golden Bough. A Study in Magic and Religion. Part 1: The Magic Art and the Evolution of Kings. Vol. 1. London : The Macmillan Press. pp. ix, 423 p.
8. Cassirer, E. Symbol, myth and culture: Essay and lectures, 1935–1945. Yale Univ. Press, 1979. 304 p.
9. Eliade, M. Images and symbols / M. Eliade. Paris, 1979. 204 p.
10. The Elementary Forms of the Religious Life by Emile Durkheim (Author), Joseph Ward Swain (Translator). Free Press, 1965. 507 p.
11. Freud, S. (1910). Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci. Leipzig: F. Deuticke. Retrieved from https://archive.org/details/SzaS_7_Freud_1910_Leonardo/mode/2up
12. Freud, S. (1912). Die Inzestscheu. Imago, 1, 17–33. Retrieved from https://archive.org/details/Imago.ZeitschriftFrAnwendungDer-PsychoanalyseAufDie_762/
13. Guthrie W. K. C. A History of Greek Philosophy / W. K. C. Guthrie. Cambridge, 1978. V. 6. 408 p.
14. Grimm, J. Deutsche Mythologie. Göttingen: Dieterichsche Buchhandlung, 1835. (XXX + 710 + CLXXVII) S.
15. Jamme Ch. Portraying myth more convincingly: critical approaches to myth in the classical and romantic periods // International Journal of Philosophical Studies. 2004. Vol. 12 (1). P. 29–45.
16. Jackson, Andrew: Symbol for an Age, Oxford University Press, 1962. 312 p.
17. Feiffer, Jules. The Great Comic Book Heroes. New York. 1965. 80 p.
18. Jung, C. (1921). Psychologische Typen. Zürich: Rascher & Cie. Re-trrieved from https://archive.org/details/Psychologische_Typen
19. Jung, C. (1959). Face To Face. (J. Freeman, Interviewer). Retrieved from <https://youtu.be/2AMu-G51yTY>
20. Jung, C. (1970 [1935]). Analytical psychology: Its theory and practice; the Tavistock lectures. New York : Vintage Books. Retrieved from <https://archive.org/details/analyticalpsycho-00jung>
21. Kirk, Geoffrey S. Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures. Cambridge : Cambridge UP, 1970. 299 p.
22. Keith, Thomas. Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England. London: Weidenfeld & Nicolson. 1978. 716 p.

23. Lotman, Yury M., and Zara G. Mintz. 1981. Literature and Mythology. Proceedings : Sign Systems 13: 35–55.
24. Muller, Max. Natural religion; the Gifford lectures delivered before the University of Glasgow in 1888 (англ.). London, New York : Longmans, Green, and Co., 1889. 642 p.
25. Philosophy (Philosophy. Logic. Religion Studies. Ethics. Aesthetics) : Textbook / Edited by L.V. Kadnikova. K. : NAU, 2012. 596 p.
26. The Reader's companion to world literature By Hornstein, Lillian Herlands, 1909- ed Publication date, [New York] New American Library, 1956. 493 p.
27. Segal, Robert A. The Myth and Ritual Theory. Hoboken : Wiley-Blackwell. 1998. 473 p.
28. Schelling, F.-W.-J. Philosophie der Mythologie. 2 bd. Bd. 2 Darmstadt., Wiss. Buchges, 1957. 685 s.
29. Strenski, Ivan. Four Theories of Myth in Twentieth-Century History: Cassirer, Eliade, Levi Strauss and Malinowski. Iowa City : University of Iowa Press. 1987. 242 p.
30. Tambiah, Stanley J. Magic, Science, Religion, and the Scope of Rationality. Cambridge : University Press. 1990. 187 p.
31. Thorndike, Lynn. A History of Magic and Experimental Science. 8 vols. Vol. 1. New York : Macmillan, 1958. 835 p.
32. Tylor, Edward B. On a Method of Investigating the Development of Institutions; Applied to Laws of Marriage and Descent// Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 18, 1889. Pp. 245–272.
33. Tylor, Edward B. Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom. 2nd ed. 2 vols. London : John Murray, 1873. 502 p.
34. Verene, D.-P. Cassirer's View of Myth and Symbol / Donald Phillip Verene. L. : The Monist, 1966, pp. 553–564.
35. Wardenburg, J. Symbolic aspects of myth // Myth, symbol and reality / Jacques Wardenburg. L. : Notre Dame, 1980. P. 41–68.
36. Wax, Murray, and Rosalie Wax. 1963. The Notion of Magic. Current Anthropology 4: pp. 495–512.
37. Weiman, Robert. Myth and Ritual. In Literary History and Mythology. Essays on the Methodology and History of Literature. Moscow: Progress Publishers, 1975. Pp. 279–285.
38. Wundt, W. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte, 10 volumes, Leipzig: Kröner. 1900. 3rd edition, 1904; 3rd edition, 1911–1920. 640 p.

Kamenska T. H. Myths and mytho-symbolism in socio-humanitarian studies: philosophical, cultural-anthropological, social-psychological aspects

The purpose of the article is the study of myths and mytho-symbolism in philosophical, cultural and socio-anthropological, socio-psychological concepts. The relevance of the research topic is determined by the fact that mythology and mythological symbols as a subject of research in philosophy, sociology, cultural studies, cultural and social anthropology, ethnography, social psychology, religious studies, and other fields of humanities require theoretical integration. Such

integration is achieved through the unity of the study of cultural, socio-structural and personal components in myth-making and symbolization of reality.

The article notes that archaic myth consciousness is a multi-layered set of naive cosmogenetic and cosmological ideas that turn into sacred ideas through belief in the truth of the myth. Everything described in the myth (supernatural powers, miracles, the world of opposing deities, etc.) is meaningless without belief in its veracity. Any evaluative impartiality is incompatible with myth, as well as with philosophical knowledge and art.

It is emphasized that since myths contain an idea of this enchanted-sacred, living and pulsating wholeness, the revelation of certain mythological «truths» of consciousness appears as revealed in a series of symbols of revelation. The truths of the myth appear in a symbolic form and are experienced in an altered state of consciousness, the symbols themselves often appear as a kind of «transformers», which is the basis of a number of modern therapeutic technologies that are close to the initiated symbolic projection.

Conclusions. It has been established that a myth in the philosophical sense is an image of integrity, which unfolds its narrative through archetypes of the enchanted world (archetypes) and archetypal-symbolic complexes included in the corpus of sacred knowledge about metaphysical reality and objectified due to the identification of the image of the archetypal-symbolic presentation with itself reality and the faith-fixed identity of the symbolic prototype of reality with reality itself.

It is noted that the cultural-anthropological, socio-anthropological, sociological epistemes of understanding myths and symbols proceed from its understanding as a form of meaning-making of everyday life and experience, which contains the image of a certain community, its social narratives and elements of social self-reflection, tangential to the understanding of social continuity (social -integrated history, sacred time and space).

It is emphasized that in the psychological episteme, myths and symbols are similar in structure and origin to dreams, fantasy and collective imagination, which exist in the collective unconscious (Jung) and find their expression in symbols of imagination, creativity and psychopoesis.

Key words: myth, symbol, archetype, mytho-symbolism, symbolization, philosophical understanding of myth, sociological understanding of myth, psychological understanding of myth.

УДК 316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.2>

Н. О. ЛЯШЕНКО

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та публічного управління
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

В. О. БОЛОТОВА

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ БЛОГЕРАМИ INSTAGRAM ТА ТІКТОК

Стаття присвячена вивченню впливу соціальних мереж на формування уявлень про життєвий успіх та гендерні ролі серед української молоді, особливо представників покоління Z. Автори досліджують, як платформи Instagram та TikTok формують стандарти «успішного життя», віддзеркалюючи суперечності між традиційними і сучасними поглядами на гендерну рівність.

У статті розглядається, як соціальні мережі сприяють поширенню ідеалізованих образів соціального успіху та гендерних контрактів, що впливають на уявлення молоді про рольову поведінку. Автори відзначають, що молодь в соцмережах активно створює власні образи, орієнтовані на аудиторію, та знаходить підтримку серед однодумців, формуючи своєрідні «ехокамери».

Важливе місце в дослідженні займає аналіз гендерних контрактів, які є домінуючими моделями взаємодії в родині та на роботі. Зокрема, описані моделі «кар'єрно-орієнтованої жінки», «двокар'єрної демократичної родини», «працюючої матері», «домогосподарки» та «жінки на утриманні чоловіка». Ці моделі демонструють різні підходи до гендерної ролі, які відображають два основних типи жіночої поведінки – незалежно-активний та залежно-обслуговуючий стилі життя. Традиційні контракти, такі як «домогосподарка» або «жінка на утриманні», залишаються популярними, але сучасні тенденції надають все більше значення професійній реалізації та фінансовій незалежності жінок.

Крім того, автори досліджують, як блогери в соціальних мережах впливають на уявлення молоді про життєвий успіх, просуваючи різні наративи: зовнішньої привабливості, матеріальної забезпеченості, родинних цінностей, подорожей, кар'єрних досягнень та самовдосконалення. Зокрема, в Instagram жінки-блогери акцентують увагу на зовнішньому вигляді, матеріальних здобутках і стосунках, в той час як чоловіки-блогери підкреслюють важливість

кар'єри, патріотичної підтримки та фізичної активності. У TikTok спостерігається схожа тенденція, але контент акцентується на коротких відео, де жінки зосереджені на догляді за собою, візуальній привабливості, а чоловіки демонструють гумор, соціальну підтримку та сімейні цінності.

Висновки статті є важливими для глибшого розуміння змін у ціннісних орієнтаціях та соціальних установках сучасної молоді, зокрема в українському суспільстві, де соціальні мережі продовжують відігравати значну роль у формуванні нових стандартів поведінки і прагнень.

Ключові слова: соціальна комунікація, соціальні медіа, гендерна нерівність, гендерні ролі, імідж.

Постановка проблеми. Сучасні демократичні суспільства намагаються подолати гендерну нерівність. У їхніх конституціях декларується рівне ставлення до жінок і чоловіків як фундаментальна цінність, на законодавчому рівні підкреслюється гендерна рівність, феміністичні організації є впливовими агентами політичного та культурного життя, в навчальних закладах приділяється увага вихованню для подолання традиційних гендерних стереотипів. Але останні дослідження представників покоління «Z» (народжених у 2000–2012 рр.) демонструють збільшення розбіжностей в уявленнях про гендерну рівність, поляризацію поглядів, підтримку частиною молодих чоловіків більш традиційних гендерних ролей та незгоду з цими уявленнями з боку жінок [1].

В умовах війни в Україні відбуваються додаткові зміни уявлень про гендерні ролі, соціальний успіх чоловіків та жінок, власну цінність людини, що віддзеркалюється в медіапросторі. Одночасно існують дві протилежні тенденції: з одного боку – збільшення кількості та активності в соціальних мережах тих, хто підтримує традиційні уявлення про гендерні ролі та соціальну успішність, з іншого боку – зростає кількість жінок, які опановують традиційно чоловічі професії [2–4], стають годувальницями та захисницями родин, займають позиції лідерів. Усе це впливає на реакції молодих чоловіків та жінок у соціальних мережах, створення ними власних образів, підтримку тих, кого вони вважають успішними, хто може стати зразком для наслідування.

Саме соціальні мережі на сьогодні є провідним джерелом інформації: їхній контент впливає на громадську думку та цінності, а користувачі створюють і тиражують певні уявлення про «чоловіче» та «жіноче», соціальний успіх та самореалізацію хлопців і дівчат, переглядаючи існуючі гендерні контракти. Саме тому актуальним є аналіз чинників, які сприяють збільшенню розбіжностей в уявленнях про гендерні ролі та соціальну успішність представників різної статі, а також використання ними соціальних мереж для вираження свого бачення успіху через демонстрацію власних досягнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття соціального успіху та самореалізації розглядалося в межах психологічного, економічного (менеджмент) та соціологічного підходів. З психологічної

точки зору його аналізували такі вчені, як А. Маслоу, Р. Декі та Е. Райн, звертаючи увагу на самореалізацію людини, її потреби та ступінь їх задоволеності [5–6]. Згідно з вченням Мартіна Селігмана, успіх тісно пов'язаний з позитивним мисленням та психологією щастя [7].

У межах менеджменту Пітер Друкер визначав успіх як здатність до ефективного використання ресурсів та досягнення поставлених цілей. У своїй праці «Практика менеджменту» він розглядає, як керівництво може визначати успіх організації та її учасників [8]. Річард Флорида визначає успіх індивіда через творчий та інноваційний потенціал, який сприяє економічному розвитку. У праці «Підйом креативного класу» Р. Флорида аналізує вплив творчих класів на економічний успіх [9]. Ці економічні підходи демонструють, як інвестиції в освіту, ефективне управління та інновації можуть впливати на економічний та особистісний успіх у сучасному світі.

Соціологічний аналіз соціального успіху розпочався з робіт Макса Вебера, який визначав успіх як результат соціальної мобільності, тобто можливості індивіда піднятися або знизитися по соціальних сходах. Ервінг Гоффман визначав успіх людини як здатність ефективно виконувати наявні соціальні ролі, виступаючи протягом життя «на соціальних сценах». У роботі «Аналіз фреймів: Есе про організацію досвіду» Е. Гоффман розглядає роль фреймів у формуванні соціальної реальності та її оцінці [10]. Наступний підхід – теорія соціальної взаємодії П. Бергера та Т. Лакмана, за якою успіх пов'язаний із створенням соціальної реальності через взаємодію індивідів. Люди формують взаємодії та соціальні структури, що впливають на їхнє розуміння успіху. У своїй книзі «Соціальне конструювання реальності» Бергер і Лакман аналізують, як соціальні інститути визначають реальність та впливають на індивідуальне відчуття успіху [11]. Ці соціологічні підходи формують уявлення про успіх як соціально обумовлений феномен, пов'язаний із взаємодіями, соціальними структурами та групами, які впливають на індивіда в процесі формування уявлень про соціальний успіх та оцінки його рівня. Це, безумовно, пов'язано з приналежністю особистості до соціальних груп, найбільш значущими з яких є гендерні групи.

Відносини влади, специфічні ролі та нормативні вимоги були фундаментальними характеристиками виконання гендерних ролей протягом історії людства, що обумовлювало розбіжності в уявленнях про соціальний успіх чоловіків та жінок. Зміни в уявленнях про гендерні ролі активно розглядалися в роботах таких дослідників, як І. Гоффман, С. Л. Бем, С. Оксамитова, Н. Лавриненко, М. Палуді, Т. Мельник, О. Плетка, О. Скар, Д. Баглер, Р. Коннелл та інших. Загальний огляд наукових праць з проблематики гендерних ролей демонструє, що вони часто розглядаються у зв'язку з гендерними стереотипами та ідентичністю, а також аналізуються зміни цих ролей і стереотипів та їхній вплив на різні соціальні процеси.

Серед нещодавніх досліджень слід зазначити звіт за результатами дослідження «Гендерні стереотипи та ролі очима молоді: до і після

початку повномасштабної російської агресії», який описує вплив на гендерні стереотипи широкомасштабного вторгнення [12].

В. Райдот та М. Робб у праці «Соціальні мережі, соціальне життя: підлітки розповідають про свій досвід» відзначають значення соціальних медіа як агента соціалізації та середовища для відображення типових уявлень значної частини молоді [13]. Д. Бойд у праці «Це складно: соціальне життя мережевих підлітків» досліджувала роль соціальних мереж у розвитку молоді та її соціальних навичок [14].

Проте існуючі дослідження часто зосереджуються на загальних аспектах впливу соціальних мереж; відповідно, бракує конкретних даних про гендерні особливості формування ідеалізованого образу успіху та його наслідки для самовизначення молодих людей. Актуальність теми роботи зумовлена також високим ступенем динамізму соціальних процесів в українському суспільстві та його стрімко зростаючою інформатизацією, що потребує аналізу цих змін і прогнозування найбільш вірогідних тенденцій.

Метою статті є визначення образу життєвого успіху молодої людини, який презентується контентом соціальних мереж (на прикладі блогерів Instagram та TikTok) у контексті існуючих гендерних стереотипів та контрактів, а також конфліктів і непорозумінь, які можуть виникати через одночасну демонстрацію традиційних і сучасних уявлень про життєвий успіх представників різної статі.

Виклад основного матеріалу. Засвоюючи та виконуючи гендерні ролі, які пропонує людині суспільство, молоді чоловіки та жінки намагаються досягти соціального успіху. Уявлення про нього пов'язані з цінностями та ідеалами представників різних соціальних груп, які можуть бути традиційними або більш сучасними. Соціальні медіа стають тим майданчиком, де розбіжності в уявленнях про соціальний успіх проявляються найбільш яскраво. Саме там сучасна молодь швидко знаходить однодумців, закріплює свої уявлення, поширює їх та демонструє власні досягнення.

Узагальнені схеми гендерної поведінки та стандарти успішності сформульовані в існуючих у суспільстві гендерних контрактах. Оскільки сім'я є однією з першочергових цінностей особистості в сучасних суспільствах, гендерні контракти враховують самореалізацію як у родині, так і в професійній сфері. Відповідно до словника гендерних термінів, під гендерними контрактами розуміють домінуючі типи гендерних відносин, які представлені символічно та реалізуються у поведінкових практиках людей на кожному етапі розвитку гендерної системи [15].

Серед найбільш розповсюджених на сьогодні в Україні та країнах Європи гендерних контрактів, які описують наявні моделі взаємодії в межах шлюбних відносин та професійної діяльності, виділяють такі: «Кар'єрно-орієнтована жінка», яка розглядає власну професійну реалізацію як дуже важливу для родини та для себе. У родині вона

спирається на чоловіка, близьких або найманих працівників для виконання основних побутових завдань і догляду за дітьми.

«Двокар'ерна демократична родина», у якій усі побутові обов'язки виконуються обома шлюбними партнерами, які працюють та забезпечують родину.

«Працююча мати», у межах якого саме жінка повинна турбуватися про дитину та побут, а крім того – виконувати професійну роль, щоб допомогати чоловікові забезпечувати родину. В заможних родинах, де «успішний чоловік заробляє достатньо коштів», цей контракт трансформується: підкреслюється можливість жінки не працювати, але її робота розглядається як реалізація прагнення до професійного успіху та самореалізації. Вона може дозволити собі працювати, оскільки заробітки чоловіка дозволяють їй найняти помічника для виконання «домашніх обов'язків», що частково робить її кар'єрно-орієнтованою жінкою.

«Домогосподарка» – чоловік матеріально забезпечує дружину та дітей, а жінка задовольняє всі побутові потреби родини.

«Жінка на утриманні чоловіка», яка повністю матеріально залежить від чоловіка. В обмін на це чоловік отримує привабливу, часто молодшу, сексуальну партнерку, яка «прикрашає сірі будні» [16].

Ці контракти відображають дві протилежні траєкторії жіночого стилю життя: залежно-обслуговуючу (традиційну) (пункти 4 і 5) та незалежно-активну (пункти 1 і 2). «Працююча мати» поєднує риси традиційного розподілу обов'язків із необхідністю заробляти гроші в сім'ях з низьким достатком або в умовах невпевненості в майбутньому (безробіття, хвороби, розлучення тощо), що спричиняє «подвійну зайнятість» жінки.

В демократичних, економічно розвинутих країнах нормативно-успішними (відповідно до цінностей гендерної рівності) розглядаються контракти 1 та 2, але в останні десять років активізувалась частина суспільства, що прагне повернення до традиційних гендерних ролей. Це пов'язано з такими факторами:

Збільшенням кількості біженців з країн, де домінують традиційні патріархальні відносини (наприклад, Сирія, Афганістан, Ірак). Ця патріархальність відтворюється емігрантами в нових умовах, що впливає на їхніх дітей у закладах освіти та побуті. Такі приклади домінування чоловіків можуть бути привабливими для деяких європейських хлопців, адже подібна позиція дозволяє домінувати над протилежною статтю у розподілі обов'язків, де жінка підкоряється чоловікові лише через його стать.

Окремою групою є біженці з України, серед яких переважно молоді високоосвічені жінки, частина з яких самотні. Вони належать до країни, де жінки активно працювали, але одночасно не надто залучалися до феміністичного руху, часто демонструючи лояльніше ставлення до патріархальних проявів порівняно з європейськими жінками,

наприклад, із Німеччини чи Швеції. Їхні погляди та поведінка дещо «розбавляють» прагнення європейців до гендерної рівності.

Представники покоління «Z» з дитинства активно спілкуються в інтернеті, де поширюється ефект ехокамер – вони швидко знаходять однодумців, які можуть транслювати й аргументувати ідеї, що суперечать домінуючим уявленням про гендерну рівність. У звичайному спілкуванні той, хто має думку, протилежну більшості, може її не висловлювати, побоюючись критики, а в середовищі однодумців ця особа отримує підтримку і тиражує свої погляди.

Молодь зараз закінчує навчання та виходить на ринок праці, але серед цієї вікової групи жінки мають вищий рівень освіти порівняно з чоловіками (раніше такої тенденції не було) та стають конкурентами чоловікам у боротьбі за більш привабливі робочі місця, що також може викликати незадоволення з боку чоловіків.

Війна в Україні продемонструвала нові загрози для європейських країн, виникла потреба у посиленні військової підготовки чоловіків, навіть обговорюється потенційна мобілізація у разі вторгнення на їхню територію. Однак у більшості європейських країн діє контрактна армія, тому ризик виконання «чоловічих військових зобов'язань» викликає побоювання та бажання або розподілити цей обов'язок на всіх незалежно від статі («рівність у всьому»), або повернути чоловікам позицію лідера.

У результаті сторінки в соціальних мережах хлопців та дівчат відрізняються. Варто зазначити, що жінки в основному розміщують там світліни, які підкреслюють їхню зовнішню привабливість, а чоловіки – події або краєвиди. Це, нібито, підтверджує важливість традиційних уявлень про найпривабливіші риси чоловіків та жінок – для жінок це краса, для чоловіків – активність. Але в реальності приваблива дівчина, яка має сотні власних фото в різному вбранні, може бути керівником, мати гарну освіту та очолювати проєкт у віці 25 років. Це викликає здивування й невпевненість у чоловіків, які шукають «традиційних» жінок, готових поставити сім'ю на перше місце. З такими жінками легше, адже вони будуть більш залежними від чоловіка. Коли жінка самостійно себе забезпечує, вона прагне рівномірного розподілу домашніх обов'язків, участі чоловіка у вихованні дітей, а це не всім чоловікам подобається і кидає виклик їхнім уявленням про життя.

Поряд з чинниками, що посилюють групу тих, хто обирає традиційні гендерні ролі та прагне повернути патріархальний устрій, існують також чинники, які прискорюють зростання тих, хто обирає незалежно-активні гендерні контракти. До цих чинників належать:

- зростання економічної та політичної активності жінок;
- демократизація та повага до прав людини, неприйняття дискримінаційних практик;
- збільшення кількості жінок, які народжують та самостійно виховують дітей, поєднуючи батьківські та професійні ролі;

– зростання ризиків втрати чоловіка як партнера в родині (через загибель на війні, хворобу, втрату роботи, розлучення), що змушує жінок бути економічно активними для забезпечення стабільності;

– виховання чоловіків та жінок як рівноправних і рівноцінних, готових до активної участі у різних сферах життя.

Спираючись на обрану гендерну роль, людина прагне досягти життєвого успіху, який є проявом узгодженості рівня задоволення різних індивідуальних потреб, що тісно пов'язані з ціннісними орієнтаціями та ідеалами особистості, а також існуючими у суспільстві зразками виконання гендерних ролей. У період ранньої молодості, спираючись на сформовані ціннісні орієнтації, людина визначає власний шлях до життєвого успіху та оцінює його здійсненність.

Молодь є специфічною групою, для якої характерне опанування нових ролей, активне прагнення до самоствердження та самореалізації, соціальна активність, невизначеність статусів, професійне навчання, активне освоєння та використання нових технологій, більша гнучкість і толерантність. Для молоді успіх нормативно визначається такими складовими, як реалізовані професійні амбіції (кар'єрне просування та розвиток), успішність у комунікації (наявність друзів, цікаве проведення з ними часу, відносини з близькою людиною/шлюбним партнером/дітьми), соціальна активність та відповідальність (участь у громадських ініціативах, волонтерство та благодійність), самовдосконалення (навчання, зовнішній вигляд), здатність легко адаптуватися до нового (гнучкість, винахідливість, оптимізм), матеріальний добробут (можливість забезпечити себе, мати цінні речі, гроші на подорожі).

У реальності важливість і досяжність цих аспектів успіху коригуються під впливом таких мікрорівневих чинників, як освіта, родина, найближче оточення, соціокультурне середовище, добробут, стан здоров'я, характер, рівень самооцінки, вміння адаптуватися до змін.

На макрорівні чинниками, що впливають на ступінь важливості та досяжності складових соціального успіху, є економічна ситуація в країні (криза або зростання), політичні обставини (війна, політична нестабільність), рівень релігійності та особливості культури (ступінь традиційності й специфічні риси), тип політичного устрою (ступінь демократичності), ставлення до корупції, наявна система освіти, медіа, що формують образ успішної особи через поширення ідеалізованих стандартів успіху, представлення моделей виконання гендерних ролей та цінностей.

Необхідно підкреслити, що медіа визначають не лише інформаційний контекст, а й стандарти, які формують уявлення про успіх та саму ідею успішної особистості, часто висвітлюють ідеалізовані образи успіху, створюючи візуальну культуру, що впливає на сприйняття молоддю того, що вважається успішним.

Нині традиційні медіа, такі як телебачення, радіо та газети, поступаються впливом новітнім медіа. З появою останніх, наприклад,

соціальних мереж, відеохостингів та блогів, відкриваються нові можливості для взаємодії та спілкування з аудиторією; вони дають кожному шанс стати творцем власного контенту, поширювати свої думки, ідеї та досягнення на світ, створювати конкретні візуальні параметри, що визначають образ успішної особи. Саме ці можливості персоналізації та взаємодії роблять новітні медіа більш привабливими для молоді.

Згідно з визначенням, наданим Lifewire, соціальні мережі – це «онлайн-платформи, які дозволяють людям зв'язуватися між собою, обмінюватися інформацією, спілкуватися та ділитися враженнями у віртуальному просторі» [17]. У світі соціальних мереж кожен може виставити лише той аспект свого життя, який він бажає показати. Ідеалізація життя стає невід'ємною частиною візуальної культури, де кожен прагне виглядати успішним. Соціальні мережі швидко популяризують тренди та стандарти вигляду, які визнаються успішними в даний момент. Тут формується ідеальна віртуальна кар'єра, відретушована зовнішність, вдосконалені фото та відео. Соціальні мережі дають можливість створювати особистий бренд, вирізнятися серед інших користувачів та виділяти свої унікальні характеристики. Кількість підписників, лайків та коментарів слугує індикатором соціального статусу. Молоді люди можуть використовувати ці метрики для визначення свого впливу та популярності в мережі. Велика кількість фоловерів створює враження успіху.

За допомогою соціальних мереж користувачі порівнюють свої досягнення з досягненнями інших. Це може мотивувати людину, але водночас призводить до виникнення нереалістичних стандартів успіху та конкуренції, що впливає на її психологічний стан. Соціальні мережі також дозволяють виражати особисті цінності та погляди й є потужним інструментом впливу на інших завдяки представленню себе в цифровому світі через медіаконтент.

Соціальні мережі для обміну медіаконтентом, такі як Instagram та TikTok, відіграють важливу роль у сучасному інтернет-просторі. Кожен з користувачів має можливість побудувати свій власний образ успіху, що може сприяти підвищенню самооцінки та впевненості. Відповідно до статистичних даних за 2024 рік, переважну кількість користувачів цих соціальних мереж становить молодь – представники покоління Z, а саме 31% від усіх користувачів віком від 18 до 24 років в Instagram та 36,7% користувачів віком від 18 до 24 років у TikTok [18-19]. Тому саме ці платформи ми розглянули для аналізу формування образу успішної молодої особи.

Instagram дозволяє користувачам показати своє життя через фотографії та короткі відео, продемонструвати естетичну привабливість та стиль блогера, його унікальність, креативність, успіхи та досягнення. З метою виявлення типових рис демонстрації власного життєвого успіху блогерами Instagram та з'ясування типів їхніх гендерних контр-актів було проведено дослідження з використанням методу кейс-стаді.

Блогери, чії пости аналізувалися, були обрані за критеріями кількості підписників (понад 1 мільйон), схожого типу контенту, такого як лайфстайл, огляди і подорожі, а також наявності однієї цільової аудиторії, яка складається з молоді.

Блоги експертів у різних галузях (акторів, співаків, фітнес-тренерів, лікарів, телеведучих, політичних діячів тощо), попри мільйонну кількість підписників, не розглядалися через специфічність аудиторії та популярність, набуту поза соціальними мережами. Крім того, окремо були проаналізовані блоги чоловіків і жінок (чоловіків-блогерів, які б відповідали критеріям відбору, виявилось значно менше, ніж жінок).

Аналізуючи блоги Альони Венум (в Instagram під ніком @alana_venum), Тетяни Самбурської (в Instagram під ніком @samburska), Тані Парфільєвої (в Instagram під ніком @tanyaparfileva), Валерії Юрченко (в Instagram під ніком @valeria_yurchenko), Дарії Квіткової (в Instagram під ніком @kvittkova) та Крістїни Шаркаді (в Instagram під ніком @kristina_sharkadi), можна виділити типові риси їхнього життєвого успіху, які приваблюють підписників:

Власне здоров'я та зовнішній вигляд. Блогери діляться розповідями про свої тренування, здорове харчування, а також загальними порадами щодо збереження фізичного та психічного здоров'я. Альона Венум, Тетяна Самбурська та Дарія Квіткова демонструють, як через правильний підбір процедур і тренувань можна досягти гарного вигляду та впевненості, якими має володіти успішна людина. Таня Парфільєва також ділиться інформацією про правильне харчування, важливість збереження гарної фігури та догляд за собою з використанням різних косметичних засобів. Усі блогери активно просувають наратив про те, що успішна жінка обов'язково має гарний зовнішній вигляд.

Власна активність є запорукою побудови бізнесу та підйому по соціальних сходинках. Кожна з цих блогерок говорить про те, як через труднощі та бідність пройшли шлях до великих заробітків і стали успішними дорослими жінками. Тетяна Самбурська розкриває створення власної студії краси, успіхи та виклики у цій сфері своїм підписникам (включно з важкими моментами, такими як боротьба зі страхами, невдачі та вивчення власних можливостей, початок медійної кар'єри на YouTube, навчання макіяжу та робота візажистом за низьку оплату). Таня Парфільєва описує власний бізнес створення та продажу одягу в Україні. Альона Венум ділиться тим, як вибралася з бідності, коли ділила одну сосиску на два дні, а зараз має нерухомість загальною сумою на мільйон доларів, а також заробляє десятки тисяч доларів на місяць. Наратив про трансформацію з бідної дівчинки в успішну дорослу жінку відображається в її контенті на Instagram. Він став одним з ключових елементів її особистого бренду і впливає на формування образу успіху в уявленні її читачів. Такі матеріали можуть надихати молодих людей не здаватися в складних ситуаціях і продовжувати

працювати над своїми мріями, прослідковується нарратив, що успішні люди ніколи не опускають руки. Крістіна Шаркаді ділиться вдалістю покупок з китайських сайтів і вчить будувати власний бізнес, який ґрунтується на цих закупках та інтернет-продажах. Таким чином, блогери підкреслюють власну економічну активність та цілеспрямованість.

Матеріальна забезпеченість та розкішний стиль життя (всі блогери демонструють можливість придбати стильний, яскравий одяг, дорогі автівки, відвідувати ресторани, мати елітне комфортне житло, дорогий відпочинок) є також вагомою частиною відеоматеріалів з їхніх сторінок. Ознаки успіху та багатства присутні як без прямого акценту на них (через фото подорожей, одягу, проведення дозвілля, автівок, будинків), так і завдяки безпосередньо інформації про те, що вони купують дорогі речі. Наратив високого достатку також є демонстрацією успіху, викликає як захоплення, так і критику підписників щодо марнотратства грошей та необхідності матеріальної допомоги ЗСУ.

Сімейне життя та стосунки також є темою для обговорення. Альона Венум відверто спілкується про різні аспекти міжособистісних відносин, розкриваючи свій власний досвід та думки на цю тему. Це може бути корисним для її читачів, які шукають поради щодо побудови здорових та гармонійних стосунків. Крім того, Альона також активно ділиться своїм досвідом материнства. Вона говорить про важливість материнства, виховання дітей, а також про радощі, які вона зазнає як мама. У поєднанні з темою стосунків Альона, таким чином, просуває тему ідеальної родини. Таня Парфільєва підкреслює цінність дітей та спілкування з ними, ділиться інформацією про грудне годування та перехід до сумішей. Крістіна Шаркаді значну кількість матеріалів присвячує материнству, пологам, демонстрації одягу та взуття дитини і створенню для неї комфорту. Вона презентує себе як ту, яка опікується, в першу чергу, сімейними цінностями, та є «Mom Blogger 2021 (NBA)». Дарія Квіткова також вказує на важливість підтримки та обіймів матері, цінність дитини.

Подорожі та цікаві куточки світу є обов'язковою складовою сторінок усіх жінок-блогерів, яких ми розглядали. В переважній більшості це закордонні подорожі, які відображаються на світлинах: екзотичні міста, живописні краєвиди, дивовижні будівлі. Всі розуміють, що такі подорожі потребують великих грошей. І знову просувається нарратив розкоші та достатку, а також пригод та яскравих вражень.

Поради щодо корисних книжок, пояснення ідей, які відображено в них та можуть вважатись корисними, є лише у Дарії Квіткової. Це демонструє, що ця форма дозвілля є менш привабливою в порівнянні з подорожами, заняттям спортом та доглядом за собою.

Соціально-корисну діяльність, благодійність висвітлюють лише дві блогерки. Дарія Квіткова відвідує дітей в онкологічній клініці, але це не окрема категорія, а частина категорії life, в якій міксуються різні важливі для неї події. Крістіна Шаркаді висвітлює в темі «допомога» те,

як вона передає гроші на операцію важко хворій дитині. Виявляється, що, незважаючи на те, що всі блогери заможні, тема благодійності та меценатства не є популярною.

Загалом, ці блогери в Instagram просувають наративи про любов до себе, матеріальний достаток та досягнення в різних сферах життя. Вони створюють ідеальні образи життя, які, на жаль, можуть бути далекими від реальності. Їхні публікації викликають як захоплення, так і критику серед шанувальників та глядачів, що підкреслює складність образу успішної особи в соціальних мережах.

Вони не обирають такі гендерні ролі, як «працююча мати», «домогосподарка» або «жінка на утриманні чоловіка», але підкреслюють важливість власної кар'єрної реалізації та заробітку. Водночас традиційною складовою жіночої успішності залишається зовнішня привабливість. Факт, що тема благодійності майже не згадується, вказує на те, що допомога обмежується лише найближчим оточенням.

Дослідники зазначають, що сучасне цифрове суспільство формує «нову людину» з меншим рівнем емпатії, яка, здавалося б, спілкується з багатьма, але насправді проявляє близькість і зацікавленість лише до членів родини. Жінка, яка традиційно вважалася співчутливою і доброю, тепер рідше демонструє готовність до благодійних вчинків. Інші її характеристики, що домінують як ознаки успішності, це: зовнішня привабливість, гарна фізична форма, матеріальна забезпеченість, подорожі, кар'єрні досягнення, активність, наполегливість, заняття спортом, виконання ролі матері та дружини.

Той факт, що українські жінки-блогери майже не згадують про війну, можна пояснити тим, що вони вважають це «не жіночою справою», а завдяки грошам та зв'язкам війна їхніх родин не дуже торкнулася. З цієї причини вони вважають цю тему «не цікавою для популярності».

На наступному етапі дослідження за тими ж критеріями були проаналізовані сторінки блогерів-чоловіків. З'ясувалося, що їх кількість є значно меншою, ніж кількість жінок. Для аналізу були обрані блоги Дмитра Євтушенка (в Instagram під ніком @evtushenko_dima), Дмитра Варварюка (під ніком @dima_varvaruk) та Микити Добриніна (під ніком @nikitadobrynin).

Основні теми, які висвітлюють ці блогери:

1. Кар'єрний шлях. Дмитро Євтушенко розповідає, як ще в дитинстві вирішив навчитися фокусам і як це стало його професією. Дмитро Варварюк говорить про зростання кількості підписників. Микита Добринін пояснює, як проявлятися в соціальних мережах та монетизувати діяльність, розповідає, як починав безкоштовно працювати на радіо, вчився і наполегливо працював над собою. Таким чином, просувається наратив професійної активності та успішності, можливості зробити «стрімкий стрибок по кар'єрних сходах» та досягти успіху без великого стартового капіталу.

2. Покращення здоров'я (Євтушенко та Варварюк). Євтушенко розповідає про корекцію прикусу за допомогою брекетів та операцію

на носі. Варварюк висвітлює операцію з лазерної корекції зору. Ці медичні втручання були необхідними для покращення здоров'я, а не для косметичних ефектів.

3. Фізичні тренування та заняття спортом. Лише Микита Добринін активно висвітлює цю тему, хоча за фотографіями інших блогерів видно, що вони підтримують фізичну форму, але не надають порад.

4. Відносини з близькими. Дмитро Варварюк приділяє значну увагу висвітленню сімейних стосунків: спочатку з бабусею, а потім з дівчиною, яка згодом стає його дружиною та матір'ю його сина. Він описує себе як батька, підкреслює важливість гарних сімейних стосунків. Микита Добринін також висвітлює тему батьківства, демонструючи щирі любов до сина.

5. Подорожі. Ця тема присутня як у чоловіків, так і у жінок, що відображається через світлини та сюжети.

6. Матеріальний добробут. Хоча ці блогери заможні, їхні сторінки мають менше прямих демонстрацій матеріального достатку. Лише у Микити Добриніна є окремі матеріали, присвячені брендам, але він зазначає, що багато з них є подарунками.

7. Тема війни. Дмитро Варварюк у розділі «Buchalrpin» публікує світлини цих міст та коментарі після їх звільнення від росіян. Дмитро Євтушенко розповідає про допомогу ЗСУ, зокрема про перевезення ліків і їжі з Польщі. Микита Добринін активно висвітлює участь у благодійних зборах для військових. Хоча тема війни не є основною, вона присутня у всіх блогерів.

8. Чоловіки-блогери майже не публікують матеріалів про догляд за собою та власну красу, згадки про косметичні засоби зустрічаються лише епізодично. Демонстративний гламур притаманний більше жінкам.

Отже, успішні блогери-чоловіки демонструють себе як ті, хто будує кар'єру, ділиться бізнес-порадами та заробляє гроші. Вони цінують любов до близьких, менше демонструють розкіш, активно подорожують і більше приділяють уваги війні та допомозі ЗСУ, на відміну від жінок, у яких ця тема майже не присутня. Вони асоціюють себе з тими, хто залучений до підтримки захисту країни, якщо не у лавах ЗСУ, то через благодійну діяльність та привертання уваги до війни.

Перейдемо до розгляду формування образу життєвого успіху серед молоді блогерами TikTok. TikTok, платформа коротких відео, надає блогерам можливість створювати різноманітний контент, що може включати стиль життя, досягнення, способи ведення бізнесу та інші аспекти, які асоціюються з успіхом. Блогери TikTok також часто діляться своїми історіями успіху, що стає прикладом для молоді.

Для аналізу контенту блогери TikTok обирались за такими критеріями: по-перше, понад 1 мільйон підписників; по-друге, схожий контент (огляди, подорожі, лайфстайл); по-третє, популярність, набута приблизно в один і той же час. Ми розглянули контент таких блогерок, як Кенді Суперстар (у TikTok під ніком @candy.superstar), Elis Stone

(у TikTok під ніком @elis.stone) та Дар'я Шамаріна (у TikTok під ніком @dasha_shamarina).

Типові наративи їхнього оригінального контенту такі:

1. Яскравий зовнішній вигляд і краса. Наприклад, Кенді Суперстар вирізняється яскравим рожевим образом із довгим волоссям того ж кольору, що привертає увагу. Вона робить огляди різних продуктів, косметики та модного одягу. Дар'я Шамаріна демонструє процес догляду за своєю зовнішністю, використання косметики та процедур краси.

2. Наратив щастя та захоплення життям. Кенді Суперстар поширює наративи щасливого життя, не ділячись негативними моментами.

3. Подорожі до дивовижних місць. Ці подорожі підкреслюють ідею насолоди життям та є показником успіху. Кенді Суперстар та Дар'я Шамаріна активно демонструють подорожі до розкішних місць, супроводжуючи їх емоційними описами.

4. Багатство та матеріальні цінності. Кенді Суперстар відкрито демонструє свої дорогі покупки та розкішні речі: нові квартири, дорогі автомобілі (вона є власницею Mercedes G63 AMG вартістю близько 7 600 000 гривень), а також анонсує заручини зі своїм партнером, який подарував їй каблучку з 30 діамантами та 5 000 троянд. Elis Stone показує комфортний стіль життя у Майамі та розповідає про свої заробітки, підкреслюючи образ успішної та незалежної жінки. Дар'я Шамаріна також звертає увагу на дорогі покупки, зокрема одяг від відомих дизайнерів, аксесуари та косметики.

5. Гумор та розважальні відео. Elis Stone демонструє свою впевненість і почуття гумору через комічні відео.

6. Історія власного успіху та розвиток особистості. Elis Stone часто розповідає історію про свій шлях від життя у гуртожитку в маленькому містечку України до успішного блогера й підприємця, що надихає її підписників. Вона активно просуває свій навчальний курс, показуючи результати своєї методики. Ідея ідеальної кар'єри також присутня у контенті Дар'ї Шамаріної.

7. Ідеальні стосунки. Дар'я Шамаріна часто висвітлює ідеальні відносини зі своїм партнером, показуючи взаємопідтримку та романтичні моменти.

Таким чином, можна стверджувати, що українські жінки-блогери на платформі TikTok просувають ті самі наративи, що й жінки-блогери в Instagram, та транслюють аналогічні гендерні контракти.

Блогери-чоловіки в TikTok, обрані за тими ж критеріями, що й жінки-блогери, по-іншому висвітлюють свій стиль життя. Було складніше знайти популярних чоловіків-блогерів, оскільки більшість їхнього контенту складають жартівливі відео на різні теми (@sviiiuy, @vlad_shevchenko). Ми зосередили увагу на таких блогерах, як Максим Ткачов (у TikTok під ніком @skomoroh), АЛЕХ Mashukovskiy (у TikTok під ніком @mashukovskiy), Олександр Волошин (у TikTok під ніком @voloshyn_97), Сева Markoviiiiini (у TikTok під ніком

@markoviiiiiiiiini), Андрій Гаврилів (у TikTok під ніком @gavryliv.andriy) та Михайло Лебігович (у TikTok під ніком @misha.lebiga). Основними наративами, які вони просувають, є:

1. Цінність рідного дому, сім'ї, любов до батьків. Максим Ткачов ділиться, як йому приємно повертатися до рідної Одеси, та підкреслює любов до матері. АЛЕХ (@mashukovskiy) присвячує більшість сюжетів родині, дітям, дружині та її вагітності, вирішенню домашніх питань, а також роликама за участю його маленької мавпочки – домашнього улюбленця. У відео Олександра Волошина часто фігурують його батьки та молодший брат; він показує, як робить їм подарунки, що свідчить про його цінність сімейних відносин. Сева Markoviiiiiiiiini ділиться історіями про життя з дружиною та побутові справи, включаючи турботу про домашнього песика.

2. Важливість підтримки ЗСУ. Максим Ткачов розповідає, як у минулому мріяв про сцену, а тепер – про Перемогу, створює ролики про війну, вдячність ЗСУ, втрати українців, відносини з родичами з Росії та закликає не слухати російську музику (тема *Brave Ukraine UA*). Олександр Волошин знімає сюжети про те, що воля є найважливішою в житті (хоча він зараз за кордоном); також публікує ролики про допомогу ЗСУ дронами та РЕБами під гаслом «*ухилинтя працює*», про зустрічі з пораненими військовими та збори для армії. Андрій Гаврилів показує, як привозить авто з Польщі для ЗСУ та збирає гроші на ці машини. У контенті Михайла Лебіговича часто є теми про допомогу ЗСУ, збори коштів на дрони, власні стріми зі збором коштів у селах та доставку обладнання в прифронтові регіони.

3. Забезпечене життя. Блогери-чоловіки часто демонструють добробут через контекст (автівки, будинки, одяг). Наприклад, Михайло Лебігович показує заможне життя. АЛЕХ знімає відео, де багатство помітне у деталях (інтер'єр, меблі, святкування). Олександр Волошин демонструє розкішні подорожі, дорогі авто, дарує брату автівку на день народження. Андрій Гаврилів розповідає, як заробляє гроші та скільки їх має. Сева Markoviiiiiiiiini теж забезпечений, проте не підкреслює розкіш і каже, що у нього «не дуже багато» грошей.

4. Романтичні стосунки як важлива складова життя. Максим Ткачов наголошує на цінності відносин зі своєю привабливою і веселою подругою. Андрій Гаврилів показує щирість у стосунках зі своєю дівчиною, а також їхні сварки та переживання.

5. Почуття гумору та самокритика. Кожен блогер постійно жартує над собою. Максим Ткачов пояснює, чому став комічним актором свого невеликого одноосібного театру, де грає всі ролі сам (обирає здебільшого жіночі комічні образи через їхню емоційність).

6. Ментальне здоров'я. Максим Ткачов звертає увагу на важливість залишати минуле позаду і рухатися вперед. Волошин мотивує людей не здаватися і вирішувати проблеми. Михайло Лебігович підкреслює значення самоповаги та прийняття себе, звертаючи увагу

на те, що чоловікам варто звертатися за психологічною допомогою, надаючи контакти для безкоштовної підтримки.

7. Спорт та зовнішня привабливість. Цей аспект менш важливий для чоловіків-блогерів, ніж для жінок, але все ж вважається цінністю. Андрій Гаврилів грає у футбол. Олександр Волошин демонструє заняття спортом та гарну фізичну форму, але згадує про проблеми зі здоров'ям. Сева Маркович не пишається своєю зовнішністю, і його дружина в кадрі виглядає як звичайна жінка. Михайло Лебігович радить займатися спортом і розповідає, як покращив свою фізичну форму, проте зовнішній вигляд не є його головною темою.

8. Благодійність та добрі справи. Волошин має сюжети про допомогу безхатьку з пошуком роботи та житла. Михайло Лебігович розповідає про те, як він відвідав притулок і взяв під опіку великого собаку на ім'я Цезар, якого згодом взяли в дім інші люди.

З огляду на аналізований контент, можна зробити висновок, що основними наративами чоловічих блогерів є сім'я, забезпечене життя, активність, допомога ЗСУ, фізичне та психічне здоров'я, любов до коханої та почуття гумору. Блогери-чоловіки в TikTok відтворюють ті ж важливі аспекти життя та успіху, що й блогери-чоловіки в Instagram. Ті, хто мають дружин або наречених, підкреслюють їхній внесок у спільну справу. Ті, хто не має романтичних стосунків, зазначають, що вони є важливими та бажаними для них. Багато хто з них обирає модель «двокар'єрної демократичної родини», де обидва партнери працюють, адже вони мають високий рівень добробуту та успішну кар'єру і цінують активних та успішних жінок.

Висновки. Таким чином, соціальні мережі, зокрема Instagram та TikTok, стали важливими інструментами у формуванні уявлень про соціальний успіх та гендерні ролі серед молоді, особливо покоління Z. Ці платформи слугують не тільки засобом самовираження, але й джерелом суспільного впливу, де ідеалізовані образи успішності та гендерних ролей швидко розповсюджуються та закріплюються. Виявлено, що жінки-блогери зазвичай акцентують увагу на зовнішній привабливості, матеріальному достатку, подорожах і стосунках, створюючи образ успішної жінки, який включає красу та самостійність. Чоловіки-блогери, своєю чергою, частіше демонструють досягнення в кар'єрі, фізичну активність і патріотичну підтримку, що відображає традиційні уявлення про чоловічу роль. Водночас, сучасні тенденції все більше зміщуються у бік незалежності та професійної реалізації жінок, що призводить до певного конфлікту із традиційними уявленнями про гендерні ролі.

Дослідження також показало, що в умовах війни в Україні образ успіху трансформується, зокрема через зростання важливості соціальної відповідальності та підтримки збройних сил серед чоловіків-блогерів. У той час, як жінки в Instagram та TikTok продовжують демонструвати здобутки в особистому житті та кар'єрі, чоловіки активно висвітлюють теми волонтерства

та допомоги армії. Соціальні мережі, таким чином, не лише відображають сучасні гендерні уявлення, але й сприяють їх поширенню та підсиленню, формуючи нові моделі соціальної успішності серед молоді.

Список використаної літератури

1. Why young men and women are drifting apart // The Economist. URL: https://www.economist.com/international/2024/03/13/why-the-growing-gulf-between-young-men-and-women?fbclid=IwAR2gxrcLxpjkTBNMY_cWpYgxFL-Icqdqh-vLSiLDY_Yh6p1MeR0TCdXkondg (дата звернення: 01.10.2024).

2. Верстатниця, ковалька, слюсарка: як жінки опановують «чоловічі» професії // Повага. Сайт кампанії проти сексизму в медіа і політиці. URL: <https://povaha.org.ua/verstatnytsya-kovalka-slyusarka-yak-zhinky-opanovuyut-cholovichi-profesiyi/> (дата звернення: 01.10.2024).

3. Герцева Д. «Чоловічі» професії освоюють жінки: як війна в Україні трансформувала ринок праці // Медіапортал Obozrevatel. URL: <https://businessua.com/robota/97589v-ukraini-zhinki-aktivno-osvouyut-cholovichi-profesii.html> (дата звернення: 01.10.2024).

4. Юзик І. (Не) жіноча робота: як жінки переходять у традиційно “чоловічий” професійний сектор через війну в країні // ZMINA. Центр прав людини. URL: <https://zmina.info/articles/ne-zhinocha-robota-yak-zhinky-perehodyat-u-tradycijnocholovichyj-profesijnij-sektor-cherez-vijnu-v-krayini/> (дата звернення: 01.10.2024).

5. Maslow A. Motivation and Personality. Pearson, 1997. 336 p.

6. Deci E. L. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior / E. L. Deci, R. M. Ryan // Psychological Inquiry. 2000. № 11(4). P. 227–268.

7. Seligman Martin E. P. Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment. New York : Free Press. 2004. 336 p.

8. Drucker Peter F. Practice of Management. Harper Business, 2006. 416 p.

9. Florida R. THE Rise of the Creative Class: And How It’s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York : Basic Books, 2002. 416 p.

10. Goffman, E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. Boston: Northeastern University Press, 1974. 586 p.

11. Berger Peter L., Luckmann Thomas. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Anchor, 1967. 219 p.

12. Волосевич І. Гендерні стереотипи та ролі очима молоді: до і після початку повномасштабної російської агресії. Звіт за результатами дослідження // Інна Волосевич, Ольга Прочуханова, Олена Стрельник. URL: https://www.insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/GS_2.pdf (дата звернення: 02.10.2024).

13. Rideout V. Social media, social life: Teens Reveal Their Experiences // Victoria Rideout, Michael B. Robb. Social media, social life: Teens reveal their experiences. San Francisco, CA: Common Sense Media, 2008. 32 p. URL: <https://www.common SenseMedia.org/sites/default/files/research/report/2018-social-media-social-life-executive-summary-web.pdf> (дата звернення: 02.10.2024).

14. Boyd D. It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven, London : Yale University Press, 2014. 281 p. – URL: https://www.researchgate.net/publication/281562649_It’s_Complicated_The_Social_Lives_of_Networked_Teens (дата звернення: 11.10.2024).

15. Словник гендерних термінів. Укладач З. В. Шевченко. Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с. URL: <https://a-z-gender.net/ua/wp-content/uploads/2018/05/Slovnuk-gendernyh-terminiv.pdf> (дата звернення: 11.10.2024).

16. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. К. : “К.І.С.”, 2004. 536 с. URL: https://genderindetail.org.ua/netcat_files/58/66/osnovy_teorii_genderu.pdf (дата звернення: 11.10.2024).

17. Nations Daniel. What Is Social Media? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.lifewire.com/what-is-social-media-explaining-the-big-trend-3486616> (дата звернення: 11.10.2024).

18. Distribution of Instagram users worldwide as of January 2024, by age and gender. URL: <https://www.statista.com/statistics/248769/age-distribution-of-worldwideinstagram-users/> (дата звернення: 10.10.2024).

19. Distribution of TikTok users worldwide as of January 2024, by age and gender URL: <https://www.statista.com/statistics/1299771/tiktok-global-user-age-distribution> (дата звернення: 10.10.2024).

Lyashenko N. O., Bolotova V. O. Gender-specific features in creating the successful person image by Instagram and TikTok bloggers

The article examines the influence of social media on shaping perceptions of life success and gender roles among Ukrainian youth, particularly Generation Z. The authors explore how platforms like Instagram and TikTok establish standards of “successful living,” reflecting the tensions between traditional and modern views on gender equality.

The article discusses how social media contributes to the dissemination of idealized images of social success and gender contracts, impacting young people’s views on role behavior. The authors note that young people on social networks actively create audience-oriented self-images and find support among like-minded individuals, forming unique “echo chambers.”

A significant part of the study is devoted to analyzing gender contracts, which dominate family and work interaction models. Specifically, the models of the “career-oriented woman,” “dual-career democratic family,” “working mother,” “housewife,” and “woman dependent on her husband” are described. These models reflect diverse approaches to gender roles, representing two primary types of female behavior – independent-active and dependent-service lifestyles. Traditional contracts, such as the “housewife” or “dependent woman” models, remain popular; but modern trends increasingly emphasize professional fulfillment and financial independence for women.

In addition, the authors investigate how social media bloggers shape youth perceptions of life success by promoting various narratives: physical attractiveness, material well-being, family values, travel, career achievements, and self-improvement. On Instagram, female bloggers focus on appearance, material achievements, and relationships, while male bloggers emphasize career, patriotic support, and physical activity. A similar trend is observed on TikTok, although the content is centered on short videos where women focus on self-care and visual appeal, while men highlight humor, social support, and family values.

The conclusions of the article are valuable for deepening our understanding of changing values and social orientations among modern youth, particularly in Ukrainian society, where social media continues to play a significant role in shaping new standards of behavior and aspirations.

Key words: social communication, social media, gender inequality, gender roles, image.

УДК 316.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.3>

О. П. ПРИСЯЖНЮК

аспірант кафедри галузевої соціології факультету соціології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПУТАЦІЇ МІСТ СЕРЕД РІЗНИХ ГРУП СТЕЙКХОЛДЕРІВ

У статті представлено дослідження того, як репутація міста оцінюється різними ключовими зацікавленими сторонами (стейкхолдерами), включаючи місцевих жителів, підприємства, потенційних інвесторів, туристів і представників державної адміністрації. Кожна з цих груп має свої унікальні погляди та критерії для оцінки репутації міста. Наприклад, жителі можуть надавати перевагу таким факторам, як якість життя, громадська безпека та доступ до державних послуг. З іншого боку, підприємства й інвестори фокусуються на економічних можливостях, інфраструктурі та нормативних умовах, які сприяють зростанню й інноваціям. Для туристів ключовими є культурні пам'ятки, історична спадщина та розважальні можливості, які формують їхнє сприйняття міста. У свою чергу, представники державного сектору оцінюють управління містом, ефективність лідерства та здатність зміцнювати громадську довіру та соціальну згуртованість.

У статті описуються методології дослідження репутації, включаючи комплексну систему City RepTrak, яка забезпечує структурований підхід до аналізу репутації міст за різними вимірами. City RepTrak оцінює міста за такими аспектами, як емоційна привабливість, фінансова стабільність, адміністративна прозорість і культурна яскравість. Результати цих оцінок показують, що репутація міста суттєво впливає на ключові результати, такі як залучення інвестицій, збільшення туризму, зміцнення громадської гордості та підвищення громадської активності. Місто з сильною та позитивною репутацією має більше шансів залучити нові підприємства, збільшити кількість туристичних візитів і отримати вигоду від більш активної та зацікавленої громади.

Крім того, у статті інтегруються результати досліджень з різних галузей, включаючи брендинг місьць, міське управління та туризм. Такий мультидисциплінарний підхід дозволяє отримати більш цілісне розуміння того, як міста сприймаються на глобальному рівні. Також визначаються ключові фактори, що впливають на формування міської репутації, такі як політика місцевої влади, економічна стійкість, екологічна стабільність та культурна ідентичність. Розглядаючи взаємодію цих факторів, стаття пропонує рішення, які міські лідери та політики можуть використовувати для покращення іміджу та конкурентоспроможності свого міста на світовій арені.

Стаття підсумовує, що репутація міста – це не просто абстрактне поняття, а відчутний актив, який може впливати на широкий спектр результатів. Міста, які інвестують у побудову та підтримку позитивної репутації, можуть очікувати довгострокових вигод, від збільшення іноземних інвестицій

і туристичних доходів до вищих рівнів громадської активності та задоволеності населення. Через аналіз перспектив різних стейкхолдерів та ключових чинників репутації, стаття пропонує нові напрями досліджень для міських планувальників, політиків та фахівців з брендингу, які прагнуть підвищити глобальний статус своїх міст.

Ключові слова: *репутація, місто, зовнішні та внутрішні стейкхолдери, соціологія міста, соціологія репутації.*

Постановка проблеми. Репутація формується шляхом агрегації очікувань всіх зацікавлених сторін (або стейкхолдерів). Якщо застосувати визначення корпоративної репутації до репутації міста, ми можемо дати наступне визначення «агрегація сприйняття однієї зацікавленої сторони щодо здатності міста відповідати вимогам і очікуванням багатьох зацікавлених сторін».

Для початку з'ясуємо якими можуть бути стейкхолдери для визначення репутації міст. Місто має справу з численними зацікавленими сторонами з різноманітними вимогами. Для його мешканців місто – це місце проживання, роботи та відпочинку. Воно також є постачальником широкого спектру послуг, таких як освіта та охорона здоров'я. Для фірм воно є місцем розташування, здійснення бізнесу та найму працівників. Для туристів та інших відвідувачів воно пропонує поєднання культури, освіти та розваг.

У даній статті будемо розглядати 4 основні групи – мешканці міст, інвестори, туристи та органи місцевої влади.

У сучасну епоху глобалізації та урбанізації міста конкурують не лише з точки зору економічного зростання, але й з точки зору своєї репутації. Репутація міста є критично важливим фактором, що впливає на інвестиції, туризм і загальну соціальну згуртованість. Різні групи зацікавлених сторін, такі як мешканці, інвестори, туристи та державні установи, сприймають місто по-своєму, залежно від своїх інтересів і взаємодії з міським простором. Вивчення репутації міста набуло популярності, оскільки розуміння сприйняття цих зацікавлених сторін має важливе значення для міського розвитку та стратегій брендингу міста.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Репутацію міста можна розуміти як нематеріальний актив, який впливає на різні соціальні, економічні та політичні результати. Згідно зі статтею С. Хелм, репутація – це багатогранне поняття, яке включає як емоційні, так і раціональні оцінки суб'єкта господарювання, будь то корпорація чи місто. Для міст репутація формується такими факторами, як управління, інфраструктура, культурне життя, екологічна стійкість та економічні можливості. У цьому контексті репутація міста – це не окрема, а багатовимірна конструкція, яка змінюється залежно від групи зацікавлених сторін, що її оцінює.

Література про брендинг міста часто пов'язує репутацію з концепцією ідентичності місця, яка передбачає унікальні характеристики, які відрізняють одне місто від іншого [10, с. 250; 5, с.10–25].

Брендування міста виходить за рамки візуальних символів чи гасел, об'єднуючи політику та заходи міського планування, які сприяють загальній привабливості міста для зацікавлених сторін.

Групи зацікавлених сторін та їх сприйняття: уявлення про репутацію міста неоднакові між групами зацікавлених сторін. Кожна група віддає пріоритет різним аспектам ідентичності та функціональності міста, що призводить до фрагментарного уявлення про загальний стан міста. У наступних розділах буде обговорено, як основні групи зацікавлених сторін оцінюють репутацію міста.

Мета цієї статті – дослідити виміри репутації міста, зосередившись на тому, як її оцінюють різні групи зацікавлених сторін (стейкхолдерів). Цей огляд включатиме аналіз різних груп стейкхолдерів та методик, які використовуються для вимірювання репутації міста, і вивчення наслідків для міського планування та розвитку.

Виклад основного матеріалу. *Мешканці* є основою репутації міста, оскільки їхній щоденний досвід у міському середовищі впливає на їхнє сприйняття. Вони в першу чергу стурбовані факторами, які впливають на якість власного життя, такими як доступ до державних послуг (освіта, охорона здоров'я, транспорт), безпека, житло та екологічна стійкість. Дослідники брендингу Р. Говерс та Ф. Го стверджують, що прив'язаність мешканців до міста відіграє вирішальну роль у формуванні як їх особистої ідентичності, так і їхнього колективного сприйняття міста. Позитивний досвід у цих областях сприяє почуттю гордості, тоді як негативний досвід, такий як затори на дорогах або погане управління, може призвести до незадоволення [9, с. 5–14].

Більше того, мешканці часто є найбільш активними зацікавленими сторонами, коли доходить до висловлення своєї думки щодо управління містом та отримання послуг. Громадські настрої можуть суттєво впливати на місцеве управління та політичні рішення. За словами авторів книги про міський маркетинг М. Кавараціса та М. Хатч, емоційний зв'язок, який мешканці розвивають із своїм містом, робить їх критичною групою у формуванні бренду міста. Ця емоційна прив'язаність може як підвищити, так і погіршити репутацію міста залежно від того, чи виправдаються їхні очікування [11, с. 69–83].

Підприємства та інвестори розглядають репутацію міста через призму економічних можливостей, інфраструктури та управління. Для цих зацікавлених сторін репутація міста тісно пов'язана з його економічною стабільністю, нормативним середовищем і наявністю кваліфікованої робочої сили. За словами дослідниці репутації території Ф. Белл, міста з репутацією «дружніх до бізнесу» приваблюють більше прямих іноземних інвестицій (ПІІ), особливо в таких секторах, як технології, фінанси та нерухомість [2, с. 125–170].

При розгляді репутації міста інвестори також оцінюють такі фактори, як оподаткування, місцева нормативна база та доступ до глобальних ринків. Міста, які створюють сприятливе середовище

для ведення бізнесу та зростання, з більшою ймовірністю отримають інвестиції, що, у свою чергу, зміцнить їхній економічний статус. Міста з ефективним управлінням, прозорими правилами та допоміжною інфраструктурою, як-от транспорт і цифрові зв'язки, мають вищу репутацію серед компаній та інвесторів.

Проте виклики виникають, коли інтереси бізнесу суперечать інтересам жителів. Наприклад, у той час як інвестори можуть зосереджуватися на прибутковості та зростанні, жителі можуть надавати пріоритет соціальній справедливості та екологічній стійкості. Містобудівники повинні зрівноважити ці конкуруючі інтереси, щоб зберегти цілісну репутацію.

Туристи оцінюють репутацію міста на основі культурних пам'яток, історичного значення, гостинності та загального враження від відвідування. Для цієї групи імідж міста часто формується зображеннями ЗМІ, усною інформацією та онлайн-оглядами на таких платформах, як TripAdvisor. Дослідження у цій сфері свідчать про те, що міста з яскравою культурною сценою, знаковими пам'ятками та добре налагодженою туристичною інфраструктурою, як правило, мають вищу репутацію серед туристів.

Крім того, при оцінці репутації міста туристи враховують такі фактори, як безпека, зручність транспортування та якість розміщення. Відомий дослідник брендингу С. Анхольт у книзі «Places: Identity, Image and Reputation» зазначає, що туризм може зробити значний внесок у глобальний імідж міста, оскільки задоволені туристи часто стають неформальними послами міста, рекламуючи його через соціальні медіа або особисті рекомендації. З іншого боку, негативний досвід, наприклад погана гостинність або проблеми з безпекою, можуть швидко зашкодити репутації міста [1, с. 1–15].

Органи місцевої влади та громадського сектору – тобто зацікавлені сторони державного сектору, включаючи державних службовців і політиків, що займаються питаннями управління і операційної ефективності міста. Репутація міста серед цих зацікавлених сторін залежить від його здатності ефективно надавати громадські послуги, відповідально розпоряджатися ресурсами та сприяти економічній і соціальній стабільності. Органи державного сектору також стурбовані тим, наскільки добре місто справляється з кризами, такими як стихійні лиха чи політична нестабільність, оскільки ці події можуть суттєво вплинути на позицію міста на світовій арені.

Для державних зацікавлених сторін підтримання позитивної репутації має вирішальне значення, щоб мати змогу отримувати міжнародних партнерів, інвестиції та співпраці. Міста, які демонструють ефективне управління, прозорий процес прийняття рішень і прагнення до сталого розвитку, часто користуються вищою репутацією як на внутрішній, так і на міжнародній арені. Однак ці зацікавлені сторони також повинні керувати різноманітними інтересами інших груп, збалансовуючи економічне зростання з соціальною справедливістю та екологічною стійкістю [8, с. 243].

Вимірювання сприйняття серед груп зацікавлених сторін. У той час як кожна група оцінює репутацію міста через різні призми, було розроблено декілька систем для об'єднання цих різних точок зору. Однією з таких моделей є система RepTrak, яка оцінює репутацію міста на основі емоційних і раціональних критеріїв у групах зацікавлених сторін, включаючи захоплення, довіру, економічні показники та управління [12, с. 3]. За словами С. Хелм, такі методи, як опитування, інтерв'ю та аналіз настроїв у соціальних мережах, корисні для фіксації нюансів сприйняття кожної групи [10, с. 240].

Підсумовуючи, розуміння репутації міста та управління нею вимагає визнання різних пріоритетів та очікувань мешканців, компаній, туристів та зацікавлених сторін державного сектора. Кожна група робить свій внесок у загальне сприйняття міста, і баланс їхніх інтересів має важливе значення для підтримки позитивного та цілісного іміджу міста.

Проблеми управління репутацією

Управління репутацією міста пов'язане з кількома проблемами, насамперед через різноманітність, а часом і суперечливість інтересів різних груп зацікавлених сторін. У той час як підприємства можуть надавати пріоритет економічному зростанню та легкості регулювання, жителі можуть зосереджуватися на екологічній стійкості та соціальній справедливості. Ця розбіжність у пріоритетах може ускладнити зусилля зі створення узгодженого бренду міста, який буде привабливим для всіх груп. Крім того, зовнішні чинники, такі як глобальні економічні тенденції, політична нестабільність або стихійні лиха, можуть швидко змінити репутацію міста, зробивши її крихким і нестабільним активом [13, с. 1–10].

Потреба в різних інструментах вимірювання для охоплення точок зору кожної групи зацікавлених сторін ускладнює процес управління репутацією. Міська влада повинна збалансувати ці різноманітні інтереси, зберігаючи послідовний і позитивний імідж як на внутрішній, так і на міжнародній арені.

Висновки. Репутація міста – це багатогранна та динамічна конструкція, сформована сприйняттям різних груп зацікавлених сторін, включаючи мешканців, підприємства, туристів та державні установи. Кожна група оцінює місто на основі власного набору пріоритетів, утворюючи складну та іноді фрагментарну картину стану міста. Ефективне управління репутацією міста вимагає розуміння цих різноманітних точок зору та використання складних інструментів вимірювання для відстеження та впливу на сприйняття громадськості.

Майбутні дослідження мають бути зосереджені на розробці більш інтегрованих підходів до вимірювання та управління репутацією міста, беручи до уваги взаємодію між інтересами різних зацікавлених сторін. Крім того, міста повинні прийняти адаптивні стратегії, які дозволять їм швидко реагувати на зміни в громадському сприйнятті, забезпечуючи їхню конкурентоспроможність у все більш глобалізованому світі.

Список використаної літератури

1. Anholt, S. *Places: Identity, Image and Reputation* / S. Anholt. Palgrave Macmillan, 2010.
2. Bell, F. Looking beyond place branding: The emergence of place reputation [Електронний ресурс] / F. Bell // *Journal of Place Management and Development*. 2016. Vol. 9. P. 120–234. Режим доступу: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JPMD-08-2016>
3. Carreras, E., Alloza, A., Carreras, A. (2013). *Corporate Reputation*, London : LID Published Ltd, 501.
4. Christensen, T., Gornitzka, Å. (2017). Reputation management in complex environments – A comparative study of university organizations, *Higher Education Policy*, 30, 123–140. <https://doi.org/10.1057/s41307-016-0010-z>
5. Dowling, G.R. *Corporate Reputations: Should You Compete on Yours?* // *California Management Review*. 2004.
6. *Facets of Corporate Identity, Communication and Reputation* / ed. T. Melewar. London : Routledge, 2008. 320 p. DOI: 10.4324/9780203931943.
7. Fombrun, C. (2018). *Reputation. Realizing value from the corporate image*, London : LID Published Ltd, 596.
8. Garding, N. A., & Fombrun, C. J. (2000). *A Multi-Stakeholder Measure of Corporate Reputation*. *Journal of Brand Management*, 7(4), 241–255.
9. Govers, R., Go, F. M. *Place Branding: Glocal, Virtual and Physical Identities, Constructed, Imagined and Experienced* / R. Govers, F. M. Go. Palgrave Macmillan, 2009.
10. Helm, S. One reputation or many? Comparing stakeholders' perceptions of corporate reputation // *Corporate Communications: An International Journal*. 2007. Vol. 12, No. 3. P. 238–254.
11. Kavaratzis, M., Hatch, M. J. *The Dynamics of Place Brands: An Identity-Based Approach to Place Branding Theory* / M. Kavaratzis, M. J. Hatch // *Marketing Theory*. 2013. Vol. 13, No. 1. P. 69–86.
12. Reputation Institute (2015). *City RepTrak Report 2015*. *The Reputation Institute*.
13. Shirvani Dastgerdi, A., Rodríguez-Gutiérrez, P. Strengthening the city's reputation in the age of cities: an insight in the city-branding theory [Електронний ресурс] / Ahmadreza Shirvani Dastgerdi, Pablo Rodríguez-Gutiérrez // *City, Territory and Architecture*. 2019. Режим доступу до ресурсу: <https://cityterritoryarchitecture.springeropen.com/articles/10.1186/s40410-019-0101-4>

Prysiazhniuk O. P. Research on the reputation of cities among different stakeholder groups

The article offers an in-depth exploration of how a city's reputation is evaluated by various key stakeholders, including local residents, business enterprises, potential investors, tourists, and officials within the public administration. Each of these groups brings distinct perspectives and criteria to their assessment of a city's reputation. For example, residents may prioritize factors like quality of life, public safety, and access to public services. On the other hand, businesses and investors focus on economic opportunities, infrastructure, and regulatory environments that support growth and innovation. For tourists, cultural attractions, historical heritage, and entertainment options are crucial for their perception of the city. Public sector

officials, in turn, assess the city's governance, leadership effectiveness, and the ability to foster public trust and social cohesion.

The article leverages comprehensive methodologies, including the City RepTrak system, which provides a structured approach to analyzing urban reputation across multiple dimensions. City RepTrak evaluates cities on aspects such as emotional appeal, financial robustness, administrative transparency, and cultural vibrancy. The insights derived from these evaluations reveal that a city's reputation significantly affects key outcomes, such as attracting investment, boosting tourism, fostering civic pride, and enhancing public engagement. A city with a strong and positive reputation is more likely to witness an influx of new businesses, see a rise in tourist visits, and benefit from a more engaged and active citizenry.

Furthermore, the article integrates findings from various domains, including place branding, urban governance, and tourism studies. This multidisciplinary approach allows for a more holistic understanding of how cities are perceived globally. It also identifies the critical factors that contribute to shaping urban reputations, such as local government policies, economic resilience, environmental sustainability, and cultural identity. By examining how these factors interact, the article sheds light on strategies that city leaders and policymakers can use to enhance their city's image and competitiveness on the global stage.

Ultimately, the article concludes that the reputation of a city is not just an abstract concept but a tangible asset that can influence a wide range of outcomes. Cities that invest in building and maintaining a positive reputation can expect to see long-term benefits, from increased foreign direct investment and tourism revenues to higher levels of civic engagement and public satisfaction. Through a nuanced analysis of various stakeholder perspectives and key reputation drivers, the article offers valuable insights for city planners, policymakers, and branding professionals seeking to elevate their city's global standing.

Key words: *reputation, city, external and internal stakeholders, sociology of the city, sociology of reputation.*

УДК 316.273

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.4>

О. А. ТРЕТЯК

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політичних наук
Національний авіаційний університет

МІФО-СИМВОЛІЗМ СВАСТИКИ НАЦИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ ТА ДЕРЖАВИ

В статті розв'язано наукову проблему, сутність якої полягає в протиріччі між невинновістю використання свастики як нацистського символу та візуального образу арійської ідентичності, «панської раси» благородних людей, аристократії людства, яка мала здійснювати його ушляхетнення, та непроясненістю деяких аспектів символічних інтерацій міжцивілізаційного рівня, які зробили можливою популяризацію позитивного за значенням наповненням символу в деструктивному соціо-культурному середовищі із людино-ненависницькою ідеологією.

В результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що нацистське використання свастики символічно відповідало її образно-міфологічній та архетиповій складовій, яка була пов'язана із низкою східних культур. Наголошено, що ставши частиною візуального пропагандистського ландшафту нацистської Німеччини, свастика символізувала антисемітську спрямованість нацистської етнополітики та, з урахуванням її натуралістичних значень, виконувала мобілізаційну функцію.

Відзначено, що найкраще пояснення поля символічних асоціацій свастики досягається через поєднання її транскльтураційного та юнгіанського (психоаналітичного) розуміння. В транскльтураційному розумінні свастика виступає гібридним символом, який постає образним втіленням міжкультурних комунікацій та моди на науковій студії індологічного змісту. В психоаналітичному сенсі символ свастики відповідає поєднанню мілітарного, трудового та сексуального контекстів в архетиповій міфологемі надлюдини, яка стала однією з взаадничуючих для нацистської етнополітики.

Ключові слова: архетип, символ, образ, міф, міфологема, свастика, нацизм, антисемітизм.

Постановка проблеми. Використання свастики значний історичний період у цивілізаціях долини Інду, поширення її варіативів в інших культурах (месопотамської, стародавньо-троянської, мезо-американської) стало одним із можливих мотивів символічного плагіату нацистської партії та держави в Німеччині щодо цього позначника партійної та державної ідентичності. Етимологічно свастика в перекладі з санскриту означає «те, що робить усе добрим (добро-бутним)», оскільки «су» перекладається як «добре», а «асті» – дієслово на санскриті, яка означає

«існувати». Із згадками про свастику можна зустрітися вже в мантрах Рігведи, але свастичні символи вважаються сакральними для низки джайно-індо-буддійських релігійних та філософських традицій і асоціюються із знаками сприяння та позитивного розвитку подій.

Автентичне індуїстське тлумачення свастики впливає із символіки квадривіуму як символічно-геометричного образу завершеності, рівноваги та стабільності. Цей квадривіум включає в себе відповідники чотирьох Вед (Рігведи, Яджурведи, Самаведи, Атхарваведи), чотирьом цілям життя (дхармі/законозгідності, артхі/добробуту, камі/чуттєвому задоволенню, мокші/духовній свободі та звільненню).

Квадривіальний символізм свастики у буддизмі відповідає чотирьом благородним істинам Сідхартхти про існування страждання (сансари), джерело його походження (бажання), можливість виходу із страждання та восьмеричний шлях як засіб виходу із страждань. Джайнські розуміння свастичних символів відповідають образу джайнського месії (Джини-Святого, Тіртханкара Супарсви), тому джайнські культові споруди та канонічні тексти включають свастику, а відповідні ритуали супроводжуються створенням образу свастики рисовими зернами.

Нацистська пропаганда послуговувалася символом свастики як знаковою міфологемою-контраверсією радянського серпа і молота, які позиціонувалися як символи юдео-більшовизму. Ця символічна міфологема асоціювалася з планами німецьких націонал-соціалістів здійснити тотальний геноцид юдеїв, тому у Європі та Америці нацистський символ (Hakenkreuz) помилково назвали свастикою. Нацистський плагіат свастики призвів до її переозначення із символу добробуту та позитивного існування на символ расистської ненависті та геноцидарних амбіцій щодо євреїв.

Очільник німецьких нацистів А. Гітлер обґрунтував використання свастики як символу НСДАП в 1920 р. З іншого боку, закріплення хагенкройцу як частини державної символіки (зокрема як емблематики національного прапора нацистської Німеччини в 1935 р.) співпало з прийняттям відповідного расового законодавства із категоризацією юдеїв як расово-неповноцінної і шкідливої спільноти і початком спрямованого проти них етноциду. Цей етноцид супроводжувався позбавленням їх виборчих та шлюбно-сімейних прав, обмеженнями працевлаштування, скасуванням громадянства та пропагандистською демонізацією.

Актуальність теми статті зумовлена невинновістю використання свастики як нацистського символу та візуального образу арійської ідентичності, «панської раси» благородних людей, аристократії людства, яка мала здійснювати його ушляхетнення. Подібні вірування поєднували міфологеми та філософеми нацизму з расовими теоріями того часу, які актуалізуються у сучасній неонацистській пропаганді. Нез'ясованими лишаються деякі аспекти символічних інтеракцій міждивілізаційного рівня, які зробили можливою популяризацію

позитивного за значенням наповненням символу в деструктивному соціо-культурному середовищі із людино-ненависницькою ідеологією.

Метою статті є визначення семантичного поля символу нацистської свастики та інших символів нацистської партії та держави в Німеччині в соціо-культурному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження свастики як символу в його мультисемантиці було розпочато наприкінці 19 століття Т. Вілсоном в його праці [17] із відповідної тематики. Автор аналізував свастику в її крос-культурних та крос-історичних аспектах на основі матеріалів археології та історії культури. Вітковер [18, с. 15–65] подає визначення свастики як «хреста, рамена якого зігнуті під прямим кутом в одному відносному напрямку». Низка дослідників вважає свастику однією з перших ідеограм, згадки про яку зустрічаємо у Ведах, де наявні згадки про різні форми свастики.

А. Чатурведі [1] в своєму дослідженні вказує на зв'язок перших мандал із свастикою макрокосму та благословенням людини в мікрокосмі. Тетрарна модель макрокосму пов'язується із Брахманом, який створює традиційну індуїстську архітектоніку Всесвіту у вигляді квадрівіуму. Раменами квадрівіального образу Всесвіту, його динамізуючою силою стає Пуруша. Брахман та Пуруша утворюють статичну та динамічну складову архітектоніки, яка набуває форму квадратичної діаграми. Квадратичність її пояснюється чотирикутністю Землі, яку «обіймає» Пуруша. Земля на двох кутах «стискається» небесами, і ще на двох – полюсами сходу сонця та місяця. Квадрівіальний образ Землі відповідає квадратному образу людини як мікрокосму, який відповідає макрокосму.

Центром свастики є пуп Праджапаті в самому центрі квадрату, оточений загнутими раменами сонця та місяця. Циклічний схід-захід небесних тіл і символізує свастика, розбіжні лінії якої відображають циклічно-повторюваний космічний статевий акт. В цьому космічному статовому акті монстр із лев'ячими шелепами Кіртімуха з'являється поруч із іншими божествами (Варуною, Індрою, Куберою, і Ямою) і то поглинає Всесвіт, то народжує його наново [1, с. 45–66].

Отже, нацистська свастика стала таким собі плагіатом символу циклічного народження-вмирання як ритмів Всесвіту, на що вказує у своєму дослідженні Девіс [2]. Модернізація свастики як символу в ідеологічному та мобілізаційному контексті відбулася після її впровадження в офіційну геральдику нацистської держави, зокрема – після її перетворення на символ німецько-нацистського прапора.

Як пишуть Хеллер та Філі у своїй праці, у фільмі Л. Ріфеншталь «Тріумф волі» Рудольф Гесс заявляє, що «Гітлер – це Німеччина, Німеччина – це Гітлер». Автор посилається на працю М. Куїна, який, з його слів, «йде ще далі, заявляючи, що «коли Гітлер відсутній у фільмі Ріфеншталь [15], його місце займає свастика, яка, як і образ фюрера, стає перемикачем для особистої та національної ідентичності» [6, с. 16–17].

На думку Хеллера, означена трансформація людини на символ має релігійний підтекст, який був навмисно використаний провідними дизайнерами Рейха Йозефом Геббельсом та Альбертом Шперром, які створили «декоративну схему» орнаменту свастики по всій Німеччині («графологія Volkgeist»). Ця графологія стала, зі слів автора, такою ж всепроникною, як і образ фіурера. За логікою автора, Гітлер волів перетворити геральдику свастики та її сучасне форму на символічний місток між середньовіччям та сучасністю [6, с. 16–17].

Куйн характеризує нацистську свастику як міфологему з модерністським динамічним ухилом, який «буквально врівноважував зображення на точці опори між міфами минулого та майбутньою расою...» З точки зору дослідника, свастика пропонувала такий собі сценарій повернення в майбутнє, прокладений через нерівну політичну місцевість Німеччини 1918 року [16, с. 34–55].

Символічно свастика дозволяла створити контрапункт юдео-християнському символу хреста та «класичній» християнській ідентичності Німеччини, що означало орієнтальний поворот в символізації останньої через образ «хреста з гачками». Глобалістичним амбіціям нацистів свастика відповідала, перш за все, своєю крос-культурністю і стародавністю, оскільки її як археологічний артефакт знаходили ще на наскальних малюнках епохи неоліту і бронзового століття. Різні варіанти свастики фігурували на артефактах будівель, кераміці, ювелірних виробів і побутових інструментах різних країн та континентів, на що вказує у своєму дослідженні Вілсон [17].

Гонсалес та Люнган [3; 11] аналізують символічне значення свастики, приймаючи до уваги два типи її дизайну – лівобічний та правобічний (за ходом та супроти ходу годинникової стрілки). Оскільки свастика є фактично хрестом, яка оточена колом, то її дизайном є динамічний коловорот за або проти руху годинникової стрілки.

На думку Люнган [11], (1998), семантичне поле свастики є зосередженим «навколо влади, енергії та міграції». Автор звертає увагу на позитивне значення символізму правобічної свастики (за рухом годинникової стрілки) і негативним значенням її лівобічного образу, яке «асоціюється з нещастям і невдачею». Між тим, як вказує автор, в середньовічному синтоїзмі лівобічна свастика (відома як манджі) символізує «велику удачу та захист від злих сил».

Б. Міс [12] у своєму дослідженні вказує на зв'язок свастики з утворенням в Німеччині 70-х років 19 ст. централізованої держави та ідеології пангерманізму, який виступав доктриною утворення єдиного райху з Австрії та Німеччини. Популяризатором свастики як символу глобалістичного індоєвропейського проекту стало відоме товариство Туле, укомплектоване нацистами в 30–40-х р. XX ст. Однією з цілей Туле було відновлення зв'язків між скандинавськими спільнотами з оперттям на німецькі, скандинавські та інші індоєвропейські традиції.

Виклад основного матеріалу. До групи інспіраційних першоджерел для Гітлера як ініціатора використання свастики в символіці нацистської партії та держави могли належати художня література, зокрема романістика К. Мея, та скандинавська міфологія, якого Гітлер сприймав переважно через Вагнерівське «Кільце Нібелунгів» [див.: 16].

Тетралогія Р. Вагнера «Кільце Нібелунгів» полягала в протиставленні людини Зіґфріда богу Вотану, себелюбства і еґоїзму, притаманного Вотану і Альберіху, – альтруїзму і любові, які спонукають Зіґфріда до героїчних вчинків. Написання тетралогії відбулося під впливом філософії Л. Фейербаха. Образ золота, яке несе із собою прокляття, створено Вагнером в руслі теми потворності влади грошей і плутократії, яку нацистська пропаганда експлуатувала в антисемітському ракурсі. Для Гітлера образ фатального проклятого кільця став відповідником юдейської продажності і демонізованого образу юдейства як власника біржового портфелю і примарного владики світу.

С. Хеллер вказує на трагічність зловживання свастикою, яка отримала через її експлуатацію нацистами «трагічне і... жахливе тавро», ставши «знаком (і зброєю) ненависті», попри те, «що вона була незаконно привласненою». Дослідник вказує на її визначення Гітлером як «антисемітської емблеми», під якою його сили здійснювали жахливі дії. Після того, як свастика стала «нацистським логотипом», шляху назад не було, попри те, що «...багато осіб і компаній, які використовували свастику довше, ніж вона була в руках нацистів, з комерційних чи особистих причин (від Редьярда Кіплінга до Соса-Сола), відкидали будь-який зв'язок із нею [19, с. 167].

Авторство символічного дизайну нацистської свастики як частини націонал-соціалістичного прапора належить особисто Гітлеру, який описав сам процес її проектування у «Моїй боротьбі» (1971). Автор нацистського маніфесту описує «наші» (хоча, звісно, йдеться в більшій мірі про його особисті) вагання при виборі кольорів та символіки нацистського прапора [7, с. 431–432].

З різних боків націонал-соціалістам пропонували білий колір, але його було відкинуто на тій підставі, що він не є кольором, який «привертає масу». В розумінні Гітлера, «він пасує добротним старим дівам і всіляким пісним спілкам, але не величому революційному рухові нашого часу, що має на меті здійснити найвеличніший переворот» [7, с. 431–432].

Чорний колір Гітлером було відкинуто з міркувань його неможливості «виразити внутрішні тенденції, притаманні націонал-соціалістичному рухові». Також були відкинуті біло-сині кольори (з естетичної точки зору дуже привабливі, тим не менш виключалися через їх належність офіційним символам однієї з держав і як такі, що не користуються популярністю через «партикуляристські тенденції»), чорно-білі та чорно-червоно-золотаві. Врешті решт, Гітлером було обрано «наймогутніший акорд» кольорів – чорно-біло червоних. При цьому це

поєднання, на його думку, «краще всіх інших». Багаточисельні проекти було відхилено на тій підставі, що всі вони зводилися до однієї теми: брали старі кольори і на цьому фоні в різних варіаціях малювали мотико-подібний хрест [7, с. 431–432].

Нарешті невідомий стоматолог із Штарнберга, прізвище якого Гітлер не називає, запропонував «зовсім непоганий проект з одним недоліком» – хрест на білому колі мав один зайвий загин. Через низку експериментів і переробок Гітлер отримав завершений проект: на червоному фоні розмішувалося біле коло, всередині якого – мотико-подібний хрест. В тлумаченні Гітлера, «червоний колір уособлює соціальні ідеї, закладені в нашому русі. Білий колір – ідею націоналізму. Мотико-подібний хрест – місію боротьби за перемогу арійців, і, разом з цим, за перемогу творчої праці, яка споконвічно була антисемітською і антисемітською лишиться» [7, с. 431–432].

Цікавою в аспекті семантики свастики як елементу нацистського візуально-символічного ландшафту є пісня про свастику, написана О. Кернштоком [4]. Пісня присвячена оспівуванню символу, який збирає навколо себе всіх, хто є німцями душею, розумом і образом, а не лише «своїми вустами». Свастика стала «народним меморіалом у тяжку годину долі, коли Вітчизна кликала на допомогу, переживаючи гарячий та глибокий біль і смертельну рану. Текст пісні завершується рядками про безбоязкість тих, хто надихається свастикою і не боїться ані смерті, ані диявола, оскільки «Бог у союзі з нами» [4].

Цікавою є точка зору В. Райха щодо свастики [14, с. 83–88]. Автор пропонує її психоаналітичне розуміння, яке має рацію в окремих контекстах. Дослідник зауважує щодо можливих обмірковувань колористичних складників, зокрема – чорного і білого, які, на його гадку, «наводять на роздуми про суперечливість психологічної структури особистості». І хоча для дослідника це було запитанням, в контексті низки досліджень з колористичної семантики вбачається зв'язок червоного і білого з такою собі перфектною пасіонарністю організаційної ідентичності (державної та партійної).

Відгомін цього в «Моїй боротьбі», унаочнюється міркуваннями про здогадки Райха щодо привабливості «цього символу для містичних почуттів» в контексті зв'язку символу свастики з антисемітизмом, що для автора лишається відкритим питанням. Відповідь на це питання дається в контексті нацистської доктрини і попередніх міркувань нацистського фіурера щодо чистоти крові та «забруднення крові» з боку юдеїв. Тож поєднання червоного як символу крові і білого як символу чистоти як фонових щодо свастики для нацизму не є випадковим. Воно відмаркує домагання щодо ідентичності «расових санітарів», які прагнули здійснити очищення людства від «расово неповноцінних елементів» [14, с. 83–88].

Райх вказує на нацистське пуританське (неправильне) розуміння сексуальності, яке редукує її до «чогось «непрстойного та

плотського», і це на думку дослідника, «допомагає зрозуміти ірраціональний зміст расової теорії». В цьому сенсі точка зору Райха не просто стає спірною, але і ігнорує спільний для лівих і правих партій «пуританізм» в ставленні до сексуальності та цензурну демонізацію останньої. Відмінності між двома ідеологічними ідентичностями, тим не менш, полягають в тому, що фашисти-праворадикали, на відміну від ліворадикалів, ґрунтують доктрину щодо чистоти крові на етноцентризмі. В той же час, у ліворадикальних партій така міфологема відсутня через їх прихильність до «пролетарського інтернаціоналізму», який навряд чи є сумісним із символікою «чистоти крові» в націонал-соціалістичному розумінні [14, с. 83–88].

Акцент на політичному розумінні сексуальності набуває чітких абрисів в пропагандистській символіці розпалювання міжетнічної та міжрасової ворожнечі, яка випливає із демонізованого образу «хтивих худоб», які гвалтують чистих жінок – представниць певної расової та/або етнічної спільноти і тим самим «псувають чистоту крові». В зазначеному аспекті для фашистів, за ремаркою Райха, «відсутня різниця між євреєм і негром», що поєднує всі типи фашизму, серед котрих Райх згадує і американський. Американські фашисти так само ведуть расову боротьбу «з неграми йде переважно у сфері захисту сексуальних інтересів. На негрів дивляться як на хтивих худоб, які гвалтують білих жінок» [14, с. 83–88].

Райх доводить можливість посилення антисемітської аргументації нацистів антимігрантською, що асонує із ідеологічними гаслами сучасних неонацистів в Німеччині, зокрема – ПЕГІДи. Дослідник цитує міркування Гітлера щодо ворожості Франції – Німеччини, оскільки, за виразом Гітлера, «тільки у Франції зараз (в 20–30-х р. 20 ст. – О.Т.) існує внутрішня єдність прагнень контрольованої євреями фондової біржі та державних діячів із шовіністичними переконаннями» [14, с. 83–88].

З такої псевдології Гітлер, цитований Райхом у «Масовій психології фашизму» [14, с. 83–88], виводить думку про страшенну ворожість Франції для Німеччини, яку він аргументує створенням «зростаючого притоку негритянської крові» та «спільним з євреями прагненням світового панування», а також (не в останню чергу) створенням «постійної загрози існуванню білої раси в Європі». Символічно-унаочнюючі персоніфікації «тарілочників»-негрів, якими Франція має прагнення «наповнити європейський континент...», привізьши негрів на береги Рейну, цілком узгоджується як із збоченою садистською жагою помсти нашого традиційного ворога, так і з холоднокровними розрахунками євреїв», поруч із медичними аналогіями «зараження арійської крові кров'ю нижчої раси» мають створити у адресатів-німців суміш логі і відрази [7, с. 624–625].

Райх, тим не менш, не відносить символічні псевдології нацистських міфологем до розряду дурниць, пропонуючи «звертати пильну увагу на те, що саме кажуть фашисти». Дослідник вказує на зв'язок

використовуваних нацистами символічних рядів та образів із «емоційним змістом цієї концепції, яка у поєднанні з теорією отруєння нації справляє враження одержимості манією переслідування». Символічне наповнення свастики, в контексті наведених вище міркувань також має зміст, «здатний торкнутися глибинних емоцій особистості». Райх вважає, що Гітлер міг би «зовсім іншим чином уявити» собі ці емоції. Однак, в цьому аспекті Райх недооцінює емоційно-безсвідомі можливості самого «проектувальника» свастики в аспекті донесення її до колективного безсвідомого німців саме в значенні «очищувального символу» щодо німецької крові.

Це впливає із подальших міркувань самого Райха, який міркує про сексуалізуючий вплив свастики на колективне безсвідоме. Якщо поєднати це з його ж міркуваннями щодо колективної одержимості як фюрера, так і німців манією переслідування, то символічним виходом із цієї ситуації вбачається зв'язок свастики із нацистською демополітикою. Саме її змісту, пов'язаного із стимулюванням дітонародження загалом та німецької багатодітності в умовах переслідування з боку ворожого щодо «чистоти німецької крові» оточення, символічно відповідає свастика.

Загальна орієнтованість нацистських міфологем на релігії природи, всілякі версії натуралізму, якому відповідала нацистська мода на індуїстські студії, відповідає рецепції ними міфологеми «родючості», що «уособлюється статевим актом Матері-Землі та Бога-Отця». Цитуючи Зеленіна, Райх наводить позначення давньоіндійських лексикографів образом свастики самця і самицю, і прямо пов'язує «гачкоподібний хрест із символом «статевого інстинкту» і відповідними йому коітальними значеннями [14, с.83-88].

Висновки. Нацистське використання свастики символічно відповідало її образно-міфологічній та архетиповій складовій, яка була пов'язана із низкою східних культур. Вибір свастики як символу нацистської партії, а пізніше і держави зумовлювався аномією німецького суспільства в міжвоєнний період, якій були супутні поразка в першій світовій війні, інфляція та безробіття, глибока економічна криза, спроби радянської Росії імпортувати до Німеччини комуністичний режим і популяризація різноманітних теорій змов. Ставши частиною візуального пропагандистського ландшафту нацистської Німеччини, свастика символізувала антисемітську спрямованість нацистської етнополітики та, з урахуванням її натуралістичних значень, виконувала мобілізаційну функцію.

Найкраще пояснення поля символічних асоціацій свастики досягається через поєднання її транскльтураційного та психоаналітичного розуміння. В транскльтураційному розумінні свастика виступає гібридним символом, який постає образним втіленням міжкультурних комунікацій та моди на наукові студії індологічного змісту. В державній і партійній пропаганді свастика символізувала етнополітичні,

модерно-технократичні інтенції «плідності» та «родючості» нацистської держави

Дослідження доводить першопочаткове позитивне значення свастики як складової комерційного брендингу, символіки клубних ідентичностей, підрозділів ВПС Фінляндії та США та навіть молодіжних субкультур (свастика на пляшках «Coca-Cola», етикетках пива «Carlsberg»), в символіці бойскаутського руху та низки інших молодіжних спільнот).

В цілому семантичне поле свастики утворилося як продукт міжкультурної гібридизації в нацизмі індуїзму з шерегом домодерних впливів та скандинавських релігійних культів, що дало можливість витворити міфологему расово-вищої спільноти, в культурі якої поєднуються трудове, мілітарне і сексуальне. Назвавши цю спільноту «індоаріями», нацисти продовжили транскультурувати її ідентичність на інші народи, включаючи фінів, шведів, норвежців, а також частину етнічних спільнот держав фашистської осі, які ставали сателітами Німеччини в період другої світової війни

Міфологічні та історичні конотації індуїстської та скандинавської міфології нацисти використовували вкупі із модерним сайєнцізмом, міксуючи частину вибірково висмикнутих історичних фактів із канонізованими персонажами і науковими відкриттями «расології», що дозволило їм використати маніпулятивні можливості свастики в сфері поширення антисемітизму, антимігрантства, інших виявів ксенофобії, а також підтримувати стійку державну макроідентичність та мобілізаційні проекти до періоду поразки нацистської Німеччини.

Список використаної літератури

1. Chaturvedi, A., *Lost Wisdom of the Swastika: Turiya Tales*. First edition ed. The Times Group Books. 3 Aug 2015, p. 45–66.
2. Davis, B.L. *Flags of the Third Reich*. Oxford UK : Osprey Publishing, 2000, 144 p.
3. González. S. *The swastika and the Nazis. Riddle of the swastika. A study in symbolism*. 1998. Retrieved on May 15, 2003, URL: <http://www.intelinet.org/swastika/swasti03.htm#anchor176436>
4. *Das Hakenkreuzlied [German+English Lyrics]* URL: https://www.youtube.com/watch?v=VEC_AkFF7xs&ab_channel=GlimpsesofReich
5. Healey, Tim. *The Symbolism of the Cross in Sacred and Secular Art*, The MIT Press, Leonardo, Vol. 10, No. 4 (Autumn 1977), p. 289–294.
6. Heller, S. & Fili, L. *Typology*. San Francisco CA: Chronicle Books., 1999, 196 p.
7. Hitler, A. *Mein Kampf*. (R. Manheim, Trans.). Boston MA: Houghton-Mifflin Co. (Original work published in 1924), 1971, 720 p.
8. Kershaw, I. *The 'Hitler myth.' Image and reality in the Third Reich*. Oxford UK: Oxford University Press, 1987, 299 p.
9. Lester, P.M. *Visual communication: Images with messages*. Belmont CA: Wadsworth Publishing Company, 1995, 450 p.
10. Lindsey L. Turnbull. *The evolution of the swastika: from symbol of peace to tool of hate*, 2010. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:55322669>

11. Liungman, C.G. Thought Signs. Online: Symbols.com.Group 15. 1998. Retrieved May 10, 2003, from <http://www.symbols.com/encyclopedia/15/index.html>.

12. Mees, B. Voelkische Altnordistik: The politics of studies in the German-speaking countries, 1926-45. Proceedings of the 11th International Saga Conference, 2010. Retrieved on May 10, 2006. URL: <http://www.arts.usyd.edu.au/departs/medieval/saga/pdf/316-mees.pdf>, 316-26

13. Moriarty, S. E. (Abduction: A theory of visual interpretation. *Communication Theory*, 1996, № 6 (2), pp.167–187.

14. Reich, Wilhelm. The Mass Psychology Of Fascism. English translation by Theodore P. Wolfe. Orgone Institute Press, New York, 1946, 344 p.

15. Riefenstahl, L. Triumph des Willens. [Film]. Santa Monica CA : Connoisseur Video Collection (1935), 1995.

16. The Swastika: Constructing the Symbol (Material Cultures) 1st Edition by Malcolm Quinn. Routledge; 1st edition (November 3, 1994), 210 p.

17. Wilson, T. The Swastika: The earliest known symbol and migration. Kessinger Publishing, LLC., 2010, 298 p.

18. Wittkower, R. Allegory and the migration of symbols. Boulder CO : Westview Press, 1977, 223 p.

19. Heller, Steven. The Swastika and Symbols of Hate: Extremist Iconography Today. New York, NY : Allworth Press, 2019, 216 p.

Tretiak O. A. Mytho-symbolism of the swastik of the nazi party and the state

The article resolves a scientific problem, the essence of which is the contradiction between the non-accidental use of the swastika as a Nazi symbol and the visual image of the Aryan identity; the “master race” of noble people, the aristocracy of humanity, which was supposed to carry out its ennoblement, and the ambiguity of some aspects of symbolic interactions at the inter-civilizational level, which made possible the popularization of a symbol with a positive meaning in a destructive socio-cultural environment with a human-hating ideology.

As a result of the conducted research, it was concluded that the Nazi use of the swastika symbolically corresponded to its figurative-mythological and archetypal component, which was associated with a number of Eastern cultures. It is emphasized that, having become part of the visual propaganda landscape of Nazi Germany, the swastika symbolized the anti-Semitic orientation of Nazi ethnopolitics and, taking into account its naturalistic meanings, performed a mobilizing function.

It is noted that the best explanation of the field of symbolic associations of the swastika is achieved through a combination of its transcultural and Jungian (psychoanalytic) understanding. In the transcultural understanding, the swastika is a hybrid symbol that appears as a figurative embodiment of intercultural communications and the fashion for scientific studies of Indological content. In a psychoanalytic sense, the symbol of the swastika corresponds to the combination of military, labor and sexual contexts in the archetypal mythologeme of the superman, which became one of the foundations for Nazi ethnopolitics.

Key words: archetype, symbol, image, myth, mythologeme, swastika, Nazism, anti-Semitism.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.6:316.67:341.231.14:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.5>

А. О. БЕССАРАБ

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна
академія» Запорізької обласної ради

Я. В. ЗОСЬКА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

О. А. ХОМЕРІКІ

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціально-гуманітарних
дисциплін
Державний університет інфраструктури та технологій

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКИМ ДІТЯМ, ЯКІ ВІЙХАЛИ ДО ІТАЛІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу соціально-психологічної допомоги українським дітям, котрі змушені були покинути свою батьківщину через війну та знайшли притулок в Італії. Основна мета дослідження полягає в систематизації основних векторів інтеграційних та адаптаційних програм, спрямованих на забезпечення психологічної та соціальної допомоги українським дітям, які вийшли до Італії під час війни. У процесі дослідження були використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняльного та систематичного вивчення програм підтримки. Результати дослідження показують, що більшість українських дітей, які вийшли до Італії, зазнали позитивного впливу від участі в соціально-психологічних програмах, що включали адаптаційні курси, психологічну підтримку та інтеграцію в освітній процес. Основними векторами допомоги стали культурна адаптація, мовне навчання, психологічна стабілізація та соціалізація. Значення громадських і неприбуткових організацій у процесі підтримки біженців виявилось надзвичайно великим, оскільки саме ці організації надали найбільший обсяг допомоги

та ініціатив, спрямованих на забезпечення благополуччя дітей у нових умовах. Серед організацій, які відіграють ключову роль у забезпеченні соціально-психологічної допомоги українським дітям-біженцям в Італії, варто виділити *Sos Villaggi dei Bambini*, «Рідні», *AVSI* та *Caritas Ambrosiana*. Їхня робота охоплює широкий спектр послуг, від організації освітніх програм і психологічної підтримки до надання притулку та забезпечення базових потреб. Завдяки зусиллям цих організацій діти не тільки отримують необхідну допомогу для адаптації до нового середовища, але й зберігають зв'язок зі своїм культурним корінням через навчання мови та знайомство з традиціями. Ці зусилля сприяють їхньому психологічному відновленню та соціальній інтеграції, що є вирішальним для подолання наслідків війни та побудови стійкого майбутнього.

Ключові слова: соціально-психологічна допомога, українські діти-біженці, Італія, адаптація, інтеграція.

Постановка проблеми. Соціально-психологічна підтримка українських дітей, які були змушені виїхати до Італії внаслідок російсько-української війни, є актуальною темою, що вимагає всебічного вивчення та аналізу. В умовах глобальної міграційної кризи, посиленої воєнними конфліктами, велика кількість дітей опиняється в ситуації, коли їхній психологічний стан та соціальне благополуччя потребують невідкладного втручання та підтримки. Італія, прийнявши значну кількість українських біженців, стикається з викликами, пов'язаними з інтеграцією та адаптацією цих дітей у новому суспільстві. Це дослідження має на меті окреслити широкий контекст проблематики, визначити ключові аспекти соціально-психологічної підтримки та висвітлити стратегії, застосовані для задоволення нагальних потреб дітей-біженців в Італії, враховуючи їхні унікальні потреби та виклики, з якими вони стикаються. Соціально-психологічна підтримка українських дітей, котрі знайшли притулок в Італії в результаті російсько-українського конфлікту, набуває особливої актуальності не лише з гуманітарної, але й з наукової точки зору. Дослідження, присвячені вивченню впливу міграційних криз на психологічний стан та соціалізацію дітей, є вкрай необхідними, але поки що недостатньо представлені у науковому просторі. Аналіз специфічних потреб та викликів, з якими стикаються молоді біженці, дасть змогу розробити ефективніші програми психологічної адаптації та соціальної інтеграції. Враховуючи унікальний характер сучасних міграційних процесів, що включають вимушене переміщення через воєнні дії, ця тема вимагає комплексного підходу у своєму дослідженні, аби забезпечити всебічну підтримку та допомогу цій вразливій категорії дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-психологічної підтримки українських дітей, які виїхали до Італії під час війни, не є достатньо висвітленим у науковій літературі. У зв'язку з відсутністю спеціалізованих наукових досліджень, аналіз цієї проблематики спирається на матеріали журналістських розслідувань, офіційних звітів некомерційних організацій та інших видань фондів та центрів допомоги.

Основну інформацію надають такі джерела, як Радіо «Свобода» [1], яке розкриває проблеми українських сиріт-біженців на Сицилії, включно з інцидентами застосування сили та бюрократичними перепонами. ADC Memorial [2] надає аналіз становища дітей з України в країнах Європи після початку військового конфлікту, підкреслюючи їхні потреби та виклики. Статті на порталі LB [3] висвітлюють переживання українських біженців в Італії, зокрема невизначеність щодо їхнього майбутнього та статусу.

Міжнародні джерела, такі як Mondiale G. [4], AGI [5], Ridni [6], Save the Children [8], Milano today [9], Commissione Europea [9] та Sir [10], роблять свій внесок у розуміння ширшого контексту підтримки українських біженців, зосереджуючись на питаннях, пов'язаних з освітою, психологічною підтримкою, гуманітарною допомогою та інтеграцією в нове суспільство.

Хоча доступна інформація висвітлює важливі аспекти проблеми, відчувається нестача систематизованого наукового аналізу, що дав би змогу глибше зрозуміти потреби українських дітей-біженців та розробити ефективні стратегії їх соціально-психологічної підтримки. Тому з використанням різних методів наукового пізнання важливо провести детальний аналіз наявної інформації, згрупувати та систематизувати дані, щоб висвітлити цю тему в різних аспектах і запропонувати практичні рекомендації для поліпшення ситуації.

Мета статті – систематизація основних векторів інтеграційних та адаптаційних програм, спрямованих на забезпечення психологічної та соціальної допомоги українським дітям, які виїхали до Італії під час війни.

Вклад основного матеріалу. У зв'язку з російсько-українською війною, значні гуманітарні виклики постали перед міжнародною спільнотою, у тому числі перед Італією. Реагуючи на цю кризу, Італія розробила та імплементувала комплексну систему підтримки українських біженців, яка включає в себе низку заходів, спрямованих на забезпечення їхніх основних потреб [3].

Соціально-психологічна підтримка українських дітей, які знайшли притулок в Італії внаслідок війни, є частиною ширшої ініціативи Європейського Союзу, спрямованої на захист і інтеграцію біженців. З моменту активації директиви про тимчасовий захист у березні 2022 р., ЄС намагається надати українським біженцям, особливо дітям, необхідну підтримку та захист [9].

Європейська Комісія зазначає, що зусилля ЄС охоплюють забезпечення доступу до освіти, медичних послуг та соціального забезпечення, що є критично важливим для допомоги дітям адаптуватися до нових умов життя та подолати психологічні наслідки війни. Особлива увага приділяється створенню безпечного середовища, де діти можуть відчувати себе захищеними та підтриманими, що є ключовим для їх розвитку й благополуччя.

Важливою складовою підтримки є інтеграція українських дітей в освітній процес, що допомагає їм не лише продовжити навчання, але й сприяє

соціалізації та культурній адаптації. Крім того, ЄС активно працює над забезпеченням психологічної підтримки й доступу до медичних послуг, щоб адресувати потреби дітей, які пережили травми від війни [9].

Варто зауважити, що уряд під керівництвом Маріо Драгі виділив значні фінансові ресурси, а саме 318 мільйонів євро, на реалізацію програм підтримки, які охоплюють як фінансову допомогу, так і забезпечення проживання.

Біженці, що обирають проживання в родичів чи знайомих в Італії, мають змогу отримати щомісячну допомогу в розмірі 300 євро на дорослого та 150 євро на дитину впродовж трьох місяців, що сприяє їхній адаптації та інтеграції в новому середовищі. Для тих, хто обрав проживання в державних закладах, надається комплекс послуг, включаючи харчування, але виключаючи грошову допомогу [3].

У контексті надання соціальної допомоги українським біженцям в Італії, особливу увагу приділено інтеграції неповнолітніх через освітні ініціативи. Першочергово, італійська освітня система зосереджена на забезпеченні доступу до освіти для дітей-біженців, що є критично важливим аспектом їх соціалізації та адаптації в новому суспільстві.

З метою ефективної інтеграції українських дітей залучають до навчання у звичайних класах, що сприяє їх взаємодії з італійськими однолітками та культурному обміну. Однак, розуміючи виклики, пов'язані з мовним бар'єром, італійський уряд вжив заходів для забезпечення інтенсивної підтримки вивчення італійської мови, що є фундаментальним для повноцінного занурення в навчальний процес та подальшої адаптації дітей [8].

Для підвищення ефективності освітнього процесу були прийняті спеціальні рішення, які дозволяють залучати до роботи в школах асистентів та співпрацювати з кваліфікованими українськими фахівцями. Це можуть бути вчителі, які допомагають з організацією навчального процесу, педагоги, що викладають спеціалізовані предмети, шкільні психологи, які надають емоційну підтримку, та лінгвокультурологи, які сприяють кращому розумінню та засвоєнню італійської мови та культури [2].

У відповідь на гостру потребу в соціально-психологічній підтримці дітей-біженців з України, багато організацій в Італії активізували свої зусилля, щоб забезпечити їм не лише фізичну безпеку, а й соціально-психологічну підтримку. Ці організації пропонують широкий спектр послуг, від надання притулку та основних життєвих потреб до освітніх програм та психологічного консультування, щоб допомогти цим дітям адаптуватися до нових обставин і подолати травми, зазанані через війну та переміщення [5].

Ефективна робота цих організацій надає змогу забезпечити комплексну підтримку дітям-біженцям з України в Італії, сприяючи їхньому психологічному відновленню та соціальній інтеграції. Ці зусилля вкрай важливі для подолання наслідків війни та побудови стійкого майбутнього для цих дітей. Розглянемо роботу деяких організацій більш детально.

Таблиця 1

Перелік організацій в Італії, що займаються соціально-психологічною підтримкою дітей [5]

Назва організації	Опис діяльності
Save the Children	Міжнародна організація, що працює на захист дітей, включаючи надання допомоги дітям-біженцям
CivicoZero	Філія Save the Children, займається прийомом неповнолітніх непродовжуваних мігрантів в Італії
Associazione Cittadini del Mondo	Збирає пропозиції від сімей та організацій щодо прийому українських дітей
M'aMa	Група соціальних працівників і батьків, що організувала проєкт прийому для евакуйованих з України
Roma Capitale	Координація роботи 30 асоціацій для допомоги біженцям, включно з дитячими сім'ями
Venezia	Організація прийому біженців з України з особливою увагою до дітей
Comune di Milano	Допомога українським біженцям, зокрема дитячим сім'ям, через онлайн форму та співпрацю з третім сектором
Croce Rossa	Активізація тисяч волонтерів для допомоги постраждалим від війни, включаючи дітей
ActionAid	Кампанія допомоги жінкам і дітям-біженцям, збір коштів та забезпечення психологічної підтримки
Sant'Egidio	Допомога біженцям з України, зокрема дітям, матеріальною підтримкою і дистанційними адопціями
SOS Villaggio dei Bambini	Підтримка уразливих дітей і сімей, що тікають з України, через дистанційну адопцію та інші проєкти
Sole Terre	Підтримка дітей-онкохворих з України, забезпечення продовження лікування
Con i bambini	Закликає до мирного вирішення конфлікту через дитячі роботи та повідомлення у соціальних мережах
Aibi-Amici dei bambini	Надання психологічної підтримки, одягу, навчальних матеріалів і інших потреб дітям-біженцям
Cesvi	Надання термінової гуманітарної допомоги та підтримка у відновленні, включно з освітніми програмами для дітей
Progetto Arca	Відправка гуманітарних вантажів із товари для дітей, включаючи продукти гігієни та харчування
Caritas Italiana	Підтримка центрів, що приймають сім'ї, допомога у переїздах і захист дітей у безпечніші регіони
Caritas di Roma	Організація прийому дітей з України, збір інформації про доступні ресурси для допомоги
Telefono Azzurro Onlus	Підтримка дітей в екстрених ситуаціях, пов'язаних з війною, захист від торгівлі людьми і зникнення

Примітка: систематизовано автором [5].

Sos Villaggi dei Bambini, організація, що займається підтримкою українських біженців в Італії, визнала та відгукнулася на освітні та психосоціальні виклики, які виникли у зв'язку з воєнними діями, пандемією та природними катастрофами. В Італії, 1220 українських біженців, включаючи неповнолітніх, неповнолітніх без супроводу та матерів-одиначок, отримали підтримку від організації. У рамках своєї відповіді на кризу, організація започаткувала проєкт, що охоплює різні міста Італії, з метою покращення мультидисциплінарного добробуту біженців через захист, ментальну підтримку та соціально-психологічну допомогу, а також розширення можливостей жінок і спільноти [4].

Особливу увагу приділяють дітям, з метою покращення їх психосоціального благополуччя через підтримку у формальній та неформальній освіті, включно з викладанням української мови, щоб діти могли зберегти зв'язок зі своїм корінням. Крім того, були організовані рекреаційні заходи та психосоціальні втручання на основі руху і гри (TeamUp) з метою зниження рівня стресу, який відчувають українські діти та їхні опікуни.

Важливим аспектом є надання підтримки у сфері ментального здоров'я, оскільки в умовах конфлікту, пандемії чи природної катастрофи існує ризик розвитку проблем з ментальним здоров'ям серед дітей та підлітків. Саме тому в структурах Sos Villaggi dei Bambini активізовано мережу психологічного слухання, з метою не лише виявлення проблем, а й створення середовища, де кожна дитина може виразити свої емоції, у тому числі через малюнок, для подолання психологічного дискомфорту перш ніж він стане виразним.

У рамках зусиль у сфері ментального здоров'я та освіти в надзвичайних ситуаціях Sos Villaggi dei Bambini започаткувала низку проєктів. Серед них проєкт «Well-U», спрямований на реалізацію універсальних профілактичних заходів у сфері ментального та психосоціального здоров'я, які можуть бути впроваджені вчителями, вихователями, культурними медіаторами, медичними й соціальними працівниками, персоналом у центрах прийому, а також самими біженцями [4].

Ще одна благодійна організація «Рідні» зосередила свої зусилля на чотирьох основних напрямках через війну в Україні, аби надати соціальну та психологічну підтримку українським дітям, що переїхали до Італії [6]:

- гуманітарна підтримка: фонд «Рідні» продовжує допомагати дітям та сім'ям, які постраждали через війну, а також тим, хто перебуває на територіях активних бойових дій;

- психологічна допомога: спеціалісти фонду «Рідні» надають психологічну підтримку дітям із дитячих будинків та сім'ям, які цього потребують. Фонд також співпрацює з асоціацією пологових будинків у Львові, активно підтримуючи майбутніх матерів;

- освітні програми: фонд «Рідні» організовує освітні заходи, такі як пасхальні зустрічі для дітей та евакуйованих учнів з Центру соціальної

підтримки дітей та сімей «Рідні», з метою розповісти про традиції святкування Пасхи та полегшити їх адаптацію;

– інші благодійні програми: фонд «Рідні» займається організацією пасхальних заходів для випускників та учасників проєкту «Мрій та дій», дітей з Центру «Рідні» та евакуйованих сімей.

Основним пріоритетом фонду «Рідні» залишається підтримка евакуйованих дітей, допомагаючи їм пережити непрості часи війни та адаптуватися до нових життєвих обставин. Фонд відкритий до співпраці та заохочує всіх, хто бажає долучитися до допомоги, зробити внесок або здійснити міжнародний платіж.

Організація AVSI активно допомагає у відповідь на гуманітарну кризу, спричинену війною в Україні, розробляючи та реалізуючи проєкти, спрямовані на підтримку дітей та їхніх сімей [10]. Зусилля організації зосереджені на створенні спільнотних центрів (Community Centers), які стають безпечними просторами для дітей та їх опікунів, забезпечуючи їм доступ до освіти та захисту навіть у кризових умовах. Діяльність AVSI пов'язана з охоплене таке:

– Community Centers для дітей: створення та розвиток Community Centers, які служать безпечними просторами для дітей, де вони можуть зустрічатися, грати без страху та тривоги, і де наявні кваліфіковані вихователі, здатні надати їм психосоціальну підтримку;

– освітня підтримка: Організація забезпечує освітні послуги, включаючи ігрові та освітні активності, допомогу в навчанні на відстані (обладнання, з'єднання та навчальну підтримку), а також послуги з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки для дітей;

– підтримка батьків: AVSI також надає підтримку батькам, пропонує їм ресурси та послуги для кращого догляду за їх дітьми в цих важких умовах [10].

Caritas Ambrosiana активно підтримує українських біженців, зокрема дітей, у відповідь на гуманітарні потреби, що виникли внаслідок війни в Україні. Фонд надає комплексну допомогу, орієнтовану на задоволення як нагальних, так і довготривалих потреб біженців, з особливим акцентом на захист та інтеграцію дітей. До основних заходів з підтримки дітей біженців від Caritas Ambrosiana належать [8]:

– поселення у спільнотах і приватних домівках: надання житла дітям та їх сім'ям у спільнотах і через парафіяльні та приватні квартири;

– освітні та розвивальні програми: організація навчальних і розважальних заходів для дітей, спрямованих на їхній розвиток та адаптацію в новому середовищі;

– медична допомога та психологічна підтримка: забезпечення доступу до спеціалізованої медичної допомоги й психологічної підтримки для дітей-біженців;

– літні табори для матерів та дітей: організація відпочинкових змін у літніх таборах для матерів з дітьми, що дозволяє їм отримати відпочинок і психологічне розвантаження;

- навчання та інтеграційні курси: проведення курсів італійської мови й інтеграційних програм для сприяння адаптації дітей у новій країні;
- матеріальна підтримка: роздача продуктових наборів та забезпечення основними потребами для сімей з дітьми.

Ці заходи втілюються завдяки співпраці з місцевими громадами, волонтерами та організаціями, що забезпечує всебічну підтримку дітям біженців з України, допомагаючи їм подолати травми війни та вбудуватися в нове суспільство [7].

Вивчення діяльності різних благодійних організацій в Італії, зокрема Sos Villaggi dei Bambini, «Рідні», AVSI, та Caritas Ambrosiana, підкреслює їхню ключову роль у забезпеченні комплексної підтримки українським дітям-біженцям. Ці організації зосереджені на ментальному здоров'ї, освіті, соціальній інтеграції та психосоціальному благополуччі, забезпечуючи створення безпечних просторів, доступу до освітніх програм та спеціалізовану психологічну підтримку. Їхня робота важлива для подолання наслідків війни та сприяння побудові стійкого майбутнього для цих дітей в новому соціальному середовищі.

У контексті роботи благодійних організацій в Італії особливу увагу варто приділити соціально-психологічній підтримці дітей-сиріт з України, які опинилися на італійській території внаслідок військових дій. Ця категорія дітей потребує особливого підходу з огляду на їх уразливий стан та втрату родинного зв'язку, що є фундаментальним елементом їхньої стабільності та безпеки. Втрата близьких і звичного середовища може призвести до глибоких травм, порушень адаптації та розвитку, що зрештою вплине на їхнє психологічне здоров'я й соціалізацію.

Соціально-психологічна допомога дітям-сиротам біженцям з України в Італії здійснюється через комплексний підхід, що включає проживання, освіту, дозвілля, психологічну підтримку та інтеграцію. Прийняття сотень дітей-сиріт в Італії відбулося за активної участі місцевих громадських асоціацій, релігійних структур, соціальних служб та волонтерів. Проте, процес супроводжувався певними викликами та бюрократичними перешкодами.

Розміщення дітей: дітей розподілили по різних містах і закладах, у тому числі у релігійних структурах міста Катанії, де вони були тимчасово розділені для проживання в парафіяльних будинках.

Тимчасова опіка: італійська влада ідентифікувала дітей як неповнолітніх іноземців без супроводу, а українських вихователів спочатку не визнавали як законних опікунів, що ускладнило процес опіки та призвело до призначення тимчасових державних опікунів з Італії.

Освітні заходи: діти продовжували навчання, частково онлайн з українськими школами, частково офлайн в італійських навчальних закладах, сприяючи їх адаптації та інтеграції.

Дозвілля та рекреаційні заходи: організація дозвілля, включаючи відпочинок на морі та культурні активності, забезпечувалася за кошти волонтерської спільноти й громадських асоціацій.

Робота з травмами та адаптацією: попри фізичну безпеку й освітні можливості, діти зазнавали психологічних труднощів через втрату звичного середовища, мовний бар'єр і стрес від переїзду.

У відповідь на складні умови, з якими стикалися діти-сироти-біженці з України в Італії, включаючи бюрократичні та правові перешкоди, обмежені фінансові й матеріальні ресурси, а також конфлікти під час перевезення дітей, були вжиті заходи для поліпшення їх умов. Підвищення стандартів проживання, поліпшення координації між організаціями та владою, а також підтримка в питаннях повернення на батьківщину й подальшої реабілітації демонструють комплексний підхід до вирішення проблем цієї вразливої категорії біженців. Цей досвід висвітлює необхідність міжсекторальної взаємодії для ефективної підтримки та інтеграції дітей-сиріт у нових умовах [1].

Висновки. Отже, реалізація комплексних програм соціальної та психологічної підтримки стала пріоритетом для різних організацій та урядових структур Італії у відповідь на виклики, пов'язані з прибуттям українських дітей-біженців. Такі організації, як «*Sos Villaggi dei Bambini*» та «*Рідні*», спеціалізуються на психосоціальній підтримці та освітніх програмах, що сприяють адаптації дітей до нового середовища, водночас забезпечуючи їм зв'язок зі своєю культурою та мовою. Ці зусилля спрямовані на мінімізацію стресу, пов'язаного з переміщенням, та сприяння розумінню та інтеграції в нове суспільство.

Ключовим елементом стратегії підтримки стало залучення дітей до освітнього процесу в італійських школах, що сприяло не тільки їхньому академічному розвитку, а й соціалізації та культурній адаптації. Програми, розроблені Європейським Союзом і підтримані урядом Італії, зокрема, інтенсивні курси італійської мови та інтеграція у звичайні класи, стали основою для забезпечення безперервності освіти та розвитку дитини в нових умовах.

Роль неприбуткових організацій та благодійних фондів в цьому процесі є незамінною. Організації, як «*AVSI*», спеціалізуються на створенні спільнотних центрів, що надають безпечні простори для дітей та їх опікунів, де вони можуть отримати доступ до освітніх та психологічних послуг. Водночас фонди, такі як «*Caritas Ambrosiana*», орієнтовані на надання матеріальної та соціальної підтримки сім'ям з дітьми, включаючи медичну допомогу, освітні програми й психологічну підтримку, що є критично важливим для відновлення та адаптації дітей у новій країні.

Список використаної літератури

1. Кудрик Н. Українські сироти-біженці на Сицилії: допомога, бюрократія, інцидент із застосуванням сили. *Радіо Свобода*. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainiskisyroty-bizhentsi-na-sytsyliyi-intsydent/32587900.html> (дата звернення: 01.05.2024).
2. Становище дітей з України в країнах Європи після 24 лютого 2022 року. *ADC Memorial*. 2023. URL: <https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-z-ukraini-v-kraïnah-evropi-pislya-24-lyutogo-2022-roku/> (дата звернення: 01.05.2024).

3. Українські біженці в Італії: «Держава не знає, що з нами робити». *LB*. 2022. URL: https://lb.ua/world/2022/11/23/536718_ukrainski_bizhentsi_italii.html (дата звернення: 01.05.2024).

4. Educazione: Sos Villaggi dei Bambini, l'impegno a favore dei rifugiati ucraini. I rischi per la salute mentale in guerra, pandemia e calamità naturali. *Mondiale G*. 2024. URL: <https://www.agensir.it/quotidiano/2024/1/24/educazione-sos-villaggi-dei-bambini-limpegno-a-favore-dei-rifugiati-ucraini-i-rischi-per-la-salute-mentale-in-guerra-pandemia-e-calamita-naturali/> (дата звернення: 01.05.2024).

5. Ferrigolo A. Cosa c'è da sapere per aiutare il milione di bambini ucraini in fuga dalla guerra. *AGI*. 2022. URL: <https://www.agi.it/cronaca/news/2022-03-11/cosa-sapere-per-aiutare-bambini-ucraini-profughi-15959905/> (дата звернення: 01.05.2024).

6. Il lavoro della fondazione durante la guerra. *Ridni*. 2022. URL: https://ridni.org.ua/it/il-lavoro-della-fondazione-durante-la-guerra_n469 (дата звернення: 01.05.2024).

7. Melley M. Dopo 2 anni di guerra in Ucraina, la Caritas accoglie ancora 500 profughi. *Milano today*. 2024. URL: <https://www.milanotoday.it/attualita/guerra-ucraina-accoglienza-caritas-2024.html> (дата звернення: 01.05.2024).

8. Save the children. Un anno di guerra in Ucraina: gli aiuti a bambini e famiglie. 2024. URL: <https://www.savethechildren.it/blog-notizie/un-anno-di-guerra-ucraina-gli-aiuti-bambini-e-famiglie> (дата звернення: 01.05.2024).

9. Solidarietà dell'UE con l'Ucraina: un anno di protezione temporanea per le persone in fuga dall'aggressione russa contro l'Ucraina. *Commissione Europea*. 2023. URL: https://italy.representation.ec.europa.eu/notizie-ed-eventi/notizie/solidarieta-dellue-con-ucraina-un-anno-di-protezione-temporanea-le-persone-fuga-dallaggressione-2023-03-08_it (дата звернення: 01.05.2024).

10. Ucraina: Avsi, a due anni dalla guerra sostegno a 180mila ucraini e a circa 13mila sfollati in Polonia e Italia. Avviati Community center per i bambini. *Sir*. 2024. URL: <https://www.agensir.it/quotidiano/2024/2/23/ucraina-avsi-a-due-anni-dalla-guerra-sostegno-a-180mila-ucraini-e-a-circa-13mila-sfollati-in-polonia-e-italia-avviati-community-center-per-i-bambini/> (дата звернення: 01.05.2024).

Bessarab A. O., Zoska Ya. V., Khomeriki O. A. Socio-psychological support for Ukrainian children who have moved to Italy during the war

This article is dedicated to analyzing the socio-psychological support for Ukrainian children forced to leave their homeland and seek refuge in Italy due to the military conflict. The primary objective of the research is to systematize the main vectors of integration and adaptation programs aimed at providing psychological and social assistance to Ukrainian children who left for Italy during the war. Throughout the study, general scientific methods such as analysis, synthesis, comparative and systematic examination of existing support programs were utilized. The findings indicate that the majority of Ukrainian children who moved to Italy experienced a positive impact from participating in socio-psychological programs, which included adaptation courses, psychological support, and integration into the educational process. The main directions of assistance were cultural adaptation, language learning, psychological stabilization, and socialization. The significance of public and non-profit organizations in the refugee support process proved to be exceptionally large, as these organizations provided the most substantial amount of assistance and initiatives aimed at ensuring the well-being of children in new

circumstances. Among the organizations playing a key role in providing socio-psychological support to Ukrainian child refugees in Italy, notable mentions include Sos Villaggi dei Bambini, «Ridni», AVSI, and Caritas Ambrosiana. Their work covers a wide range of services, from organizing educational programs and psychological support to providing shelter and meeting basic needs. Thanks to the efforts of these organizations, children not only receive the necessary assistance to adapt to the new environment but also maintain a connection with their cultural roots through language learning and acquaintance with traditions. These efforts contribute to their psychological recovery and social integration, which is crucial for overcoming the consequences of war and building a resilient future.

Key words: *socio-psychological support, Ukrainian child refugees, Italy, adaptation, integration.*

УДК 314.15:316.4.063.3:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.6>

О. А. БЕЛЕНКО

науковий співробітник відділу соціальних структур
Інститут соціології Національної академії наук України

А. А. БОВА

кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності
Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України,
старший науковий співробітник відділу соціальних структур
Інститут соціології Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНЦІВ З РІЗНИМ МІГРАЦІЙНИМ ДОСВІДОМ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІММОБІЛЬНИХ ГРОМАДЯН, РЕВЕРСНИХ МІГРАНТІВ ТА ВНУТРІШНІХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

У статті наведено результати комплексного соціологічного дослідження трьох груп населення України з різним міграційним досвідом в умовах війни: вимушених внутрішніх переселенців, реверсних мігрантів та іммобільних громадян. Емпіричною базою дослідження слугували результати соціологічного опитування «Сегментація української аудиторії» (n = 4101), проведеного компанією «Група Рейтинг» протягом червня – липня 2024 року в межах щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України.

Проаналізовано професійно-кваліфікаційні та дохідно-споживчі характеристики представників трьох соціальних груп з різним досвідом міграції – внутрішньо переміщених осіб (ВПО), реверсних мігрантів та іммобільного населення, їхнє становище на ринку праці, рівень матеріальної депривації та фінансової спроможності. Особлива увага приділяється дослідженню соціального самопочуття, самооцінок та соціальних оцінок представників різних груп, включаючи їхнє сприйняття власного становища в суспільстві та задоволеність життям.

Для ВПО характерне найскладніше становище серед досліджуваних груп. Вони мають найнижчі показники зайнятості та найвищий рівень безробіття. Внутрішні переселенці часто змушені погоджуватися на роботу, що не відповідає їхній кваліфікації, або на гірші умови праці. Ця група виявляє найнижчий рівень задоволеності життям та соціального самопочуття.

ВПО стикаються з найбільшими труднощами в інтеграції до нових громад, відчувають найменшу підтримку з боку місцевого населення та демонструють найвищий рівень бажання змінити місце проживання.

Реверсні мігранти, тобто ті, хто повернувся до свого постійного місця проживання після тимчасового переміщення, демонструють найкращі результати за більшістю показників. Вони мають високий рівень зайнятості та кращі можливості працевлаштування за фахом та вищий рівень доходів. Цій групі властивий найвищий рівень задоволеності життям та соціального самопочуття. Реверсні мігранти найкраще інтегровані у свої громади та відчувають найбільшу підтримку з боку оточення.

Імобільні громадяни, які не змінювали місце проживання під час війни, займають проміжне положення між двома іншими групами за більшістю показників. Вони мають відносно стабільне становище на ринку праці, хоча й стикаються з певними економічними труднощами. Рівень їхньої задоволеності життям та соціального самопочуття вищий, ніж у ВПО. Осіле населення також краще інтегроване у свої громади ніж внутрішні переселенці.

Дослідження виявило потенційні джерела напруженості між ВПО та місцевим населенням, пов'язані з конкуренцією за робочі місця, житло та соціальні послуги. Водночас, результати вказують на необхідність розроблення комплексної державної політики, спрямованої на підтримку ВПО, сприяння їхній інтеграції та використання потенціалу внутрішньої міграції для відновлення та розвитку країни.

Ключові слова: міграція, внутрішньо переміщені особи, реверсні мігранти, імобільне населення, зайнятість, ринок праці, матеріальна депривація, соціальне самопочуття, міжгрупові конфлікти, соціальна політика, інтеграція переселенців.

Постановка проблеми. Тривала російсько-українська війна суттєво вплинула на всі сфери життєдіяльності громадян України. Важливим аспектом свідомості українців у нових реаліях виступає орієнтація на територіальну мобільність, спрямовану на віддалення від зони бойових дій, а також від небезпек і труднощів життя в інших регіонах країни. Внаслідок реалізації або нереалізації цих орієнтацій відбуваються зміни в різних компонентах соціальної структури: з'являються нові спільноти, верстви та страги зі своїми специфічними інтересами, що призводить до формування нових соціальних конфліктів та протиріч.

Масоване військове вторгнення РФ в Україну, що розпочалося у лютому 2022 року, спричинило багатовекторну вимушену внутрішню міграцію населення, яка за своїми масштабами та наслідками не має аналогів у новітній історії країни. Мільйони громадян були змушені покинути свої домівки, шукаючи безпеки в інших регіонах України. Ця безпрецедентна ситуація створила низку серйозних викликів як для самих внутрішньо переміщених осіб (ВПО), так для приймаючих громад та держави в цілому.

Проблематика економічного становища переселенців, їхнього суб'єктивного соціального статусу, планів подальшого працевлаштування, міграційних установок та політичних орієнтацій є вкрай

актуальною для досліджень в умовах сучасних змін українського суспільства, що перебуває в стані надзвичайності та глобальних перетворень світу. Соціальні оцінки/самооцінки є інформативним індикатором рівня добробуту респондентів, того, як складається їх життя загалом, а також їхніх шансів на працевлаштування, споживчих можливостей, успішну інтеграцію у приймаючі громади тощо.

Важливість соціологічного дослідження полягає в необхідності детального аналізу соціальних портретів різних груп населення, що зазнали впливу вимушеної міграції, та глибшого розуміння їхніх соціально-економічних, професійних, дохідних, психологічних та інших характеристик. У контексті постконфліктного відновлення України, зіставлення соціальних профілів зазначених груп набуває важливого значення для розроблення комплексної політики соціальної інтеграції, запобігання маргіналізації окремих груп населення та ефективного використання людського потенціалу для відбудови країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформацій соціальної структури, соціальної мобільності, процесів соціальної самоідентифікації та методології вимірювання соціального статусу індивіда ґрунтовно висвітлювалася у працях вітчизняних соціологів, зокрема С. Макеєва, С. Оксамитної, О. Куценко, О. Симончук, Є. Ковальської та ін.

Особливості матеріально-майнового становища громадян України, а також показники рівня та якості їхнього життя детально аналізуються в наукових працях О. Балакіревої, Л. Черенько, Н. Толстих, В. Буткалюк та ін. Аналізу сучасного ринку праці в Україні та соціально-економічним проблемам зайнятості населення присвячені роботи Г. Чепурко, Т. Петрушиної, А. Колота, О. Герасименко, В. Смакоти та ін.

Дослідження соціального самопочуття громадян плідно займалися Н. Паніна, Є. Головаха, А. Горбачик, С. Дембіцький, С. Сальнікова та ін.

Суттєвий внесок в розроблення проблематики соціальної адаптації та інтеграції ВПО внесли Е. Лібанова, Ю. Серєда, В. Серєда, М. Бірюкова, І. Рущенко, Є. Широкова та ін. Демографічну структуру українських біженців ґрунтовно вивчали І. Прибиткова, О. Позняк, О. Цимбал, А. Сімахова, Ю. Калагін та ін. На потребах вимушених переселенців, їх подальших міграційних планах концентрувалася дослідницька увага Н. Коваліско, Т. Бондар, О. Ганюкова, І. Майданік, В. Кіпеня та ін. Ставлення населення до внутрішніх переселенців аналізували О. Балакірева, О. Стаднік, М. Єнін, В. Бенедисюк та ін.

Однак, попри значний обсяг досліджень, специфіка внутрішньої міграції в умовах повномасштабної війни в Україні залишається недостатньо вивченою. Зокрема, потребує глибшого аналізу порівняння соціальних портретів різних груп населення з різним міграційними моделями, що і є фокусом нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Емпіричною базою дослідження слугували результати соціологічного опитування «Сегментація української

аудиторії», проведеного в межах щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України. Опитування було профінансоване Проектом USAID «Трансформація комунікацій» і реалізоване компанією «Група Рейтинг» (далі – Моніторинг). Воно тривало з 27 червня по 6 липня 2024 року та охопило всю підконтрольну територію України, за винятком тимчасово окупованих територій та районів без українського мобільного зв'язку, і було проведено за допомогою комбінованої методології CATI-CAWI (n = 4101).

Метою дослідження є комплексний аналіз соціальних портретів трьох груп населення України з різним міграційним досвідом в умовах війни (імобільних громадян, реверсних мігрантів та ВПО), включаючи їхні соціально-економічні характеристики, становище на ринку праці, соціальне самопочуття та особливості інтеграції.

Здійснений соціологічний аналіз є логічним продовженням та розширенням нашої попередньої роботи, в якій було представлено комплексний аналіз демографічних та соціально-психологічних відмінностей трьох великих категорій населення з різними моделями міграції [1]. Дана стаття пропонує панорамне бачення соціальних портретів представників виокремлених груп, зосереджуючись насамперед на особах, які стали вимушеними переселенцями внаслідок повномасштабної війни (варто зазначити, що перша хвиля ВПО з'явилася ще у 2014 році).

Зауважимо, що далі за текстом нами використовуються такі синоніми представників трьох аналізованих груп: 1) імобільні громадяни (осілі громадяни, залишенці); 2) реверсні мігранти (тимчасові мігранти, поверненці); 3) ВПО (внутрішні мігранти, переселенці). За даними опитування, станом на третій рік війни, влітку 2024 р. 70,6% респондентів не мали досвіду міграції, 15,9% були «реверсними мігрантами», а 13,5% – переселенцями.

У процесі дослідження було застосовано аналіз двовимірних таблиць сполучень та однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) за критерієм Уелча з подальшою процедурою множинних порівнянь Геймса – Хоуелла ($\alpha = 0,05$). В дисперсійному аналізі незалежною змінною виступали категорії населення, диференційовані за міграційним досвідом, а залежними – інтегральні індекси.

Російське вторгнення завдало значних збитків Україні та призвело до виникнення серйозних загроз життю, здоров'ю, безпеці й добробуту значної частини населення. Відповіді респондентів на запитання: «Скажіть, що з перерахованого нижче відбувалося з Вами і членами Вашої сім'ї після 24 лютого 2022 року?» демонструють масштаби наслідків гуманітарної кризи – від економічних втрат до особистих трагедій, від вимушеного переселення до розриву людських стосунків (табл. 1).

Найбільш суттєві відмінності спостерігаються у відповідях ВПО. Ця категорія населення зазнала найбільших втрат та змін у особистому житті. Зокрема, більше половини ВПО (54,1%) втратили роботу, житло або майно через необхідність виїзду з зони бойових дій. Це значно перевищує

Таблиця 1
Наслідки російського вторгнення для життя українців (%)*

Зміни, зумовлені війною	Групи населення			Загалом
	Імобільні	Реверсні мігранти	ВПО	
Втратили весь або частину бізнесу через повномасштабне вторгнення Росії	6,4	10,1	16,5	8,3
Втратили роботу, житло, майно, бо виїхали з зони бойових дій	3,5	9,3	54,1	11,2
Втратили житло, майно внаслідок обстрілів росіян	2,1	8,3	28,4	6,7
Отримали поранення в результаті бойових дій	3,8	3,3	5,1	3,9
Втратили когось з близьких людей в результаті бойових дій	17,3	14,1	20,1	17,2
Хтось із близьких людей був поранений в результаті бойових дій	16,4	14,0	13,5	15,6
Хтось із близьких людей став вимушеним переселенцем в межах країни (ВПО) в результаті бойових дій	12,3	33,6	56,1	21,6
Хтось із близьких людей виїхав за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення Росії	28,1	41,4	32,3	30,8
Було розірвано стосунки з кимось з близьких людей через різне розуміння подій в Україні	23,2	32,0	32,6	25,9
Отримали роботу, пільги або нагороди, пов'язані з обороною країни	3,5	4,9	4,5	3,9
Нічого з переліченого не відбулося	35,1	20,5	6,4	28,9

* *Примітка.* Сума відповідей перевищує 100%, оскільки можна було відмітити всі відповіді, що підходять.

відповідні показники інших груп: реверсних мігрантів (9,3%) та іммобільних громадян (3,5%). Крім того, внутрішні переселенці частіше втрачали житло та майно внаслідок обстрілів (28,4%), порівняно з тимчасовими мігрантами (8,3%) та іммобільним населенням (2,1%).

Реверсні мігранти виявляють проміжні показники між ВПО та іммобільними за багатьма альтернативами. Проте оточення цієї групи має підвищену схильність до територіальної мобільності – найвищий відсоток осіб, чий близькі виїхали за кордон внаслідок вторгнення (41,4%), а також значну частку тих, чий рідні стали ВПО (33,6%).

Іммобільна група населення демонструє значний відсоток тих, хто втратив близьких (17,3%) або чий близькі були поранені (16,4%) внаслідок бойових дій. Цікаво, що саме в цій групі найвищий відсоток тих, з ким «нічого з переліченого не відбулося» (35,1%), що може вказувати на певну різновекторність впливу війни навіть у межах однієї категорії населення.

У ХХІ ст. праця залишається ключовим діяльним компонентом людського потенціалу, смислотворюючим базисом життя більшості людей, джерелом добробуту – як індивідуального/сімейного, так і держави в цілому. Дослідження дозволило встановити: представникам груп з різним мігрантськими досвідом притаманні неоднакові профілі розподілу залежно від роботи, що вони її виконують. Про одну оплачувану роботу частіше йшлося у відповідях іммобільних громадян (54,4%) і реверсних мігрантів (52,2%), рідше – в анкетах ВПО (42,1%), а про кілька оплачуваних робіт сумарно соціологам повідомили 5,8% реверсних мігрантів, 5,1% переселенців і 4,8% осілих громадян. Не мають оплачуваної роботи 37,1% ВПО, що перевищує відповідні показники поверненців (31,4%) та залишенців (30,3%). Переселенці демонструють найнижчий рівень повної зайнятості (40,3%) порівняно з реверсними мігрантами (47,2%) та іммобільними громадянами (50,5%). Максимальний показник самозайнятості спостерігається серед реверсних мігрантів (12,4%), мінімальний – серед ВПО (6,7%), залишенці у вказаному аспекті посідають проміжну позицію (9,2%).

Серед 2371 респондента, які відповідали на запитання щодо сектору свого працевлаштування, виявлено, що у державному секторі частіше працюють осілі громадяни (45,5%), ніж ВПО (35,3%) і поверненці (33,8%), тоді як у приватному секторі вища зайнятість спостерігається серед реверсних мігрантів (61,3%) і переселенців (59,7%) порівняно з іммобільними громадянами (49,1%).

З 2814 респондентів, які відповідали на запитання про форму працевлаштування на основній роботі, найвищий рівень офіційного оформлення (в штаті, з трудовою книжкою) мають осілі громадяни – 68,5%, тоді як серед переселенців цей показник становить 58,8%, а серед реверсних мігрантів – 58,7%. За цивільно-правовим договором частіше працюють поверненці (8%) проти 5,3% іммобільних громадян і 5,2% ВПО.

Неофіційно працевлаштованими (без укладання будь-яких договорів та без трудової книжки) виявилися 17,9% внутрішніх вимушених мігрантів, 10,5% реверсних внутрішніх мігрантів і 9,5% іммобільних громадян. Зареєстрованими в статусі ФОП (фізична особа-підприємець) були частіше поверненці (14,7%). Серед ВПО та залишенців ця категорія складала відповідно 9,8% та 9%.

Отже, мінімальний рівень повної зайнятості серед внутрішніх переселенців (40,3%) порівняно з іншими аналізованими групами вказує на суттєві труднощі у працевлаштуванні цієї категорії населення на нових місцях проживання. Державні установи в приймаючих регіонах не завжди мають зайві вакансії або квоти для нових працівників. Приватний сектор зазвичай більш гнучкий і може швидше адаптуватися до змін на ринку праці, тому багато ВПО шукають роботу в приватних компаніях. Своєю чергою місця в бюджетному секторі у приймаючих громадах як правило вже зайняті та до того ж менш оплачувані. Разом з тим найнижча частка самозайнятих (6,7%) серед переселенців може вказувати на обмежені можливості вимушених мігрантів для започаткування власного бізнесу через брак ресурсів або відсутність необхідних зв'язків у новому середовищі.

Дослідження виявило: серед іммобільних громадян більше робітників з усталеною зайнятістю, а серед ВПО – прекарних верств населення, тобто осіб поза сферою стабільної зайнятості, що отримують заробітну плату або частину її в конвертах, неофіційно, не мають оплачуваної відпустки, «лікарняних» листів про тимчасову непрацездатність, працюють під постійним пресом ймовірності звільнення.

Примітно, що трапляються непоодинокі випадки, коли ВПО знаходять роботу у силових структурах. Працівників правоохоронних органів у вибірці серед переселенців більше (5,9%), ніж серед осілих громадян (3,2%) та реверсних мігрантів (2,3%), військовослужбовців (6%) більше за відповідні показники повернених (2,5%) і залишенців (2,9%).

Серед переселенців зафіксовано найвищу частку пенсіонерів (22,1%) проти іммобільних громадян (21,1%) і тимчасових мігрантів (17,6%). Цей факт може свідчити про те, що чимала кількість людей пенсійного віку була змушена покинути свої домівки через безпекові причини, попри загальну тенденцію нижчої мобільності цієї вікової групи.

Дослідження також виявило найбільшу частину домогосподарів/ домогосподарок серед переселенців (8,9%) порівняно з поверненими (8,3%) та залишенцями (5,8%). Це може бути як результатом труднощів у пошуку роботи, так і свідомим вибором, пов'язаним з необхідністю догляду за членами сім'ї в нових умовах проживання.

Найнижча частка студентів серед переселенців (3,4%) проти реверсних мігрантів (5,7%) може вказувати на те, що молодь, яка навчається, частіше залишається в місцях постійного проживання або обирає навчання за кордоном. Це явище потенційно може призвести до відтоку кваліфікованих кадрів з регіонів, які найбільше постраждали від війни. Наявність студентів у складі іммобільного населення є майже ідентичною (3,5%).

Особливо тривожним є показник рівня безробіття серед ВПО, який є найвищим і становить 11,2% проти відповідних показників реверсних мігрантів (7,2%) та осілих громадян (6,2%). До того, впродовж

останніх 12 місяців перед опитуванням 21,9% переселенців зіткнулися з втратою роботи, були вимушеними безробітними. Реверсні мігранти демонструють дещо кращу ситуацію. Серед цієї категорії хоча б один раз втратили роботу 14,1% опитаних. Серед іммобільного населення 11,6% зазнали стану безробіття. Такі дані вказують на значні труднощі, з якими стикається більшість переселенців при пошуку відповідної роботи. ВПО часто змушені шукати роботу в незнайомому місці, що вимагає часу та зусиль. Стрес, пов'язаний з переїздом та втратою житла, може негативно впливати на їхню працездатність. Загальним трендом є невідповідність між наявними вакансіями та кваліфікацією переселенців. Праця не за спеціальністю своєю чергою призводить до зниження заробітку. Ситуацію ускладнює відсутність у переселенців постійної реєстрації на новому місці проживання – це може відтермінувати оформлення на роботу та отримання соціальних виплат. До того ж внутрішні мігранти часто змушені конкурувати за робочі місця з місцевим населенням, що може ускладнювати пошук роботи навіть у сферах, що потребують менш кваліфікованої праці.

Відповідаючи на запитання: «Чи важко знайти роботу у Вашому населеному пункті за Вашою кваліфікацією та з достатнім заробітком?», більшість опитаних (58,6%) вказала, що важко і лише 10,6% – що легко (решта вагалася з відповіддю), у т.ч. 13,5% поверненців, 11,7% переселенців і 9,7% залишенців. Ці дані свідчать про те, що лише невелика частка ВПО оптимістично оцінює свої шанси на ринку праці. Водночас показник 11,7% може вказувати на наявність певної групи висококваліфікованих спеціалістів, чії навички залишаються потрібними навіть в умовах вимушеного переселення.

Відповідаючи на аналогічне запитання, що стосувалося роботи за кваліфікацією респондента, але без достатнього заробітку, градацією «легко» оцінили таку можливість 25,3% реверсних мігрантів, 19,9% переселенців і 16,6% осілих громадян. Відповідаючи на таке ж запитання, що стосувалося будь-якої роботи, свої шанси оцінили як «легкі» 30,6% опитаних, у тому числі 29,1% іммобільних, 32,4% ВПО і 35,8% реверсних мігрантів.

Отже, для внутрішніх переселенців, як і для інших категорій населення, виокремлених за мігрантським досвідом, найбільшою проблемою є саме пошук роботи, яка відповідає трьом критеріям одночасно: кваліфікації, достатнього заробітку та загальної доступності. ВПО часто змінюють як своє місце роботи, так і тип зайнятості порівняно з довоєнним періодом, переходячи до менш стабільних форм працевлаштування. ВПО, які не можуть знайти роботу, що відповідає їхній кваліфікації, зазвичай змушені погоджуватися на низькооплачувану роботу або роботу, яка не вимагає їхніх навичок. Це призводить до фінансової незахищеності та зниження рівня життя. Новий статус зайнятості переселенців значною мірою залежить від доступних можливостей у приймаючій громаді, їхніх індивідуальних навичок

та кваліфікації, а також від підтримки державних органів або інших організацій.

Суб'єктивне сприйняття респондентами різного ґатунку депривацій – це зворотний бік оцінки задоволеності/незадоволеності тими чи іншими аспектами, які характеризують умови та якість їх життя. Аналізований масив даних дозволяє стверджувати, що внутрішні переселенці – найбільш вразлива категорія населення з-поміж виокремлених на ринку праці. Саме вони частіше вказують на те, що їм не вистачає роботи, що підходить (40%), порівняно з реверсними мігрантами (35,8%) і мобільними громадянами (33,4%), а також частіше зізнаються соціологам, що їм не вистачає можливостей мати додатковий заробіток (58,4%) проти залишенців (50,2%) і поверненців (45,9%).

Про брак можливості працювати з повною віддачею йшлося у відповідях 33,6% переселенців, що приблизно в 1,5 рази перевищує аналогічний показник реверсних мігрантів (22,6%). Депривацію ж щодо трудового ентузіазму відчув на собі кожен четвертий залишенець (25,1%). Про те, що їм не вистачає ініціативи та самостійності під час розв'язання життєвих проблем, вказали в анкетах 26% ВПО (максимальне значення) і 17% поверненців (мінімальне значення), а між ними у вказаному аспекті розташувалися іммобільні громадяни (20%).

Аналіз планів громадян на майбутнє після завершення війни розкриває цікаву картину їхніх намірів та очікувань. Відповідаючи на запитання «Чи плануєте ви змінити/знайти роботу чи сферу діяльності після війни?», 13,7% переселенців вказали, що планують шукати роботу за своєю спеціальністю в новій компанії. Відповідні показники для поверненців та залишенців – 10,6% і 6,8%. Найвищий відсоток пошукачів роботи за спеціальністю в нових компаніях свідчить про прагнення активної частини переселенців повернутися до своєї професійної діяльності. Це може вказувати на їхнє бажання відновити свій професійний статус, використовувати наявні навички та досвід, а також опановувати нові компетенції.

Планують взагалі змінити сферу діяльності 10,6% реверсних мігрантів, 8,8% ВПО і 7,8% осілих громадян. Планують відкрити власний бізнес, вести підприємницьку діяльність 7,4% вимушених мігрантів, 7% поверненців та 4,3% мобільних громадян. Відповідний відсоток внутрішніх переселенців вказує на прихований підприємницький потенціал цієї категорії населення, їхню готовність брати на себе ризики для започаткування власної справи заради реалізації своїх ідей та створення робочих місць для себе і членів своєї родини в умовах складної ситуації на ринку праці.

Встановлено також, що планують зайнятися бізнесом 1,3% іммобільних громадян, 2,3% реверсних мігрантів, 2,2% ВПО; планують виїхати за кордон у пошуках роботи – 4,4%, 4,4% і 4,2% відповідно; не планують будь-яких змін 50,9%, 39,8% і 35% відповідно. Останні цифри свідчать про те, що осіле населення характеризується певною

інертністю, йому є що втрачати, і тому воно мінімально готове ризикувати. Натомість переселенці не скрізь змогли адаптуватися до нового середовища і тому часто не задоволені своїм поточним становищем, а, отже, більше здатні на зміни в життєвій траєкторії. Найвищий відсоток тих переселенців, хто ще не визначився або кому важко відповісти (28,7%), порівняно з відповідними показниками реверсних мігрантів (25,3%) і залишенців (24,5%), може бути пов'язаний з високим рівнем невизначеності щодо майбутнього, яку відчувають ВПО. Такі показники можуть вказувати на складність планування в умовах триваючої гарячої фази війни та нестабільної економічної ситуації в Україні.

Проблемні показники зайнятості внутрішніх переселенців вказують на необхідність розробки та впровадження спеціальних програм підтримки цієї групи населення. Ці програми можуть включати заходи з професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідно до потреб місцевого ринку праці; сприяння зайнятості та підприємництву через надання грантів, пільгових кредитів та консультативного супроводження; створення додаткових робочих місць та інші ініціативи, спрямовані на покращення економічної інтеграції ВПО у нових громадах. Ефективна політика у сфері зайнятості, соціального забезпечення, адресної підтримки (пільги, субсидії, кредити тощо) внутрішніх переселенців є ключовим фактором для їх успішної адаптації та соціально-економічної стабілізації в нових умовах проживання. Також доцільно розробити механізми захисту прав ВПО на ринку праці, включаючи заходи проти дискримінації при працевлаштуванні.

Відповіді на запитання «Оплата чого з наведеного вам «по кишені», тобто не передбачає економії, запозичень або фінансової допомоги?», що складалося з п'яти підзапитань, дозволили нам у непрямий спосіб окреслити п'ять дохідних груп населення. Тих, кому доводиться економити на харчових продуктах, ми віднесли до групи «бідних». Тих, кому по кишені лише комунальні платежі – «малозабезпечених». Тих, чий споживчий максимум – бюджетні електроприлади (наприклад, недорогий мобільний телефон, електрочайник або фен) – до середньої дохідної групи («обмежені в коштах»). Тих, кому по кишені нова велика побутова техніка (наприклад, холодильник, пральна машинка, телевізор з великою діагоналлю) або нові меблі – до «забезпечених». Тих, хто може дозволити собі придбання дорогих товарів (наприклад, машину, квартиру або земельну ділянку) – до «зможних».

Було встановлено, що найбільше бідних, тих, хто вимушений економити навіть на їжі, у складі ВПО (54,2%) vs реверсних мігрантів (42%) і осілих громадян (49,1%). Найменше малозабезпечених, тих, кому по кишені комунальні платежі – знову-таки серед переселенців (33%) vs іммобільних громадян (39,9%) і поверненців (46,1%). Тих, чий обмежений бюджет дозволяє придбати бюджетні електроприлади, серед зворотних мігрантів виявилось 44,1%, серед залишенців – 42,1%, а серед внутрішніх мігрантів – значно менше (30,6%). Забезпечених

респондентів було зафіксовано більше серед реверсних мігрантів (16,1%), а менше всього – серед переселенців (9,4%), осілі громадяни (12,5%) у вказаному відношенні займали проміжне місце. Заможні громадяни розподілилися серед виокремлених груп населення з різним міграційним досвідом таким чином: 4,1% серед реверсних мігрантів, 3,7% серед іммобільних респондентів, 2,7% серед вимушених переселенців. Агреговані показники матеріальної депривації серед представників вищевказаних груп наведено в табл. 2.

З табл. 2 вбачається: мінімальний рівень матеріальної депривації, а отже найвища фінансова спроможність спостерігається у реверсних мігрантів; максимальний рівень матеріальної депривації, а отже, найнижча фінансова спроможність – у внутрішніх переселенців. Показово, що переїзд в інше місце найбільше впливає на здатність купувати бюджетні електроприлади та сплачувати комунальні платежі, найменше – на можливість придбання великої побутової техніки та меблів. Отже, дані свідчать про суттєвий вплив вимушеного переміщення на фінансовий стан громадян, особливо тих, хто не зміг/не забажав повернутися до свого постійного місця проживання. Ось чому важливо забезпечити адресну соціальну допомогу для переселенців, які опинилися у складному матеріальному становищі, яка може включати, зокрема, тимчасову фінансову підтримку для покриття базових потреб; забезпечення доступу до безплатних або пільгових медичних послуг; створення мереж взаємодопомоги серед переселенців та місцевого населення, обмін речами та послугами на безгрошовій основі; висвітлення в ЗМІ «історій успіху» ВПО тощо.

Крім роботи та фінансів, не менш гостро стоїть перед ВПО житлове питання. Вказали, що їм не вистачає хорошого житла 65% переселенців vs 33,5% осілих та 35,8% реверсних мігрантів; вказали, що вистачає – 16,3%, 43,7% і 41,8% відповідно. Наявний дефіцит

Таблиця 2

Рівень матеріальної депривації серед груп населення з різним міграційним досвідом (%)

Рівень матеріальної депривації	Групи населення			Загалом
	Іммобільні	Реверсні мігранти	ВПО	
Максимальний	38,3	33,5	45,1	38,4
Високий	16,4	15,1	18,3	16,5
Середній	14,9	16,1	15,0	15,1
Низький	18,5	20,3	12,5	18,0
Нульовий	11,9	15,0	9,1	12,0

доступного житла, особливо в місцях з високим попитом. Висока вартість оренди може бути не по кишені багатьом ВПО. Деякі переселенці змушені жити в тимчасових або неякісних умовах. Безробіття внутрішніх мігрантів збільшує криміногенні ризики у приймаючих громадах, відсутність прийнятної житла слугує «виштовхуючим чинником» для подальшої міграції, у тому числі за кордон, що послаблює людський потенціал країни. Одним з важливих напрямів розв'язання проблем ВПО має виступити розроблення та здійснення державної та регіональних програм житлового облаштування біженців, у тому числі програм соціального житла або субсидій на оренду.

Враховуючи, що соціальне самопочуття – це складний, багато-складовий, динамічний феномен, що характеризує становище індивіда/групи в конкретному соціумі, як індикатори ми використовували відповіді респондентів на низку запитань Моніторингу, зокрема:

1) «Уявіть собі, що на сходинках такої собі «драбинки» розташовані люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчій – ті, хто має найнижче становище, а на найвищій – ті, хто має найвище положення. На яку з цих сходинок Ви поставили б себе?»;

2) «Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?»;

3) «Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?»;

4) «Якою мірою Ви задоволені життям у Вашому населеному пункті?»;

5) «Якою мірою Ви могли б розраховувати на допомогу Ваших сусідів або членів Вашої громади у випадку, коли у Вас станеться серйозна проблема?»;

6) «Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де Ви живете?».

Соціальні самооцінки внутрішніх переселенців виявилися такими:

1) найнижча самооцінка соціального статусу на уявній «драбинці»: 3,27 бала за семибальною шкалою;

2) 52,4% скоріше не задоволені своїм суспільним становищем;

3) найнижчий рівень задоволеності життям: лише 34,9% скоріше або цілком задоволені;

4) лише 40,8% задоволені життям у своєму населеному пункті;

5) 42% зовсім не сподіваються на підтримку громади (найнижчий рівень впевненості у її підтримці);

6) найвищий рівень бажання виїхати з населеного пункту, де зараз живуть (32,3%).

Аналіз соціальних самооцінок ВПО розкриває нагальні проблеми, з якими стикаються представники цієї групи населення. Ці дані відображають не лише об'єктивні труднощі, але й суб'єктивне сприйняття переселенцями свого становища в суспільстві, рівня та якості життя.

Найнижча самооцінка соціального статусу (3,27 бала) є тривожним показником. Це свідчить про те, що внутрішньо переміщені особи відчують значне зниження свого соціального положення порівняно з довоєнним періодом. Такий низький показник може бути результатом

втрата роботи, соціальних зв'язків, майна та звичного способу життя. Той факт, що більша частина (52,4%) переселенців скоріше не задоволена своїм суспільним становищем, підкреслює масштаб проблеми. Це може бути пов'язано з труднощами інтеграції в нові громади, відчуттям відчуженості та втратою соціального капіталу.

Найнижчий рівень задоволеності життям (лише 34,9%) вказує на загальне погіршення якості життя переселенців. Це може бути результатом комплексу факторів, включаючи економічні труднощі, психологічний стрес від переміщення та невизначеність щодо свого майбутнього. Показник задоволеності життям у своєму населеному пункті (40,8%) є дещо вищим, але все ще низьким. Це може свідчити про те, що деякі переселенці змогли знайти певні позитивні аспекти в нових місцях проживання, але загальна ситуація залишається складною.

Найнижчий рівень впевненості у підтримці громади (42%) є особливо тривожним показником. Це вказує на серйозні проблеми з соціальною інтеграцією переселенців та може призводити до їхньої ізоляції та відчуження. Найвищий рівень бажання переселенців виїхати з населеного пункту України, який їх прихистив від війни (32,3%), є логічним наслідком зазначених вище проблем. Це свідчить про те, що значна частина внутрішніх переселенців не бачить перспектив для себе в поточному місці проживання і готова до подальшої міграції.

Соціальні самооцінки реверсних мігрантів натомість наступні:

1) найвища самооцінка соціального статусу: 3,64 бала за семибальною шкалою;

2) 36,7% скоріше не задоволені своїм суспільним становищем;

3) 48,5% скоріше або цілком задоволені життям;

4) 46,4% задоволені життям у своєму населеному пункті;

5) 32,1% зовсім не сподіваються на підтримку громади;

6) 17,3% бажають виїхати з населеного пункту.

Соціальні самооцінки іммобільних громадян утворюють такий ряд:

1) середня самооцінка соціального статусу: 3,49 бала за семибальною шкалою;

2) 37,7% не задоволені своїм суспільним становищем;

3) 47,2% скоріше або цілком задоволені життям;

4) 49,6% задоволені життям у своєму населеному пункті;

5) 31% зовсім не сподіваються на підтримку громади;

6) найнижчий рівень бажання виїхати з населеного пункту (11,9%).

Інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС), розроблений Є. Головахою і Н. Паніною в 1997 році [2], вже тривалий час використовується у соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України й, останнім часом, – для дослідження соціального самопочуття ВПО [3]. ІСС-20 складається з 20 пунктів, кожен з яких оцінює достатність або нестачу певних соціальних благ. Методологія передбачає відповіді респондентів та табличне запитання «Чого з наведеного

Вам не вистачає?» з низкою підзапитань та присвоєння балів кожній альтернативі (кодової позиції) за такою шкалою:

- «не вистачає» – 1 бал;
- «важко сказати, вистачає чи ні» або «не цікавить» – 2 бали;
- «вистачає» – 3 бали та подальше їх підсумовування балів.

Діапазон значень ПСС-20 у вибірці коливається від мінімального значення 20 балів до максимального значення 60 балів, із середнім значенням (M) 39,22 бала та стандартним відхиленням (SD) 8,3 бала.

Середнє значення ПСС-20 становило для реверсних мігрантів – 40,31 (SD = 8,28), для осілих громадян – 39,31 (SD = 8,24), а для переселенців – 37,47 (SD = 8,44). Результати однофакторного дисперсійного аналізу з використанням робастного критерію Уелча вказують на статистично значущі відмінності в середніх значеннях індексу між групами з різним міграційним досвідом: $F(2, 1073,1) = 17,7, p < 0,001$. Попри виявлені відмінності в середніх значеннях ПСС-20 в досліджуваних групах, ефект є доволі малим ($\eta^2 = 0,009$), що вказує на те, що міграційний досвід є лише одним із багатьох факторів, які впливають на соціальне самопочуття. Подальші множинні порівняння за методом Геймса – Хоуелла показали, що у порівнянні з групою внутрішніх переселенців, група іммобільного населення має на 1,85 бали (95% довірчий інтервал (ДІ): 0,93, 2,76) вищий середній показник ПСС-20. Своєю чергою група реверсних мігрантів має на 2,84 бали (95% ДІ: 1,71, 3,98) вищий середній показник ПСС-20 порівняно з ВГО. При цьому група іммобільного населення має середній показник на 0,99 бали нижчий порівняно з групою реверсних мігрантів (95% ДІ: -1,84, -0,15). Отже, тимчасове переміщення в найбільш тривожний час з подальшим поверненням пов'язане з кращим рівнем соціального самопочуття. Натомість переселенці демонструють найнижчий рівень соціального самопочуття, що вказує на потребу в додатковій соціальній підтримці цієї групи населення.

З метою проведення детальнішого аналізу на основі компонентів ПСС-20 було сконструйовано субіндекс базового матеріального забезпечення, що вимірюється через оцінку достатності основних матеріальних благ. Цей показник обчислюється як середнє арифметичне оцінок достатності чотирьох основних матеріальних благ: одягу (підзапитання анкети «4. Необхідного одягу»), житла («5. Хорошого житла»), меблів («10. Необхідних меблів») та харчування («16. Можливості купувати найнеобхідніші продукти»). Він відіграє ключову роль у формуванні загального соціального самопочуття, оскільки відбиває рівень задоволення первинних потреб індивіда. Високі показники за цим субіндексом вказують на наявність у індивіда необхідних базових матеріальних ресурсів. Середнє значення субіндексу дорівнює у вибірці 2,20 (SD = 0,60) за шкалою від 1 до 3 балів.

Реверсні мігранти демонструють найвищий середній показник базового матеріального забезпечення (M = 2,28, SD = 0,57). Дещо нижчий, але все ж високий показник мали респонденти, які залишалися у своїй

локаціях ($M = 2,23$, $SD = 0,60$). Найнижчий рівень забезпеченості базовими матеріальними ресурсами спостерігається у переселенців ($M = 1,97$, $SD = 0,59$).

Результати однофакторного дисперсійного аналізу з використанням робастного критерію Уелча свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між групами з різним міграційним досвідом за середніми значеннями субіндексу базового матеріального забезпечення: $F(2, 1089,4) = 52,7$, $p < 0,001$. Для цього субіндексу величина ефекту міграційного досвіду виявилася малою ($\eta^2 = 0,025$). Post hoc аналіз за методом Геймса – Хоуелла засвідчив, що ВПО демонструють суттєво нижчі показники матеріального благополуччя порівняно з іншими категоріями респондентів. Зокрема, середній рівень базового матеріального забезпечення серед іммобільного населення перевищує відповідний показник ВПО на 0,27 бала (ДІ: 0,20, 0,33), тоді як у реверсних мігрантів ця різниця сягає 0,31 бала (ДІ: 0,23, 0,39). Виявлена закономірність може бути інтерпретована як індикатор підвищеної соціально-економічної вразливості ВПО та потенційної недостатності наявних механізмів їх матеріального забезпечення в місцях переселення.

Окремий блок запитань Моніторингу був присвячений оцінці ступеня гостроти різноманітних суперечностей та конфліктів між різними частинами українського суспільства, що особливо актуалізуються в період воєнного часу. Він мав на меті повніше розкрити загрози та небезпеки можливого посилення соціальних конфліктів у сучасній Україні, а отже, сприяти їхньому запобіганню.

Зокрема, респондентів питали: «У будь-якій країні існують напруженість або навіть конфлікти між соціальними групами. На Вашу думку, який рівень конфлікту/напруженості в Україні між внутрішньо переміщеними особами і мешканцями громад, куди вони приїхали?» (див. табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл оцінок рівня конфлікту/напруженості в Україні між ВПО і місцевими мешканцями серед груп населення з різним міграційним досвідом (%)

Оцінка рівня конфлікту	Групи населення			Загалом
	Іммобільні	Реверсні мігранти	Внутрішні переселенці	
Дуже гострий	3,4	2,5	5,8	3,6
Гострий	9,2	11,3	14,8	10,3
Не дуже гострий	30,5	35,2	37,3	32,1
Немає конфлікту взагалі	28,7	27,3	24,1	27,8
Важко сказати	28,2	23,7	18,0	26,2

Як бачимо, представникам різних груп притаманні досить неоднакові оцінки конфлікту «ВПО – місцеві»: як гострий і дуже гострий оцінюють його 12,6% іммобільних громадян, 13,8% реверсних мігрантів і 20,6% самих переселенців; як гострий тією чи іншою мірою (дуже гострий, гострий, слабкий) – 43,1%, 49% і 57,9% відповідно. З цими даними «перегукуються» дані, отримані в ході аналізу відповіді на запитання «Як Ви вважаєте, що насамперед створює конфлікти між звичайними людьми в українському суспільстві?». Хоча варіант «прибуття переселенців у нові місця проживання в Україні» і набрав невелику кількість прибічників (10,9%), їх виявилось більше серед ВПО (25,3%), ніж серед реверсних мігрантів (11%) і осілих мешканців (8%).

Отримані дані свідчать про те, що переселенці більш гостро відчувають напруженість у відносинах з приймаючими громадами. Конфлікти між ВПО та місцевими мешканцями можуть мати різні форми і ступені гостроти. Переселенці можуть сприйматися місцевими як конкуренти за робочі місця, житло на тлі зростаючого безробіття та економічного спаду. Збільшення кількості людей в громаді може створювати додатковий тиск на медичні, освітні та інші соціальні послуги, погіршувати санітарну ситуацію в регіоні вселення. Якщо ВПО залишаються в приймаючих громадах протягом тривалого часу, це може призвести до почуття втоми та невдоволення як з боку ВПО, так і з боку місцевих жителів.

Основною причиною нетолерантного ставлення до ВПО є спотворене уявлення про переселенців – їхній соціальний склад, рівень освіти, трудовий потенціал, що продукує стереотип про них начебто як про зайвих людей, непотрібних місцевій громаді, утриманців тощо. Місцеві мешканці зазвичай мають обмежену інформацію про конкретну життєву ситуацію ВПО та детальні причини їхнього переміщення. Це може призводити до страху з їх боку, упереджень та дискримінації щодо прибулих, навіть їхньої соціальної ізоляції.

Відповідно до результатів соціологічного опитування Міжнародної організації з міграції 2023 року 22% опитаних ВПО повідомили про випадки, коли вони самі чи члени їхніх сімей зазнавали дискримінації чи несправедливого ставлення через свій статус переміщених осіб. Основні сфери дискримінації та несправедливого ставлення до ВПО охоплюють: соціальну взаємодію з місцевим населенням та представниками органів влади; трудові відносини, які можуть включати випадки відмови у працевлаштуванні, меншу заробітну плату та гірші умови праці порівняно з місцевими; доступ до житла, зокрема, відмови у наданні житла в оренду; розподіл гуманітарної допомоги; доступність медичних послуг тощо [4, с. 18; 5]. Деякі культурні та мовні відмінності між ВПО та місцевими мешканцями можуть ставати причиною непорозумінь і формування взаємних стереотипів. Різниця в звичаях або традиціях іноді створює відчуття соціальної більшої дистанції між цими групами населення.

Розповсюдження інтолерантності до ВПО загрожує посиленням соціальної напруженості в регіонах прийому переселенців. Для зменшення напруження та запобігання конфліктам необхідні комплексні підходи. Зокрема, важливі такі кроки:

- 1) створення програм інтеграції ВПО;
- 2) підвищення обізнаності місцевих мешканців, інформування населення про проблеми та потреби переселенців;
- 3) забезпечення рівного доступу усіх громадян України до ресурсів та послуг;
- 4) створення платформи для діалогу між ВПО та місцевими жителями;
- 5) підтримка економічного розвитку регіонів, які приймають переселенців, а також вирішення корінних причин бідності та соціальної нерівності.

Заради прискореної інтеграції ВПО до приймаючих громад місцеві мешканці повинні облишити сприймати людей за шкалою «свій – чужий», проявити великодушність та емпатію до співвітчизників, які не за власною волею залишили рідний край. Але й самим переселенцям слід повернутися обличчям до місцевих, намагаючись завоювати їхню довіру та повагу, бути вдячними новій спільноті за те, що вона не залишила вигнанців у важкий період їхнього життя. Ба більше, досвід ВПО та їхні неповторні життєві історії сприятимуть кращому розумінню місцевим населенням ситуації в країні.

Портрет вимушених переселенців, а також представників груп з іншим міграційним досвідом буде неповним без урахування їхніх соціально-політичних орієнтацій. Наведемо деякі ключові закономірності, отримані в процесі опитування.

Отже, одне із запитань Моніторингу стосувалося національної єдності та звучало так: «Якою мірою Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь із твердженням «Я думаю, що в Україні ми завжди будемо єдиним народом, незважаючи на всі конфлікти та історичні відмінності»?». Тією чи іншою мірою погодилися з цією тезою 72,9% опитаних респондентів, у т.ч. 74,4% осілих громадян, 71% реверсних мігрантів і 66,9% переселенців.

Відповідаючи на запитання «Оцініть, наскільки особисто для Вас важливою є можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу?», оцінку «дуже важлива» поставили 70,1% поверненців, 65,8% залишенців та 62,9% ВПО.

Аналіз відповідей респондентів на запитання «На Вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві?» виявив такі відмінності у поглядах громадян з різним міграційним досвідом. Відчуття втрати нормального життя як об'єднувальний чинник характерне для 37,4% імобільних громадян, 44% реверсних мігрантів і 45,4% внутрішніх переселенців; національна ідея побудови української держави – 35,3%, 38,1% і 30,6% відповідно; невдоволеність

владою – 30,7%, 35,5% і 33,5% відповідно; національна належність – 28,8%, 28,2% і 21,2% відповідно; родинні та товариські почуття – 26,8%, 31,5% і 25% відповідно; спільна історія, територія – 24,2%, 27,3% і 18,4%; страх перед майбутнім – 22,6%, 27,7% і 24,6% і мова спілкування – 16,2%, 13,6%, 9,2% відповідно.

Отримані результати чітко показують, що відносна більшість респондентів вважає найбільшими об'єднувачами грані громадянського визначення української нації, як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності та мови спілкування (причому це більше властиве вимушеним переселенцям). Менша частина респондентів схиляється до підходів, заснованих на етнічній обумовленості (це більше властиве іммобільним людям, а також реверсним мігрантам).

Той факт, що лише 9,2% внутрішніх переселенців вважають мову спілкування об'єднувачим фактором, є досить показовим. Це може бути пов'язано з кількома причинами:

а) досвід переміщення, ймовірно, призвів до того, що ВПО стикнулися з мовно-культурним різноманіттям України та усвідомили, що мова не є єдиним об'єднувачем людей;

б) деяка частина внутрішніх мігрантів походить з регіонів, де українська мова не була превалюючим засобом повсякденної комунікації, і після переміщення вони могли зіткнутися з лінгвістичними ситуаціями, які сприймаються радше як соціокультурний виклик, аніж як фактор соціальної консолідації.

Втім, усі виокремлені категорії громадян зближує відчуття втрати нормального життя внаслідок повномасштабної війни та прагнення спільно долати труднощі, що з'являються.

Висновки і пропозиції. Всебічне дослідження внутрішньої вимушеної міграції внаслідок війни повинно враховувати, що виокремлені нами категорії осіб – іммобільні громадяни, реверсні мігранти та ВПО – являють собою досить різні за якісним складом групи – носіїв певних важливих характеристик, які можуть визначати міграційну поведінку або ж створювати бар'єри на її шляху. Зокрема, становище внутрішніх переселенців описує не лише сам факт їхньої територіальної мобільності, а комбінація демографічних, соціальних та психологічних ознак, що містить соціально-демографічні, професійно-кваліфікаційні, доходно-споживчі характеристики, соціально-ідентифікаційні самооцінки.

Реверсні мігранти показують найвищий рівень самозайнятості та найбільшу частку працюючих у приватному секторі, демонструючи кращі показники соціального самопочуття порівняно з ВПО та іммобільними громадянами.

Натомість іммобільні громадяни мають найвищий рівень повної зайнятості, найбільшу частку офіційно працевлаштованих. Рівень їхньої задоволеності життям та соціального самопочуття вищий, ніж у ВПО. Осіле населення також краще інтегроване у свої громади ніж внутрішні переселенці.

ВПО зазнали найбільших змін та втрат у особистому житті. Внутрішні переселенці стикаються на новому місці з низкою соціальних і психологічних проблем, які суттєво впливають на їхню якість життя, самооцінки та соціальні оцінки, міграційні наміри, поведінку та адаптацію. Вони часто виключені не лише з ринку праці – головної стратифікувальної осі сучасного інформаційного суспільства, а й примусово вирвані зі звичного соціального середовища, позбавлені підтримки та допомоги, якої конче потребують. Внутрішні переселенці демонструють найнижчий рівень зайнятості, найвищий рівень безробіття та найнижче значення субіндексу базового матеріального забезпечення. Вони частіше працюють неофіційно та мають найнижчий рівень задоволеності життям.

Вищевказане диктує необхідність оптимізації державної політики, спрямованої на ефективну інтеграцію ВПО, мінімізацію безпекових ризиків та використання потенціалу внутрішніх мігрантів для економічного відновлення та розвитку України. На виконання комплексної програми допомоги внутрішнім переселенцям доцільно, на наш погляд, запровадити спеціальні підпрограми, які матимуть на меті:

- покращення соціальної інтеграції ВПО через створення умов для їхньої участі у житті громади;
- надання психологічної підтримки для подолання стресу та психотравм, пов'язаних з вимушеною міграцією;
- створення умов для підвищення соціального статусу переселенців через освітні проекти та квотування можливостей працевлаштування;
- розвиток програм соціальної підтримки, які враховуватимуть специфічні потреби внутрішніх мігрантів;
- проведення інформаційних кампаній, спрямованих на подолання стигматизації переселенців та сприяння їхній безболісній інтеграції в місцеві громади.

Реалізація цих заходів допоможе ВПО покращити їхнє соціальне самопочуття, залучити власні ресурси психіки та організму задля подолання викликів такої екстремальної ситуації, як проживання у новому середовищі, сприятиме їхній інтеграції у приймаючі громади та, в кінцевому підсумку, підвищить рівень та якість життя, показники їхньої задоволеності та щастя.

Знання соціального становища, орієнтацій та установок ВПО дозволить приймати адекватні управлінські рішення, коригувати соціальну та безпекову політику держави. Ба більше – соціальне самопочуття громадян, зокрема такої вразливої категорії як внутрішні переселенці, має виступати одним із критеріїв оцінки діяльності органів влади різних рівнів.

Оскільки взаємонакладання чинників індивідуального та структурного характеру здатне «маскувати» їхній внесок у відповідні соціальні профілі виокремлених нами груп з різними моделями міграції, потрібно надалі залучати інструменти багатовимірного аналізу для детального прояснення картини множинних причинно-наслідкових зв'язків. Отже,

продовження досліджень в річичі заявленої проблематики вбачається нами на шляхах побудови більш валідної методологічної схеми, поглиблення та вдосконалення аналізу отриманих емпіричних даних. Подальші дослідження мають також зосередитися на аналізі динамічних змін соціальної структури українського суспільства, швидкості їх перебігу, глибини та гостроті суспільних протиріч, розробленні конкретних механізмів реалізації комплексної державної політики стосовно ВПО та моніторингу її ефективності в довгостроковій перспективі.

Вирішення проблем біженців та вимушених мігрантів, а також профілактика цих явищ є не лише гуманітарним питанням, але й складовою частиною глобального завдання щодо створення більш благополучного, безпечно та сприятливого життєвого середовища. Множинні безпеків виклики та гібридні конфлікти, що характеризують першу чверть XXI століття, нагально вимагають зміни парадигми безпеки з реактивної моделі на проактивну, що передбачає адекватний вибір соціальних технологій та інструментарію управління відповідними ризиками.

Список використаної літератури

1. Беленок О. А., Бова А. А. Соціальні самооцінки та психологічний стан українців з різним міграційним досвідом. *Габітус*. 2024. Випуск 64. С. 196–202.

2. Головаха Є., Єлейко М. Побудова індексу соціального самопочуття: історія та сучасні підходи. Комплексні вимірвальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності / Є. Головаха та ін. ; за наук. ред. Є. Головахи та С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 103–137.

3. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с.

4. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням – Загальне опитування населення. Раунд 13 (11 травня – 14 червня 2023 року). Міжнародна організація з міграції. Червень 2023 року. 19 с. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R12_IDP_FINAL_UKR.pdf?iframe=true (дата звернення: 28.09.2024).

5. 3 місяця на місце: сприйняття громадами проблеми переміщення та довгострокових рішень в Україні. Міжнародна організація з міграції. Травень 2024. 23 с. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/From%20place%20to%20place_UKR.pdf?iframe=true (дата звернення: 28.09.2024).

Bielienok O. A., Bova A. A. Social portraits of Ukrainians with diverse migration experiences in wartime conditions: a comparative analysis of immobile citizens, reverse migrants, and internally displaced persons

This article presents the results of a comprehensive sociological study of three population groups in Ukraine with diverse migration experiences during wartime:

internally displaced persons (IDPs), reverse migrants, and immobile citizens. The empirical basis of the study was derived from the sociological survey «Segmentation of the Ukrainian Audience» (n = 4101), conducted by the Rating Group company during June-July 2024 as part of the annual monitoring «Ukrainian Society» by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The study analyzes the professional-qualification and income-consumption characteristics of representatives from the three social groups with different migration experiences: IDPs, reverse migrants, and the immobile population. It examines their labor market position, level of material deprivation, and financial capacity. Special attention is given to investigating the social well-being, self-assessments, and social evaluations of representatives from different groups, including their perception of their own position in society and life satisfaction.

IDPs are characterized by the most challenging situation among the studied groups. They have the lowest employment rates and the highest level of unemployment. Internal migrants are often forced to accept jobs that do not match their qualifications or worse working conditions. This group exhibits the lowest level of life satisfaction and social well-being. IDPs face the greatest difficulties in integrating into new communities, feel the least support from the local population, and demonstrate the highest level of desire to change their place of residence.

Reverse migrants, those who returned to their permanent place of residence after temporary displacement, show the best results across most indicators. They have high employment rates and better job opportunities in their specialty, and higher incomes. This group is characterized by the highest level of life satisfaction and social well-being. Reverse migrants are best integrated into their communities and feel the most support from their surroundings.

Immobile citizens, who did not change their place of residence during the war, occupy an intermediate position between the other two groups across most indicators. They have a relatively stable position in the labor market, although they face certain economic difficulties. Their level of life satisfaction and social well-being is higher than that of IDPs. The settled population is also better integrated into their communities than internal migrants.

The study revealed potential sources of tension between IDPs and the local population, related to competition for jobs, housing, and social services. At the same time, the results indicate the need to develop a comprehensive state policy aimed at supporting IDPs, promoting their integration, and utilizing the potential of internal migration for the country's recovery and development.

Key words: migration, internally displaced persons, reverse migrants, immobile population, employment, labor market, material deprivation, social well-being, intergroup conflicts, social policy, integration of displaced persons.

УДК 316.653+352.07:303.522:[355.01(470:477)]
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.7>

В. В. ГАЦКО
аспірант факультету соціології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
дослідник
Центр соціологічних досліджень, децентралізації
та регіонального розвитку Київської школи економіки

О. А. БЕЗРУКОВА
доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевої соціології факультету соціології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТІЙКІСТЬ ЯК ДАНИСТЬ? ЧОМУ ВАЖЛИВО ВИМІРЮВАТИ СТІЙКІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД ПІД ЧАС ВІЙНИ

Статтю присвячено аналізу поняття «стійкості» української держави та суспільства. Автори зазначають, що стійкість має конкретні компоненти, від яких може залежати майбутня реакція суспільства на шоки. На основі опитування 2 662 респондентів із 12 громад в статті описано соціальні групи, які мають гіршу оцінку стійкості, компоненти стійкості суспільства, що є найбільш проблематичними, а також проаналізовано деякі фактори, що можуть впливати на довіру респондентів до місцевої влади як на один із найважливіших компонентів успішного реагування на шоки війни. Опитування репрезентативне для цих громад, використаний метод багатоступеневої вибірки з квотним відбором на останньому етапі. Дослідження проведення в межах проєкту «Посилення спроможності громад для відбудови через пілотування їхньої взаємодії з університетами», який реалізується Альянсом українських університетів за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Результати дослідження доводять, що стійкість суспільства в громадах можна систематично вимірювати та відстежувати її зміни, а також ідентифікувати проблемні аспекти як у конкретних громадах, так і в суспільстві в цілому. Найбільш проблематичними аспектами стійкості є низька оцінка керівництва громади та скептицизм щодо бажання місцевої влади прислухатись до жителів. Також продемонстровано, що довіра до місцевої влади тісно пов'язана зі сприйняттям стійкості громади, залежить від ефективності її реагування на кризи та якості наданих громадських послуг. Виявлені відмінності між громадами в зоні бойових дій і тилловими громадами, а також між різними соціально-демографічними групами, підкреслюють необхідність врахування цих факторів при формуванні актуального порядку денного державної та регіональної політики.

Ключові слова: війна, українське суспільство, стійкість громад, довіра, соціологічне дослідження.

Постановка проблеми. На момент написання цієї статті минуло тридцять місяців з початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, а стійкість української держави та суспільства ще досі сприймається політиками, експертами та громадськістю в усьому світі як само собою зрозуміле явище та часто вживається як синоніми до абстрактних «незламність» чи «потужність». Крім цього, часто стійкість суспільства приймається як даність та фактор, що залишається з Україною завжди та не потребує вимірювання й політик посилення. Таке ставлення неправильне й може призвести до проблем, адже стійке суспільство на початку повномасштабного вторгнення не ідентичне тому, що пережило майже три роки постійних шоків.

Ми вважаємо, що стійкість має конкретні компоненти, від яких може залежати майбутня реакція суспільства на шоки. Тож своїм завданням ми бачимо необхідність привернення уваги науковців до означеної тематики та починаємо дискусію про розробку методології вимірювання стійкості на основі опитування жителів громад. Отже, на основі опитування 2 662 респондентів із 12 громад ми побачили, які соціальні групи мають гіршу оцінку стійкості, які компоненти стійкості суспільства є найбільш проблематичними та що може впливати на довіру респондентів до місцевої влади як на один із найважливіших компонентів успішного реагування на шоки війни. Опитування репрезентативне для цих громад, використаний метод багатоступеневої вибірки з квотним відбором на останньому етапі. Дослідження проведення в межах проекту «Посилення спроможності громад для відбудови через пілотування їхньої взаємодії з університетами», який реалізується Альянсом українських університетів за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Метою статті є на основі аналізу результатів дослідження виокремити та описати основні компоненти стійкості суспільства в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. У 2014 році в рамках євроінтеграції України уряд та парламент розпочали реформу децентралізації. Зміни в законодавстві та практиках функціонування дозволили місцевій владі самостійно розпоряджатися бюджетами, де залишалося 60% від ПДФО, та вести більш активну локальну політику. Ці кроки стимулювали розвиток громад, зробили їх більш незалежними від держави та сприяли підвищенню інтересу українців до місцевих справ. Важливим наслідком децентралізації є зростання довіри до місцевої влади, яка залишається вищою [10], ніж до більшості державних інститутів [1]. Автономія та довіра дозволили місцевій владі швидко ухвалювати рішення в кризових ситуаціях, і ця здатність виявилася вирішальною на початку 2022 року.

Після повномасштабного вторгнення концепція стійкості набула значного поширення. Після майже тридцяти місяців великої війни стійкість української держави та суспільства часто сприймається політиками, експертами та громадськістю в усьому світі як само собою зрозуміле явище. Стійкість, продемонстрована Україною, також часто

називають «незламністю» [9] та приписують одночасно інституціям, Збройним силам та суспільству.

Хоча стійкість часто застосовують до опису українців загалом, *досліджень стійкості, що фокусуються саме на громадах*, небагато. Стійкість громад є комплексним явищем, на яке впливають фінансові та політичні рішення, тому її точне вимірювання має як практичне, так і фундаментально-теоретичне значення. З одного боку, ми маємо розуміти, які саме рішення та політики посилюють стійкість до шоків війни, щоб масштабувати їх, а з іншого, – дослідження міждержавної війни містить унікальну можливість посилити чи переглянути наявні теорії.

Одним із важливих інструментів вимірювання стійкості є *Індекс сприйняття стійкості громади* [7], розроблений на основі *Шкали стійкості громад (Community Resilience Scale)*, яку створили Браун і Куліг [3]. Оновлений Кулігом інструмент IPCR містить 11 тверджень і спрямований на більш точне та сфокусоване вимірювання сприйняття стійкості громади. Цей інструмент враховує експертні відгуки, зберігаючи цілісність концепції стійкості. Респонденти оцінювали свою згоду з твердженнями за шкалою від 0 – «Повністю не погоджуюсь» до 4 – «Повністю погоджуюсь» (таблиця 1).

Таблиця 1

Складові Шкали сприйняття стійкості громади [8]

Компонент / Підшкала	Твердження
Лідерство (0=зовсім не погоджуюся, 4=повністю погоджуюся)	Моя громада має сильне керівництво
	Лідери моєї громади прислухаються до жителів
	Зміни в моїй громаді позитивні
	Коли виникає проблема, мешканці громади можуть її вирішити
Залучення спільноти (0=зовсім не погоджуюся, 4=повністю погоджуюся)	У мешканців моєї громади є почуття гордості за неї
	Мешканці моєї громади мають схожі цінності чи ідеї
	Мешканці моєї громади відкриті до нових ідей
	Мешканці моєї громади допомагають один одному
Ізоляція та негативний вплив середовища (0=повністю погоджуюся, 4=не погоджуюся)	Фізичне середовище в моїй громаді негативно впливає на моє здоров'я.
	Мешканці мого населеного пункту почуваються ізольованими від решти громади
	Мешканці моєї громади почуваються ізольованими від решти області

Альянс українських університетів з використанням IPCR провів дослідження потреб громад у стійкості, відновленні та розвитку. Ми опитали респондентів 12 територіальних громад у семи областях: Дніпропетровській, Харківській, Сумській, Чернігівській, Львівській, Івано-Франківській та Рівненській. Кожну громаду досліджував окремий університет Альянсу за єдиною методологією та анкетною. В опитуванні взяли участь 2 662 респонденти. Тут ми спираємося на дані цього дослідження та аналіз, зроблений на основі отриманих даних командою Центру соціологічних досліджень, децентралізації та регіонального розвитку KSE Institute [11].

Спочатку ми показуємо результати оцінки громад за допомогою Шкали сприйняття стійкості, а далі дивимось на довіру до місцевої влади та фактори, які на неї впливають. Середні значення відповідей респондентів за цією шкалою показані на рис. 1.

Шкала сприйняття стійкості. Респонденти виявилися досить скептичними в оцінці керівництва громади (2,16) та його бажання дослухатися до жителів (2,17), а також у питанні змін у громаді (2,16). Водночас оцінка згуртованості громади була переважно позитивною: респонденти переважно вважають, що жителі здатні вирішувати проблеми (2,38), мають спільні цінності (2,50), пишуться своєю громадою (2,53) та активно беруть участь у спільних заходах (2,53). Особливо високо була оцінена відкритість жителів громади до нових ідей (2,83). Водночас респонденти здебільшого не згодні з тим, що їхнє фізичне середовище негативно впливає на їхнє здоров'я (1,26) або що вони почуваються ізольованими від решти громади чи області (0,91 і 0,94). Отже, респонденти проявляють скоріше скептичну позицію

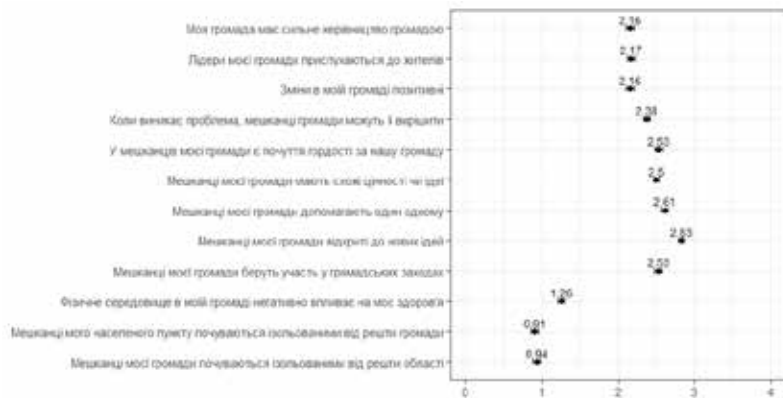

Рис. 1. Середні значення індикаторів Шкали сприйняття стійкості громади

щодо керівництва громади, позитивну – щодо її мешканців, і загалом позитивну – щодо фізичного середовища й відсутності ізольованості у своїй громаді. На основі цього аналізу створено підсумкову шкалу, додавши значення цих 12 тверджень (альфа Кронбаха = 0.85). Шкала лежить у діапазоні від 0 до 48, де вищі показники відповідають вищому рівню стійкості. Аналіз показав статистично значущі відмінності за шкалою сприйняття стійкості громади між громадами в зоні бойових дій (28,2) і тилловими громадами (29,7), а також між чоловіками (28,4) і жінками (29,5). Також виявлено різницю між віковими групами: респонденти 26–35 років мали вищі середні значення (30,9) порівняно з групами 36–60 років (28,8) та 60+ років (28,3). За рівнем доходу статистично значущих відмінностей не виявлено. Водночас респонденти з базовою (30,3) і повною вищою освітою (30,0) показали вищі середні значення оцінки стійкості, ніж ті, хто має середню (28,2) чи професійно-технічну освіту (26,4).

Отже, тут постає запитання: Що впливає на довіру до місцевої влади? Довіра до місцевої влади є ключовим фактором, що визначає стабільність і розвиток громад, особливо в умовах війни. Для потреб представленого дослідження довіру до місцевої влади ми розуміємо як схвалення дій місцевої влади, адже в опитуванні були відсутні прямі запитання, які б вимірювали довіру. Звісно, слід визнати, що підтримка дій місцевої влади та довіра до місцевої влади є різними поняттями. Однак, враховуючи концептуальну близькість між довірою

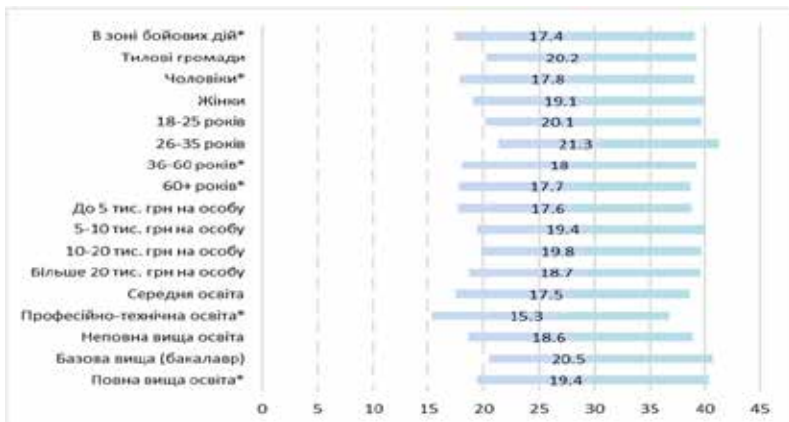

Рис. 2. Середнє значення індикаторів Шкали сприйняття стійкості громади за типами громад та демографічними характеристиками

Примітка: * групи, які мають нижче значення за шкалою сприйняття стійкості громад, ніж інші.

та підтримкою, вважаємо саме в даному випадку такий підхід доречним для нашого аналізу. Якщо все ж таки аналізувати фактори, які найбільше впливають на рівень схвалення роботи місцевих органів влади (чи довіри до них) у 2023 році, то в даному випадку схвалення дій місцевої влади є вимірюваним показником. Рівень схвалення можна визначити, використовуючи шкалу від 1 («Повністю не схвалюю») до 5 («Повністю схвалюю»).

Довіра до місцевої влади, як і будь-який соціальний вимір, може залежати від багатьох факторів. Найбільш очевидною та розкритою в науковій літературі є залежність довіри від якості надання послуг [2], підзвітності та можливості участі [6], ідеологічних та політичних характеристик влади [5] та демографічної структури населення громади [4]. Ми перевірили, як ці фактори та оцінка громади за Шкалою сприйняття стійкості впливають на оцінку довіри наших респондентів до місцевої влади. Результати дослідження демонструють, що вище сприйняття стійкості громади підвищує схвалення діяльності міського голови та міської ради навіть після врахування таких змінних, як перебування громади в зоні бойових дій, стать, вік, дохід та освіта респондентів, а також оцінки дій влади, таких як ефективність реагування місцевої влади на кризи та задоволеність громадськими послугами.

Ефективність реагування місцевої влади виміряна як задоволеність мешканців реакцією влади на надзвичайні ситуації, викликані війною (перебої в постачанні тепла, електроенергії, води тощо, а також ліквідація наслідків обстрілів), а також ефективність інформування владою жителів про потенційні загрози та способи реагування на них. На основі відповідей на сім запитань ми створили шкалу з діапазоном від 1 до 5, де 1 означає «дуже задоволені» реагуванням влади, а 5 – «зовсім незадоволені» (альфа Кронбаха = 0.89).

Задоволеність громадськими послугами побудована з усереднення оцінок 17 послуг та сфер за шкалою від 1 до 5, де 1 – «Жахливо», і 5 – «Відмінно» (альфа Кронбаха = 0.89). До списку було включено наступні послуги: Водовідведення; Водопостачання; Теплопостачання; Енергоефективність та Енергонезалежність; Благоустрій населених пунктів громади; Охорона здоров'я; Загальна середня освіта; Дошкільна освіта; Громадський транспорт; Дорожня інфраструктура; Економічний розвиток; Спорт; Культура; Вивіз сміття; Екологія, навколишнє середовище; Інклюзивність, безбар'єрність громадських просторів та об'єктів соціальної інфраструктури; Підтримка ВПО, військовослужбовців та їхніх сімей, інших вразливих груп (в тому числі молодь, люди старшого віку, люди з інвалідністю).

Більше того, вплив оцінки стійкості громади (рис. 3 та 4) навіть перевершує ефект від здатності місцевої влади реагувати на кризи та рівня задоволеності громадськими послугами.

Цікавою виявилася взаємодія між перебуванням громади в зоні бойових дій та рівнем довіри до місцевої влади. У громадах, розташованих

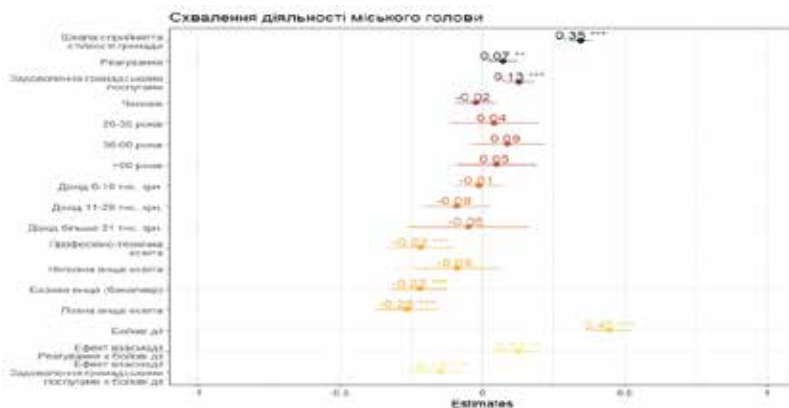

Рис. 3. Стандартизовані коефіцієнти лінійної регресії для схвалення діяльності міського голови

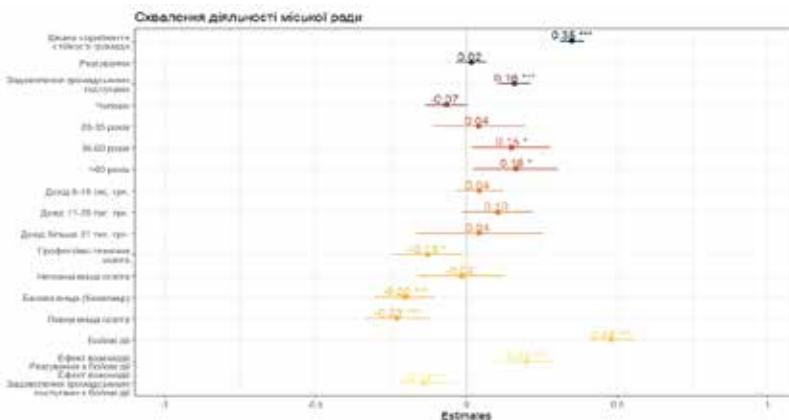

Рис. 4. Стандартизовані коефіцієнти лінійної регресії для схвалення діяльності міської ради

у зоні бойових дій, схвалення міського голови в середньому на 0,52 бали вище, ніж у тилкових громадах, а схвалення міської ради на 0,24 бали вище (з урахуванням інших змінних). Водночас ефективність реагування місцевої влади на кризи має більший вплив на її підтримку саме в громадах у зоні бойових дій. Для тилкових громад цей показник не має значущого впливу на підтримку міської ради (рис. 5 і 6).

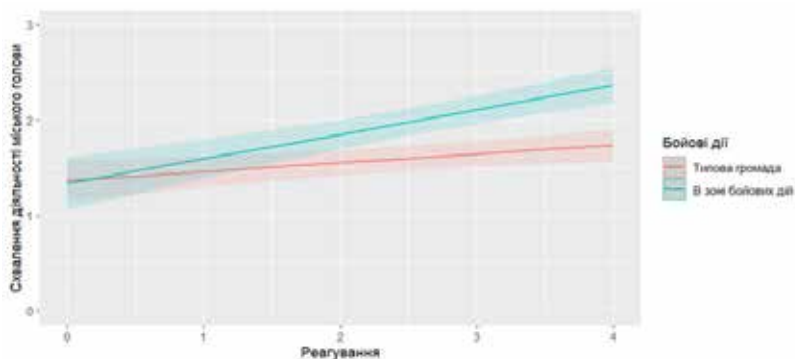

Рис. 5. Прогнозовані значення схвалення діяльності міського голови в залежності від ефективності реагування місцевої влади з лінійної регресії

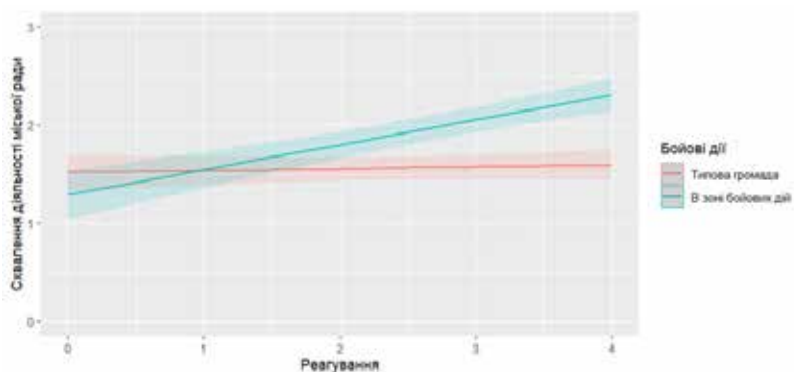

Рис. 6. Прогнозовані значення схвалення діяльності міської ради в залежності від ефективності реагування місцевої влади з лінійної регресії

Подібний патерн спостерігається і у впливі задоволеності громадськими послугами: якість послуг, що надаються місцевою владою, впливає на довіру до неї (підтримку міського голови та міської ради) виключно в тилових громадах (див. рисунки 7, 8).

Щодо значимості соціально-демографічних факторів, відзначимо, що освіта респондентів відіграє важливу роль: респонденти із середньою освітою оцінюють діяльність місцевої влади більш позитивно

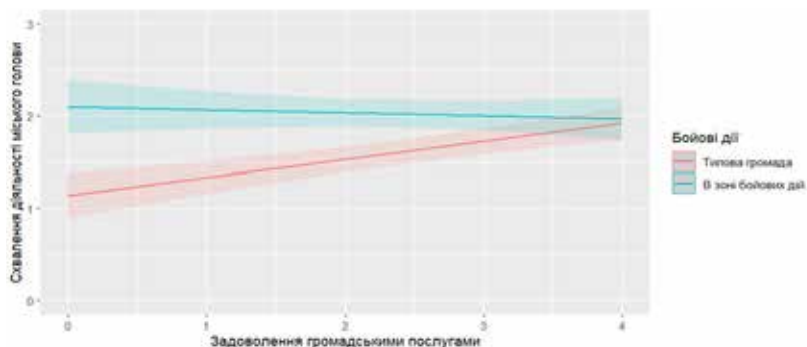

Рис. 7. Прогнозовані значення схвалення діяльності міського голови в залежності від задоволення громадськими послугами з лінійної регресії

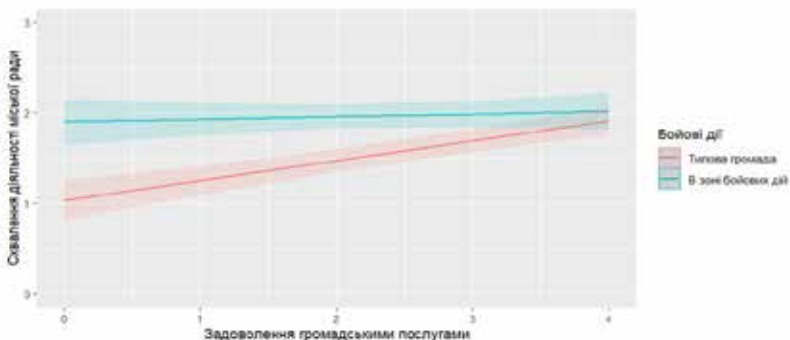

Рис. 8. Прогнозовані значення схвалення діяльності міської ради в залежності від задоволення громадськими послугами з лінійної регресії

порівняно з тими, хто має професійно-технічну, базову чи повну вищу освіту. Також респонденти старше 36 років виявилися більш схильними схвалювати роботу міської ради, ніж молодь віком 18–25 років.

Висновки. Результати дослідження доводять, що стійкість суспільства в громадах можна вимірювати як за допомогою описаного нами інструменту, так і за допомогою інших підходів. Важливішим є те, що стійкість можна систематично вимірювати та відстежувати її зміни, а також ідентифікувати проблемні аспекти як у конкретних громадах, так і в суспільстві в цілому. На основі відповідей 2 662 респондентів

ми виявили, що найбільш проблематичними аспектами є низька оцінка керівництва громади та скептицизм щодо бажання місцевої влади прислухатись до жителів. Хоча загальна оцінка спільноти громади була позитивною, виявлені результати свідчать про необхідність посилення комунікації між керівництвом громади та її мешканцями, а також підвищення прозорості та участі громадян у процесах прийняття рішень. Представлене дослідження також демонструє, що довіра до місцевої влади тісно пов'язана зі сприйняттям стійкості громади, а також залежить від ефективності реагування на кризи та якості наданих громадських послуг. Крім того, ефект взаємодії показує, що вплив якості громадських послуг на довіру до влади сильніше виражений у тилових громадах, тоді як у зоні бойових дій критичною є здатність влади оперативно реагувати на виклики. Виявлені відмінності між громадами в зоні бойових дій і тиловими громадами, а також між різними соціально-демографічними групами, підкреслюють необхідність врахування цих факторів при формуванні актуального порядку денного державної та регіональної політики.

Список використаної літератури

1. Arends, H., Brik, T., Herrmann, B., & Roesel, F. (2023). Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*, 51(4), 1356–1365. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>
2. Bouckaert, G., & Van de Walle, S. (2003). Comparing Measures of Citizen Trust and User Satisfaction as Indicators of 'Good Governance': Difficulties in Linking Trust and Satisfaction Indicators. *International Review of Administrative Sciences – INT REV ADM SCI*, 69, 329–343. <https://doi.org/10.1177/0020852303693003>
3. Brown, D. D., & Kulig, J. C. (1996). *The concepts of resiliency: Theoretical lessons from community research*. <https://hdl.handle.net/10133/1275>
4. Christensen, T., & Laegreid, P. (2009). Living in the Past? Change and Continuity in the Norwegian Central Civil Service. *Public Administration Review*, 69(5), 951–961.
5. Christensen, T., Yamamoto, K., & Aoyagi, S. (2020). Trust in Local Government: Service Satisfaction, Culture, and Demography. *Administration & Society*, 52, 009539971989739. <https://doi.org/10.1177/0095399719897392>
6. Jensen, C., & Piatak, J. (2023). Public Service Motivation and Trust in Government: An Examination Across the Federal, State, and Local Levels in the United States. *The American Review of Public Administration*, 54. <https://doi.org/10.1177/02750740231200449>
7. Kulig, J. C., Edge, D. S., & Joyce, B. (2008). Understanding Community Resiliency in Rural Communities through Multimethod Research. *Journal of Rural and Community Development*, 3(3), Article 3. <https://journals.brandonu.ca/jrcd/article/view/161>
8. Kulig, J. C., Edge, D. S., Townshend, I., Lightfoot, N., & Reimer, W. (2013). Community resiliency: Emerging theoretical insights. *Journal of Community Psychology*, 41(6), 758–775. <https://doi.org/10.1002/jcop.21569>
9. Mathers, J. G. (2023). How Russia's War is Changing How Ukraine Thinks. *Political Insight*, 14(2), 16–19. <https://doi.org/10.1177/20419058231181279>

10. Гашко, В., & Дарковіч, А. (2024). *Не тільки про гроші: Виклики співпраці та довіри між активістами та місцевою владою*. <https://voxukraine.org/ne-tilky-pro-groshi-vyklyky-spiivpratsi-ta-doviry-mizh-aktyvistamy-ta-mistsevoyu-vladoyu>

11. Каракай, Д., Москотіна, Р., & Савісько, М. (2024). Узагальнюючий звіт по дослідженню потреб 12 територіальних громад для стійкості, відновлення та розвитку. https://auu.com.ua/wp-content/uploads/2024/05/finalnyy-zvit-alyans_web.pdf

Hatsko V. V., Bezrukova O. A. Taking resilience for granted: why it is important to measure the resilience of Ukrainian communities during the war

The article analyses the concept of “resilience” of the Ukrainian state and society. The authors find that resilience has specific components that can determine society’s future response to shocks. Based on a survey of 2,662 respondents from 12 hromadas, the article describes the social groups with the lowest resilience scores, the components of society’s resilience that are most problematic, and analyses some factors that may influence respondents’ trust in local authorities as one of the most important components of a successful response to the shocks of war. The survey is representative of these hromadas, using a multi-stage sampling method with quota selection at the last stage. The study was conducted as part of the project “Enhancing Hromada Capacity for Reconstruction through Piloting Their Interaction with Universities”, implemented by the Alliance of Ukrainian Universities with the support of the International Renaissance Foundation. The results of the study prove that the resilience of society in communities can be systematically measured and tracked, and that problematic aspects can be identified both in specific hromadas and in society as a whole. The most problematic aspects of resilience are low ratings of community leadership and scepticism about the willingness of local authorities to listen to residents. It has also been shown that trust in local authorities is closely linked to perceptions of community resilience, depending on the effectiveness of their response to crises and the quality of public services provided. The differences identified between communities in the combat zone and those in the hinterland, as well as between different socio-demographic groups, underline the need to take these factors into account when formulating the current agenda of national and regional policies.

Key words: war, Ukrainian society, community resilience, trust, sociological research.

УДК 316.754:328.185

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.8>

І. В. ПИГОЛЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ю. А. ПИГОЛЕНКО

викладач циклової комісії з педагогічної освіти
Фаховий коледж «Універсум»

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена розгляду поширення корупції в державних органах влади, впливу реформ на боротьбу з корупцією, аналізу результатів соціологічних досліджень щодо ставлення українців до корупції в органах державної влади та доброчесності державних службовців.

У статті обґрунтована актуальність та необхідність соціологічного дослідження проблеми корупції з метою її вимірювання та привернення уваги громадськості до її подолання.

Описано вплив реформ в системі державного управління на рівень поширення корупції в органах державної влади від місцевого до національного рівнів.

В статті здійснено аналіз результатів останніх досліджень щодо корупції, оцінка та ставлення українців до корупції, розглянуто показники вимірювання корупції та місце України в дослідженні «Індекс сприйняття корупції».

В статті використано результати соціологічних опитувань, проведених Соціологічною групою «Рейтинг» на теми: «Уявлення українців про культуру доброчесності» (20-23 вересня 2024 року), «Успіх чи ні? Як українці оцінюють реформування органів правопорядку та підтримку ЄС» (24–29 вересня 2024 року); Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) на замовлення Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» у співпраці з Проектом USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «Взаємодія» (SACCI) на тему: «Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення»; Інститутом соціології НАН України в рамках національного щорічного моніторингового репрезентативного опитування населення України (2023 рік).

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері протидії корупції, проведення антикорупційних реформ, створення нових органів, спрямованих на боротьбу з корупцією в Україні, ця проблема не втрачає своєї актуальності та необхідності продовження наукових пошуків.

Ключові слова: корупція, влада, держава, реформа, децентралізація, доброчесність, дослідження корупції.

Постановка проблеми. В праці «Політичний порядок у мінливих суспільствах» Семюел Хантінгтон про корупцію відзначив: «корупція, певна річ, існує в будь-якому суспільстві, проте в одних вона явно поширеніша, аніж в інших, і сильніша в конкретні періоди розвитку суспільства. Складається враження, що її масштаби доволі тісно корелюють зі стрімкою соціально-економічною модернізацією» [2, с. 70].

Не минула ця проблема і нашу країну. З набуттям Україною незалежності в 1991 році, з процесом становлення державності та демократичною ладу, постійними соціально-політичними потрясіннями, циклами економічного підйому та падіння, під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів активно формувалася, видозмінювалася та еволюціонувала проблема поширення корупції в різних сферах суспільного життя: від побутового (хабарництво) до державного рівня (зловживання державними службовцями владними повноваженнями, доступом до розподілу матеріальних благ).

Кожен етап зміни влади в результаті революцій (Майдан 2004, Революція гідності) та виборчих процесів, а саме, президентських, парламентських та місцевих виборів знаменувався антикорупційними реформами в сфері державної влади. Як зазначає Френсіс Фукуяма, «звинувачення в корупції часто кидають не для того, щоб покращити роботу державного апарату, а щоб знищити політичного суперника. У суспільствах, в яких більшість політиків корумповані, виокремлення якогось одного для покарання за корупцію свідчить не про початок реформ, а про спробу захоплення влади. Розходження між реальністю та уявленнями про корумпованість системи – одна з найбільших небезпек для вразливих нових демократій, які тільки намагаються консолідувати свої інститути» [21, с. 90].

Саме з цим і стикнулася наша країна, коли корупційні скандали, викриття, розслідування спрямовані в основному на опонентів. Після подій 2014 року влада країни активізувала антикорупційні дії по відношенню до державних службовців вищого рівня. Так, було створено Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Державне бюро розслідувань (ДБР) та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). Відбулися суттєві зміни у сфері державних закупівель, а саме заснування платформи для державних закупівель ProZorro. Для нашої країни додається проблема воєнного стану та військових дій на нашій території, що впливає як на реформи, так і на боротьбу з корупцією. Переважна більшість державних закупівель переорієнтовується на забезпечення оборони країни. І найгучніші корупційні скандали, постають саме у воєнній сфері, що підсилює як соціальну напругу в середині країни, так і увагу з боку країн-партнерів, що надають допомогу [28, с. 161].

Одним з етапів реформування в сфері органів державної влади та місцевого самоврядування стали процеси децентралізації державного управління. Оксана Шевчук в статті «Реформа децентралізації

в Україні як елемент правового механізму подолання корупції» робить висновок, що «незважаючи на ризики, варто визнати, що адміністративна децентралізація в Україні є одним із ефективних та успішних засобів боротьби з корупцією. Зміцнення органів місцевого самоврядування надасть посадовцям місцевого самоврядування більше можливостей контролювати використання місцевих коштів, сприятиме підвищенню підзвітності, що позитивно вплине на запобігання корупції, оскільки на місцевому рівні вона помітна, а тому її легше контролювати. У боротьбі з корупцією вкрай важливо надати громадянському суспільству контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, оскільки це зменшить шанси реалізації корупційних схем, які підривають розвиток нашої країни з моменту її заснування» [22, с. 134].

Саме корупція в органах державної влади стає одним з основних факторів низького рівня довіри українців до представників влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у наукове дослідження корупції зробили М. Вебер, С. Гантінгтон, М. Джонстон, Ж. Картьє-Брессон, Е. Райнерт, С. Роуз-Аккерман, А. Сміт, Ф. Фукуяма, А. Ханденхаймер та інші. Серед українських дослідників проблему корупції вивчають А. Бова, Л. Герасіна, М. Камлик, В. Коробов, М. Мельник, О. Міхєєва, Є. Невмержицький, Н. Холод, О. Шевчук та ін.

В даній статті здійснено аналіз результатів останніх досліджень щодо корупції, оцінка та ставлення українців до корупції, розглянуто показники вимірювання корупції та місце України в дослідженні «Індекс сприйняття корупції».

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері протидії корупції, проведення антикорупційних реформ, створення нових органів спрямованих на боротьбу з корупцією в Україні, ця проблема не втрачає своєї актуальності та необхідності продовження наукових пошуків.

Метою даної статті є розгляд поширення корупції в державних органах влади, вплив реформ на боротьбу з корупцією, аналіз результатів соціологічних досліджень щодо ставлення українців до корупції в органах державної влади та доброчесності державних службовців.

Викладення основного матеріалу. Як відзначає Френсіс Фукуяма, «на сьогодні опубліковано гори статей і книжок про корупцію та її джерела, а також запропоновано багато можливих рецептів боротьби з нею. Та попри всі зусилля науковців у цьому питанні досі не розроблено загальновизнаної таксономії різних видів поведінки, які зазвичай згруповують під рубрикою корупції, у більшості означень корупції зроблено акцент на присвоєнні суспільних ресурсів задля отримання приватної вигоди. Для початку це досить зручне означення; згідно з ним, корупція притаманна насамперед державним апаратам, а не, приміром, бізнесам чи приватним організаціям» [21, с. 90].

Корупція (лат. *corruptio* – підкуп) – порушення суб'єктами суспільних відносин правил і норм, передусім юридичних, у корисливих

інтересах з метою отримання певних вигод... В інтегральному вигляді корупцію визначають як використання посадовими особами владних повноважень в особистих інтересах [16, с. 197].

Семюел Хантінгтон дає наступне визначення: «корупція – це поведінка державних чиновників, яка відхиляється від загальноприйнятих норм заради досягнення приватної мети» [2, с. 70].

У 1996 році новопризначений президент Світового банку Джейме Вулфенсон виголосив промову, в якій назвав «ракову пухлину корупції» головною перешкодою для економічного розвитку бідних країн. Чиновникам Світового банку, ясна річ, ще з моменту заснування їхньої організації було добре відомо, що корупція – велика проблема в багатьох розвиткових країнах і що зовнішня допомога та позики часто-густо осідають пряминьо в кишенях чиновників тих країн, допомагати яким вони призначалися. Проте ще до виступу Вулфенсона серед експертів з питань розвитку здобула визнання думка, згідно з якою зарадити цій проблемі майже неможливо і певний рівень корупції неминучий і не настільки шкідливий, щоб заважати економічному зростанню [21, с. 90].

Одним з інструментів вивчення та привернення уваги громадськості до проблеми корупції є проведення соціологічних досліджень та висвітлення їх результатів. За часів незалежності України проведено багато різних досліджень щодо поширення корупції. Корупцію важко виміряти одним універсальним методом. Існує багато різних підходів до дослідження проявів та поширення корупції. Від соціологічних опитувань щодо ставлення до корупції як явища до формування індексів рівня корупції з можливістю порівняння між різними країнами як в один і той же час, так і в динаміці (моніторингові дослідження).

Опитування проведене Соціологічною групою «Рейтинг» на тему «Успіх чи ні? Як українці оцінюють реформування органів правопорядку та підтримку ЄС» (24–29 вересня 2024 року) показало, що 74% респондентів вважають боротьбу з корупцією найбільш важливою для України реформою. Реформи у сфері національної безпеки, оборони та судової системи також отримали по 36% підтримки, тоді як реформи поліції та митниці є пріоритетними для 10% респондентів [19].

За результатами опитування проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) на замовлення Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» у співпраці з Проектом USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «ВзаємоДія» (SACCI) на тему: «Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення». 89% опитаних громадян корупцію вважають найсерйознішою проблемою для України і вона стоїть на другому місці після проблеми повномасштабної війни, розв'язаної росією проти України (96%). Головним і найсерйознішим типом корупції, на думку опитаних респондентів, є політична корупція (81%). Щодо поширеності корупції, то 93% респондентів (сума частково розповсюджена,

скоріше розповсюджена та дуже розповсюджена) вважають, що корупція є широко розповсюдженою по всій Україні [17].

За результатами репрезентативного опитування населення України 2023 року, що проводиться Інститутом соціології НАН України в рамках національного щорічного моніторингового опитування з 1992 року, ми бачимо, що 81,0% опитаних погоджуються з твердженням, що більшість людей спроможна збрехати, щоб просунути себе по службі [18, с. 329].

Так, за результатами соціологічного дослідження «Уявлення українців про культуру доброчесності», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» (20–23 вересня 2024 року), рівень доброчесності за шкалою від 0 (відсутня культура доброчесності) до 10 (дуже високий рівень культури доброчесності) доброчесність державних служб загалом опитані українці оцінили у 4,9 бали.

51% опитаних вважає, що одним з основних принципів, якими мають керуватись держслужбовці є чесність. 38% висловили думку, що основними принципами має бути відповідальність, ще 34% вказали професіоналізм. Кожен четвертий опитаний зазначив про необхідність держслужбовців керуватися принципом прозорості у роботі. Вміння ефективно комунікувати з громадянами відзначили 16%, необхідність регулярного звітування про результати діяльності – 12%, швидкість прийняття рішень – 7%, відкритість до критики – 4% [20].

На думку 45% респондентів, держслужбовці у прийнятті рішень переважно керуються особистою вигодою, ще близько 20% вважають, що службовими інструкціями. 34% опитаних вважає, що державні службовці керуються як особистою вигодою, так і службовими інструкціями [20].

На думку більшості опитаних (77%), зростанню доброчесності державних службовців може сприяти жорсткість покарань за корупцію. Заборона займатись державною службою, у випадку викриття корупційного правопорушення, сприятиме зростанню доброчесності на думку 32% опитаних. Суворість покарань тих, хто дає хабарі вбачають дієвою 20%. Збільшення регулярності перевірок, спрямованих на виявлення корупції вважають ефективним 16%, підвищення прозорості звітності, діджиталізацію процесів ухвалення рішень – 14%, підняття заробітної плати державним службовцям – 8%, запровадження принципу анонімності та колегіальності при ухваленні рішень – 2% і 4% відповідно [20].

Результати репрезентативного опитування населення України 2023 року, що проводиться Інститутом соціології НАН України в рамках національного щорічного моніторингового опитування з 1992 року, підтверджують вище зазначені дані, так 63,8% опитаних погоджуються з твердженням, що більшість людей здатні піти на нечесний вчинок заради власної вигоди [18, с. 329].

Серед найважливіших показників вимірювання корупції є «Business International index, який складається Economist Intelligence Unit та

включає оцінку рівня корупції в різних країнах; ICRG, який щорічно публікується компанією Political Risk Services Inc.; WGI та особливо аспект щодо корупції CCI, що щорічно публікується Світовим банком; Global Corruption Barometer (GCB), який є публічним опитуванням, і CPI, який вимірює рівень передбачуваної корупції в державному секторі та опублікований ПІ» [25].

36 балів зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2023 рік, і тепер наша країна посідає 104 місце поміж 180 країн. Зростання України на 3 бали – один із найкращих результатів за минулий рік у світі. Також, Україна стала однією з 17 країн в цьогорічному CPI, що продемонстрували свій найкращий показник за увесь час.

Так само 36 балів за результатами цьогорічного дослідження мають Алжир, Бразилія та Сербія. На один бал нас випереджають Албанія, Аргентина, Білорусь, Гамбія, Ефіопія та Замбія – всі вони мають по 37 балів. А на бал менше, ніж Україна, – Боснія і Герцеговина, Домініканська Республіка, Єгипет, Непал, Панама, Сьєрра-Леоне та Таїланд.

Світові лідери та аутсайдири Індeksu сприйняття корупції 2023 майже не змінилися. Очолює список Данія із 90 балами. За нею йдуть Фінляндія, яка набрала 87 балів, Нова Зеландія із 85 балами та Норвегія з 84 балами.

Аутсайдири в цьогорічному дослідженні теж залишилися незмінними. Сомалі втратило 1 пункт і з 11 балами посідає останнє 180 місце. А до Південного Судану та Сирії, які набрали по 13 балів та посідають 177 сходинку, цьогоріч додалася Венесуела з такими ж показниками.

З часів Революції Гідності і початком великого реформування, за 10 років Україна додала загалом 11 балів у дослідженні. Зростання навіть під час повномасштабної війни в Індексі сприйняття корупції – 2023 стало можливе завдяки активній роботі антикорупційних та інших державних органів [3].

Автори вже згадували, в статті «Українська держава між імперативами демократії та повоєнної модернізації» у співавторстві з Федорченко-Кутуєвим П. та Хом'яком А., думку українського соціолога, директора Інституту соціології НАН України Євгена Головахи, який в інтерв'ю виданню «Дзеркало тижня» щодо дилеми, яка постала перед українськими ЗМІ: або говорити правду про масштабну корупцію в Україні й домагатися реальних перемог над нею, або знизити гучність, щоб не відлякати союзників та партнерів і мимохіть не викликати зниження постачання озброєнь і фінансової підтримки, відзначив, «що коли ми викриватимемо випадки корупції, підтримка не знизиться. Навпаки, наші партнери зрозуміють, що Україна хоче не тільки виграти війну, а й остаточно зробити свій вибір на користь європейського модерну. Відтак, викриття корупції не знизить підтримку, а, навпаки, покаже, що Україна справді відповідає всім критеріям країни-кандидата в члени ЄС» [23, с. 163].

Висновки. Корупція вже давно залишається однією з найбільших проблем України та темою соціологічних досліджень як в Україні, так і на міжнародному рівні. Важливим аспектом дослідження є їх практична реалізація та запровадження тих рекомендацій, які готують дослідники на основі емпіричних даних. Залишається важливим аспектом небайдужість громадськості та максимальна включеність в процеси боротьби з корупцією на всіх рівнях, як на місцевому, так і на рівні країни.

Існує думка, що корупцію неможливо повністю подолати, але потрібно робити все можливе для мінімізації цього негативного суспільного феномену: від привернення уваги до конкретних дій, з метою поступового зменшення та, в кінцевому випадку, викоренення цієї соціальної хвороби суспільства.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Наш формат, 2018. 216 с.
2. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливіх суспільствах / пер. з англ. Цимбал Т. Київ : Наш формат, 2020. 448 с.
3. Індекс сприйняття корупції CPI-2023. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 29.10.2024).
4. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ : Знання, КОО, 1998. 179 с.
5. Корупційні ризики у сфері оподаткування (соціологічне дослідження) : монографія / Балан Р. О. та ін. Київ : «МП Леся», 2008. 208 с. <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6212/1/09-4-20.pdf>
6. Кутуєв П., Макаренко Д., Северинчик О. Держава, що сприяє розвитку: чи можливо подорож зі Східної Азії до Східної Європи? *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. № 2. С. 55–72.
7. Кутуєв П. В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 516 с.
8. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. Київ : Атіка, 2001. 304 с.
9. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми класифікації, удосконалення законодавства. Київ : Парламентське вид., 2000. 256 с.
10. Нариси новітньої історії України, 1991–2021 : зб. ст. / за ред. М. Мінакова, Г. Касьянова та М. Роджанські. Київ : Laurus, 2021. 344 с.
11. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1999. 19 с.
12. Пиголенко І. В. Корупція, як перепона реалізації реформ та модернізації влади в Україні. *Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання* : тези доповідей учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України, м. Харків, 12–13 жовтня 2017 р. Харків, 2017 С. 225–226.
13. Пиголенко І. В. Хабарництво як соціальний феномен сучасного суспільства. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2009. № 4. С. 113–121.

14. Прогрес у боротьбі з корупцією та судовій реформі в Україні Червень 2024 року. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2024-06/240610%20Ukraine%20anticorruption%20update_UA%20version.pdf (дата звернення: 29.10.2024).

15. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2018. 736 с.

16. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.

17. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. *Програма сприяння громадській активності «Долучайся!»* : веб-сайт. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-sprujniattia-dosvid-stavlennia/> (дата звернення: 29.10.2024).

18. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023 : колективна монографія / С. Дембіцький та ін. ; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

19. Успіх чи ні? Як українці оцінюють реформування органів правопорядку та підтримку ЄС (24–29 вересня 2024 року). *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/uspih-chi-ni-yak-ukrayinci-ocinyuyut-reformuvannya-organiiv-pravoroгуadku-ta-pidtrimku-yes.html> (дата звернення: 29.10.2024).

20. Уявлення українців про культуру доброчесності (20–23 вересня 2024 року). *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_integrity_092024.pdf (дата звернення: 15.10.2024).

21. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Р. Корнута, Т. Цимбал. Київ : Наш Формат, 2019. 608 с.

22. Шевчук О. Реформа децентралізації в Україні як елемент правового механізму подолання корупції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3. С. 130–135.

23. Fedorchenko-Kutuev P., Pygolenko I., Khomiak A. Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*. 2023. № 1. P. 148–171.

24. Gorodnichenko, Y., Sologoub I., Weder di Mauro B. (eds) *Rebuilding Ukraine: Principles and Policies*. Paris Report 1. Paris. London : CEPR PRESS. 2022. 445 p.

25. Spyromitros E., Panagiotidis M. The impact of corruption on economic growth in developing countries and a comparative analysis of corruption measurement indicators. *Cogent Economics & Finance*. 2022. Volume 10, Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2129368>

Pygolenko I. V., Pygolenko Yu. A. Study of corruption in Ukraine: challenges of today's

The article is devoted to the consideration of the spread of corruption in public authorities, the impact of reforms on the fight against corruption, the analysis of the results of sociological research on the attitude of Ukrainians to corruption in public authorities and the integrity of civil servants.

The article substantiates the relevance and necessity of a sociological study of the problem of corruption in order to measure it and draw the public's attention to overcoming it.

The impact of reforms in the public administration system on the level of spread of corruption in public authorities from local to national levels is described.

The article analyzes the results of the latest research on corruption, the assessment and attitude of Ukrainians to corruption, the indicators of measuring corruption and the place of Ukraine in the study "Corruption Perceptions Index".

The article uses the results of sociological surveys conducted by the Sociological Group "Rating" on the following topics: "Perceptions of Ukrainians about the culture of virtue" (September 20-23, 2024), "Success or not? How Ukrainians evaluate law enforcement reform and EU support" (September 24-29, 2024); by the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS) at the request of the Program for the Promotion of Public Activity "Join!" in cooperation with the USAID Project "Supporting organizations-leaders in combating corruption in Ukraine "VzayemoDiya" (SACCI) on the topic: "The state of corruption in Ukraine 2023: perception, experience, attitude"; by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine within the framework of the national annual monitoring representative survey of the population of Ukraine (2023).

Despite a significant amount of scientific research in the field of anti-corruption, implementation of anti-corruption reforms, creation of new bodies aimed at fighting corruption in Ukraine, this problem does not lose its relevance and the need to continue scientific research.

Key words: *corruption, power, state, reform, decentralization, integrity, research of corruption.*

УДК 316.4:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.9>

Н. І. СОБОЛЄВА

доктор соціологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу соціальної психології
Інститут соціології Національної академії наук України

А. С. СОБОЛЄВ

провідний соціолог відділу соціальної експертизи
Інститут соціології Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПОВОЄННОГО ЧАСУ

Статтю присвячено висвітленню проблеми дослідження соціальної резильєнтності українців, яка актуалізувалася у зв'язку з початком повномасштабної військової агресії проти України та завданнями повоєнного відновлення країни. Показано важливість сучасного розуміння особливостей переживання людьми психотравмуючого досвіду та необхідності міждисциплінарного дослідження цього феномену з метою пошуків шляхів його подолання. Зазвичай в процесі дослідження переживання психотравмуючого досвіду індивідуальних і колективних суб'єктів застосовується поняття резильєнсу. Феномен резильєнтності розглядається як опір стресам та психологічна стійкість, що проявляються у здатності швидкого повернення до власної норми після деструктивного впливу. Останніми роками зростає кількість досліджень, в яких емпірично підтверджується не лише можливість стабілізації та відновлення як окремої особистості, так і соціальних груп в складних життєвих ситуаціях, а й наявність позитивних змін після переживання стресових та психотравмуючих подій та набуття після виходу зі стресової ситуації якісно нових можливостей для подальшого успішного функціонування. Вивчення відповідного феномену посттравматичного зростання дозволило протиставити традиційному підходу в інтерпретації стресових розладів як певних патологічних станів новий, позитивно орієнтований підхід, який є перспективним напрямом психологічних та соціологічних досліджень. Попри численні наукові дослідження феномену посттравматичного зростання досі немає узгодженого підходу до його концептуалізації в силу багатовимірності та мультиаспектності цього явища. Важливим завданням статті є аналіз особливостей прояву психологічного благополуччя людей в контексті переживання травматичних подій та визначення концептуальних зв'язків понять резильєнтності і посттравматичного зростання. На основі узагальнення наявних дефініцій і концептуалізацій запропоновано концептуальну модель соціально-психологічних детермінант соціальної резильєнтності, яка враховує потенціал посттравматичного зростання.

Ключові слова: *резильєнтність, психологічне благополуччя, колективна травма, травматичний досвід, адаптація, позитивні зміни, посттравматичне зростання.*

Постановка проблеми. Останні півтора десятиліття у фокусі уваги сучасних соціальних дослідників, як зарубіжних, і вітчизняних, актуалізувалася проблема резильєнтності. Для українського суспільства в умовах війни це питання набуває не просто теоретичного, а життєво важливого значення, оскільки йдеться про виживання та збереження ідентичності цілого народу. Населення України зіткнулося з необхідністю чинити опір та протидіяти спробам противника знищити нас не лише політично і економічно, а й суто фізично та психологічно. Спротив цим діям напряду залежить від того, наскільки українці здатні усвідомлювати та приймати реальність війни, трансформувати та створювати нові способи соціальної взаємодії, ефективно використовувати наявні ресурси для підтримки життєздатності людей в умовах екзистенційної кризової ситуації та переживання соціальної травми, зумовленої російською військовою агресією.

Соціальна стійкість суспільства, його готовність протистояти новим викликам передбачає консолідацію громадян під час та після важких життєвих випробувань для країни, всебічну комунікацію та соціальну підтримку у суспільстві, формування почуття солідарності зі своїми співгромадянами, спільну роботу для вирішення проблем, які впливають на людей за умов війни як окремо, так і загалом на усе суспільство.

Ще у 2020 році на Всесвітньому форумі в Давосі серед багатьох важливих питань щодо перспектив суспільного розвитку обговорювалися зокрема проблеми формування необхідних навичок для людства в найближчі п'ять років. До топ-10 увійшли такі навички як стресостійкість та гнучкість, а саме ці характеристики складають ядро резильєнтності.

Метою статті є визначити змістові зв'язки понять резильєнтності і посттравматичного зростання в контексті переживання травматичних подій та запропонувати концептуальну модель соціально-психологічних детермінант соціальної резильєнтності, яка враховує потенціал посттравматичного зростання.

Виклад основного матеріалу. Поняття резилієнсу, яке, за визначенням ВООЗ, трактується як здатність окремих осіб, сімей і груп відносно добре справлятися з важкими ситуаціями, особиста ресурсність або ресурсний потенціал (*resourcefulness*). Резилієнс як динамічний процес (*resilience*) – безперервний і активний процес позитивної адаптації людини в умовах негараздів і кризових (або надзвичайних, екстремальних) подій і ситуацій, що має нерівномірну динаміку виникнення нових сил та ресурсів відновлення в умовах появи нових ризиків. Резилієнс є усталеним способом адаптації к новим умовам життя та організації життєдіяльності спільноти, соціальної групи або

окремого індивіда у певній сфері за допомогою концентрації ресурсів та способів здійснення діяльності навколо значущої мети, а мета полягає у збереженні та підтриманні громадського та індивідуального життя на рівні, що дозволяє суб'єкту нормально функціонувати та реалізовувати свої життєві цінності та плани.

Резильєнтність вважається однією з найефективніших моделей стабілізації та відновлення як окремої особистості, так і соціальних груп в складних життєвих ситуаціях, які супроводжуються стресами, що ведуть до різноманітних розладів, зокрема таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Відповідно до висновків Всесвітньої організації охорони здоров'я (World Health Organization), майже всі люди, які постраждали від надзвичайних ситуацій, катастроф, воєн тощо, відчувають психологічний стрес, який для більшості людей має довготривалий вплив і дуже повільно зменшується з часом. Проте, під час гуманітарних криз поширеність таких психічних розладів, як депресія та тривога, зростає більш ніж удвічі.

Тягар психічних розладів серед постраждалого від конфліктів населення, зокрема воєнних, надзвичайно високий. Аналіз 129 досліджень у 39 країнах, який здійснили фахівці ВООЗ показав, що серед людей, які пережили війну чи інший екзистенційний конфлікт за останні 10 років, у кожного п'ятого (22%) фіксується той чи інший ступінь депресії, тривоги, посттравматичний стресовий розлад тощо [1].

Війна в Україні, яка роз'язана російською федерацією проти нашої країни, є потужним джерелом травмуючих ситуацій для населення, які спричиняють погіршення загального психологічного стану людей, загальному втому та численні посттравматичні розлади. Психічні розлади позначаються не лише на фізичному здоров'ї, але спричиняють труднощі соціальної адаптації та інтеграції, позначаються на працездатності людини. Це створює серйозні виклики для усього суспільства, і тому підтримка психічного здоров'я людини стала одним з пріоритетних завдань державної політики. Від успішності розв'язання цього завдання залежить резильєнтність країни загалом в умовах величезних загроз, зокрема й самому її існуванню.

Війна в Україні створює величезний вплив на психічне благополуччя, а оскільки військовий конфлікт триває, то поширеність проблем з психічним здоров'ям зростатиме, а психічні травми, які спричинені війною, поглиблюватимуться. Сучасна російсько-українська війна є колективною трансгенераційною травмою. За даними МОЗ, психологічні наслідки війни (зокрема, посттравматичний стресовий розлад) будуть сповна відчутними та позначатимуться на психічному стані українців щонайменше 7–10 років.

Отже, п'ята частина населення виявляється особливо вразливою під час надзвичайних ситуацій. Виникнення різноманітних негативних психологічних симптомів і синдромів у населення під час переживання конфліктних ситуацій широко задокументоване наявними

дослідженнями. Водночас ці дослідження надають докази стійкості більш ніж половини населення навіть від найгіршої травми під час війни. Попри трагічну природу та несприятливий вплив надзвичайних ситуацій на ментальне здоров'я та психологічне благополуччя людей, такий досвід відкриває можливості для створення стійких систем резильєнтності не лише в період безпосереднього переживання загрозливих подій, а й після закінчення конфлікту. А високий рівень резильєнтності має вирішальне значення для відновлення після надзвичайних ситуацій як окремих людей, так і суспільств.

Формування резильєнтності сприяє ефективній адаптації людей до нових, складних обставин та активації ресурсів життєстійкості, підтримуючи при цьому їхню здатність до збереження нормального функціонування в складних ситуаціях, пов'язаних із загостренням соціально-економічних проблем у країні, життям в умовах пандемій, соціально-політичних конфліктів і гібридних воєн, та виконуючи реабілітаційну функцію під час травматичних подій.

В зарубіжних джерелах з психології дослідники зазвичай визначають чотири типи резильєнтності: 1) фізичну резильєнтність (здатність тіла справлятися зі змінами та відновлюватися після фізичних перевантажень, хвороб і травм); 2) психологічну резильєнтність (здатність людей адаптуватися до змін і невизначеності, бути гнучкими та стійкими під час стресової ситуації); 3) емоційну резильєнтність (здатність регулювати емоції під час стресу, усвідомлювати свої емоційні реакції й керувати своїми емоціями, коли йдеться про негативну ситуацію, бути в контакті зі своїм внутрішнім світом, зберігати почуття оптимізму у важкі часи); 4) соціальну резильєнтність, яка передбачає здатність груп (спільноти) відновлюватися після важких ситуацій [2].

Якщо в вітчизняній науці поняття резильєнтності стало застосовуватися відносно недавно, то у світовій психології воно активно розробляється, починаючи з 70-х рр. минулого століття. На сьогодні резильєнтність має статус потужного конструкту, зокрема в дослідженнях психології особистості, щодо якого сформульоване проблемне поле теоретичних питань та створена широка емпірична база. Проте загальний концепт соціальної резильєнтності в українському науковому просторі, в умовах воєнного конфлікту потребує більш чіткого визначення структури та змістового наповнення.

Слід зауважити, що останніми роками зростає кількість досліджень, в яких емпірично підтверджується наявність позитивних змін після переживання стресових та психотравмуючих подій. Це дозволило протиставити традиційному підходу в інтерпретації стресових розладів як певних патологічних станів новий, позитивно орієнтований підхід.

Відповідний феномен дістав назву «посттравматичне зростання». Це поняття запропонували Г. Тедескі і Л. Калхун, які визначають його як досвід позитивних змін, що виникають внаслідок боротьби

з життєвими кризами. Ці автори розробили концепцію посттравматичного зростання (*post-traumatic growth*), яка описує, як травматичний досвід може призвести до позитивного особистісного розвитку після подолання стресових подій, та як у результаті боротьби зі складними життєвими обставинами може відбуватися якісна трансформація особистості внаслідок когнітивної переоцінки дотравматичних переконань і реконструкції власних уявлень про світ. Їхні дослідження свідчать, що ця трансформація відбувається у важливих сферах життя та реалізується у таких напрямках, як розвиток духовності, мобілізація особистісних ресурсів, збагачення стосунків і взаємодій із людьми новими сенсами, набуття нових можливостей. Саме це сприяє більшій стійкості та особистісному зростанню в умовах конфлікту, а здатність до саморефлексії та підтримка соціуму є суттєвими умовами посттравматичного зростання. Цікаво, що Г. Тедескі і Л. Калхун експериментально встановили наявність інверсійної залежності між явищами резильєнтності та посттравматичного зростання. Виявилось, що чим вище здатність особи до резильєнтності, тим нижчі показники посттравматичного росту вона демонструє [3].

Послідовники, які досліджували зазначені зв'язки, отримали дані, що підтверджували ці залежності. Виявилось, що особи з добре розвиненими адаптаційними здатностями до несприятливих умов, напрацьованими рутинізованими практиками і вираженими навичками копію не виявляли готовності боротися з наслідками травми, мотивації до опанування нового досвіду, набуття нових можливостей для особистісних змін в травматичних ситуаціях. Це свідчить про те, що за одних і тих самих стресових умов можуть застосовуватися різні способи опанування та виходу зі стресової ситуації.

Слід окремо зупинитися на питанні розмежування змістового наповнення понять резильєнтності та посттравматичного зростання, оскільки обидва відповідних явища розглядаються як центральні характеристики життєстійкості та часто використовуються як її синоніми. Науковці, які спираються на розуміння життєстійкості як позитивної адаптації до стресогенних подій та достатньо швидкого відновлення рівноваги після деструктивного впливу психотравмуючих факторів, переважно оперують поняттям резильєнтності.

При цьому дослідники зазвичай зосереджуються насамперед на виявленні причин виникнення та особливостей переживання стресів, механізмів і способів пристосування до відповідних ситуацій, стабільності психічного функціонування у ситуації стресу, а також на стратегіях психологічного відновлення. Але у світовій психологічній науці, зокрема й українській, вчені останніми роками також активно досліджують феномен посттравматичного зростання, створюють моделі та інструменти його вимірювання, розробляють на цій основі рекомендації щодо сприяння такому зростанню. Поняттю посттравматичного зростання у структурі феномену психологічного благополуччя

особистості на різних рівнях його прояву, що в комплексі може інтегруватися в динамічний процес особистісного життєтворення, присвячена монографія Т. Титаренко [4].

Соціологи досліджують колективні травми і резильєнтність у суспільствах, що пережили масштабні соціальні конфлікти, зокрема й воєнні. В їхніх працях акцентовано увагу на позитивних змінах суспільної свідомості, які створюють підвалини для національної ідентичності, наголошено на зміцненні соціальної єдності та реінтеграції в постконфліктних умовах через ініціативи взаємодопомоги, взаємної підтримки та спільного вирішення проблем.

Соціальна резильєнтність зазвичай трактується як здатність соціальної групи або суспільства адаптуватися до стресових умов та відновлюватися після катастроф і конфліктів. Проте на думку соціологів, як зарубіжних, так і вітчизняних, соціальна резильєнтність є не лише показником здатності суспільства виживати, але й умовою для майбутнього економічного, соціального і культурного зростання.

Життєстійкість не обмежується процесами адаптації, навіть позитивними й успішними. Поняття життєстійкості набуло нового сенсу у зв'язку з дослідженнями здатності особистості вибудовувати повноцінне життя у складних екзистенціальних умовах, завдяки набуттю якісно нових особистісних рис і навичок, що забезпечує особистісне зростання та більш успішне функціонування внаслідок подолання пережитих травм.

Посттравматичне зростання у сучасному розумінні – це позитивні зміни людини, яка пережила травму, де фокус уваги зосереджено на ресурсах, на сильних сторонах особистості, на здатності психіки стабілізуватися, адаптуватися, інтегрувати травматичний досвід, на виробленні навичок справлятися з негараздами та побудові позитивного майбутнього, перетворюючи їх на потенціал для змін [5].

Якщо резильєнтність характеризується насамперед поверненням до попереднього рівня функціонування, до звичного життя і певної сталості, забезпечуючи виживання в умовах поточного життя, то особистісне зростання означає новий етап в розвитку особистості, на якому здобуття нових рис і властивостей забезпечує готовність до змін та динамічний перехід на якісно новий рівень функціонування особистості. Тобто, якщо ми говоримо про посттравматичне зростання, то маємо на увазі суттєві трансформації, а часом й кардинальну перебудову світосприйняття суб'єкта і його системи цінностей внаслідок переживання травматичних подій, раціоналізації набутого досвіду та готовності до змін та дій. С. Хобфолл з колегами запропонував «теорію зростання, орієнтованого на дію» [6].

Зміни відбуваються у різних вимірах: у самосприйнятті (усвідомлення нових можливостей, меж персональної стійкості тощо), у міжособистісних і міжгрупових стосунках, зміни у філософії життя та системі життєвих цінностей. Посттравматичне зростання є багатомірним

феноменом, який включає біологічну, психологічну та соціокультурну складові трансформацій суб'єкта.

Резильєнтність і посттравматичне зростання є взаємопов'язаними, але не тотожними феноменами. Обидва ці явища визначають способи опанування та виходу особистості зі стресових ситуацій і форми подолання стресу. Резильєнтність є виявом збереження позитивного психічного стану і стабільного функціонування психіки в умовах стресів, а центральним механізмом резильєнсу є копінг – відносно швидке відновлення і повернення до власної норми після деструктивних впливів стресу, завдяки адаптаційним (амортизаційним) можливостям людини. Посттравматичне зростання характеризується якісною трансформацією суб'єкта після й внаслідок пережитого стресу, продуктивними особистими змінами, набуттям нових рис і навичок, нового досвіду, нарощування ресурсів подолання стресів, які дозволяють не тільки адаптуватися до стресів, а й активно опиратися стресовим впливам.

Українські суспільствознавці запропонували концепт «цивілізаційна суб'єктність», що дозволяє визначити критерій резильєнтності країни як держави. На їхню думку, у сучасних геополітичних умовах найвищою цінністю будь якої країни є її цивілізаційна суб'єктність, яка й робить державу дійсно незалежною. Саме стійкість (резильєнтність) цивілізаційної суб'єктності країни автори характеризують як національну резильєнтність і запоруку національної безпеки [7]. Зауважимо, що ці науковці наголошували на важливості глибшого усвідомлення природи резильєнтності цивілізаційної суб'єктності України в сучасному світі задовго до повномасштабного вторгнення, але відмічали посилення тенденцій гібридної війни, що вже тоді було викликом гуманістичним цінностям людства.

Отже, можна трактувати поняття національної резильєнтності (соціальної резильєнтності на інституціональному рівні) як здатність соціальної системи нормально функціонувати в складних екзистенційних умовах, ефективно протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам і кризам у різних сферах суспільного життя шляхом внесення змін і адаптації до реалій при збереженні основних цінностей суспільства, його суб'єктної автентичності. Але трактування національного зростання має спиратися не лише на здатність успішно відповідати на виклики і долати кризові явища, а насамперед на сприйняття українцями себе як частини єдиної нації, на здатність конструювати стратегії дій, які набувають інституційного забезпечення для упередження і нейтралізації викликів та національних загроз [8].

Дослідження посттравматичного зростання в соціології є перспективним напрямом в соціології, на якій є потужний соціальний запит. Вивчення соціальних травм та суспільного зростання в умовах війни та повоєнного відновлення, можливостей формування стійкого суспільства потребує комплексного міждисциплінарного підходу, що потребує дослідження

індивідуальних та колективних аспектів потенціалу соціального зростання нації. Узагальнюючи наявні дефініції і концептуалізації, модель соціальної резильєнтності можна представити таким набором ключових факторів:

1. *Оптимізм*. Здатність дивитися в майбутнє з надією та позитивом і вірити, що все буде добре, що всі складнощі можна подолати, а в контексті війни це ще й віра в перемогу.

2. *Адаптаційний потенціал та прийняття ситуації*. Здатність пристосуватися до змін (у військовий час – дуже швидко), визначення ресурсного потенціалу, осмислення та раціоналізація ситуації, регулювання і стабілізація емоційних станів, формування гнучкості і креативності в реагуванні на стрес.

3. *Орієнтація на вирішення ситуації*. оцінка ризиків, формулювання значущих смислів та чітких цілей для досягнення мети і пошук шляхів їх реалізації.

4. *Активна життєва позиція та готовність до змін*. Відмова від ролі жертви і від пасивності, протидія навченій безпорадності, орієнтація на дії.

5. *Прийняття відповідальності*. Прояв ініціативи й активності діяльності для досягнення цілей, усвідомлення власної гідності, оцінка та задіяння наявних ресурсів.

6. *Планування майбутнього*. Вміння раціонально та свідомо планувати своє майбутнє.

7. *Солідарність, соціальна підтримка, орієнтація на взаємодії та створення взаємозв'язків, самоідентифікація*.

Саме соціальна резильєнтність визначає ресурс інтерперсональної взаємодії у адаптації до змін, що викликані різноманітними життєвими кризами. Отже, соціальну резильєнтність слід розуміти як соціальну стійкість, що передбачає згуртованість, солідарність в ситуації важких соціоекзистенційних криз, усвідомлення ризиків, з якими стикається громада, соціальну підтримку, і формування почуття єдності спільноти.

Висновки і пропозиції. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що поняття соціальної резильєнтності, яке у загальному сенсі визначає можливість соціальної групи протистояти життєвим кризам, стресам та викликам, має розумітися не лише як посттравматичне відновлення суб'єкта, а й доповнюватися змістом досвіду посттравматичного зростання. В такому трактуванні концепт резильєнтності визначає, по-перше, спосіб, у який люди сприймають світ та взаємодіють з іншими людьми на індивідуальному та колективному рівнях; по-друге, наявність, якість та доступність певних соціальних ресурсів і навички їх застосування; по-третє, задіяння конкретних стратегій подолання; по-четверте, формування та задіяння потенціалу соціального зростання суспільства.

Список використаної літератури

1. Charlson, F., van Ommeren, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H. & Shekhar, S. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet*, 2019. Volume 394,

Issue 10194, P. 240–248. URL: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2819%2930934-1>

2. Cherry K. How Resilience Helps You Cope with Life's Challenges. *Verywell Mind*. May 03, 2023. URL: <https://www.verywellmind.com/what-is-resilience-2795059>

3. Tedeschi, R.G., & Calhoun, L.G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological inquiry*. 2004. 15(1), P. 1–18. URL: https://doi.org/10.1207/s15327965plii1501_01

4. Титаренко Т. М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 160 с.

5. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 158 с.

6. Hobfoll, S. E., Hall, B. J., Canetti-Nisim, D., Galea, S., Johnson, R. J. & Palmieri, P. A. Refining our understanding of traumatic growth in the face of terrorism: Moving from meaning cognitions to doing what is meaningful. *Applied Psychology*. 2007. 56(3). P. 345–366. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2007.00292.x>

7. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ : Наукова думка, 2020. 257 с.

8. Пирожков С. І., Божок, Є. В. & Хамітов Н. В. (2021). Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 8, 74–82.

Sobolieva N. I., Soboliev A. S. Social resilience of Ukrainians: ways of overcoming traumatic experience in war and post-war times

The article is devoted to highlighting the problem of studying the social resilience of Ukrainians, which became relevant in connection with the beginning of full-scale military aggression against Ukraine and the tasks of the post-war reconstruction of the country. The importance of a modern understanding of the peculiarities of people's experience of traumatic experiences and the need for interdisciplinary research of this phenomenon in order to find ways to overcome it is shown. Usually, in the process of studying the experience of traumatic experiences of individual and collective subjects, the concept of resilience is used. The phenomenon of resilience is considered as resistance to stress and psychological stability, which are manifested in the ability to quickly return to one's own norm after a destructive impact. In recent years, the number of studies has been increasing, which empirically confirm not only the possibility of stabilization and recovery of both an individual and social groups in difficult life situations, but also the presence of positive changes after experiencing stressful and traumatic events and the acquisition of qualitatively new opportunities for further successful functioning after leaving a stressful situation. The study of the relevant phenomenon of post-traumatic growth allowed us to contrast the traditional approach in interpreting stress disorders as certain pathological states with a new, positively oriented approach, which is a promising direction of psychological and sociological research. Despite numerous scientific studies of the phenomenon of post-traumatic growth, there is still no agreed approach to its conceptualization due to the multidimensionality and multi-aspect nature of this phenomenon. An important task of the article is to analyze the features of the manifestation of psychological well-being of people in the context of experiencing traumatic events and to determine the conceptual connections between the concepts of resilience and post-traumatic growth. Based on the generalization of existing

definitions and conceptualizations, a conceptual model of socio-psychological determinants of social resilience is proposed, which takes into account the potential of post-traumatic growth.

Key words: *resilience, psychological well-being, collective trauma, traumatic experience, adaptation, positive changes, post-traumatic growth.*

УДК 316

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.10>

Ф. С. ХРУСТАЛЬОВ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

А. А. АШУРБЕКОВ

кандидат соціологічних наук, директор
Агенція регіонального розвитку Запорізької області

В. С. ОВЧАРОВА

аспірантка кафедри соціології
Запорізький національний університет

**СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ СПІЛКУВАННЯ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З МЕШКАНЦЯМИ ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ)**

Стаття присвячена проблемам комунікації мешканців невідконтрольних територій України з громадянами України. Стверджується, що системна комунікація з мешканцями тимчасово окупованих територій на сьогодні є ключовим інструментом підтримки стійкості населення та можливості протидії тиску ворожій пропаганді. Основною метою дослідження було виявлення значущості та змісту спілкування мешканців тимчасово окупованих територій з родичами, що знаходяться на підконтрольній території України.

Для проведення дослідження була обрана модель роботи в невеликих групах ВПО (до 20 осіб) в форматі обговорення та дискусії, яка модерувалася фаховим психологом. Було використано експериментальний формат – «Групи впливу» у формі фокус-груп з ВПО. Протягом періоду з квітня по липень 2024 року в місті Запоріжжя було проведено 149 таких груп впливу, в яких взяли участь 2641 особа. Основними територіальними громадами для залучення учасників стали великі районні центри, зокрема: Пологи́вська, Мелітопольська, Бердянська.

Респонденти відмітили, що заважає їм спілкуватися частіше з близькими, які залишилися на ТОТ. Основною перешкодою є відсутність інтернету, світла, зв'язку тощо (технічні проблеми 58,1%).

Було встановлено, що внутрішньо переміщені особи відіграють ключову роль як канал передачі новинної інформації та проукраїнських наративів мешканцям тимчасово окупованих територій.

Результати дослідження демонструють, що завдяки участі в групах впливу серед учасників було сформовано розуміння актуальності системної

комунікації з людьми на внутрішньо переміщених осіб, покращилося розуміння об'єктивної картини поточного контексту. Це вплинуло на позитивне відчуття підтримки та зв'язку між підконтрольними Україні територіями та тимчасово окупованими територіями, що в подальшому буде сприяти обміну достовірною інформацією з цивільної та державної тематики.

Ключові слова: мешканці тимчасово окупованих територій, внутрішньо переміщені особи, соціологічне дослідження, інформаційні канали, групи впливу, спілкування.

Постановка проблеми. Одним з аспектів інформаційної війни в Україні є намагання ворожої пропаганди впливати на національну ідентичність українців з метою трансформувати її на свою користь. Формою протидії такому впливу є постійне спілкування через кордони мешканців тимчасово окупованих територій (ТОТ) з громадянами України. Найбільш природним є таке спілкування з родичами, знайомими, що стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в Україні.

Системна комунікація з мешканцями тимчасово окупованих територій на сьогодні є ключовим інструментом підтримки стійкості населення та можливості протидії тиску ворожій пропаганді. Проте з кожним днем можливість використовувати різні інструменти комунікації стрімко зменшується: відсутність українського мобільного зв'язку, відсутність доступу українського чи світового телебачення, блокування соціальних мереж та інше. Фактично в цих умовах головним дієвим інструментом залишається міжособистісне спілкування людей з підконтрольної території та мешканцями ТОТ. Таке спілкування складно піддається цензурі і через нього можна транслювати більш об'єктивну інформацію, яка не контролюється як джерела масової комунікації.

В даному контексті основною **метою** дослідження було виявлення значущості та змісту спілкування мешканців тимчасово окупованих територій з родичами, що знаходяться на підконтрольній території України.

Дослідження має сприяти стабілізації та зміцненню інформаційних каналів для ТОТ через родичів, що знаходяться на підконтрольній території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана стаття може бути віднесена до соціології окупації, що найбільш активно розвивається в Україні в роботах О.С. Зубченко [1], [2], [3].

Виклад основного матеріалу. Для проведення дослідження була обрана модель роботи в невеликих групах ВПО (до 20 осіб) в форматі обговорення та дискусії, яка модерувалася фаховим психологом. Було використано експериментальний формат – «Групи впливу» у формі фокус-груп з ВПО. Модератором груп впливу виступав психолог, який в формі запитань доносив необхідні меседжі, направляв дискусію та підкреслював важливість комунікації з мешканцями ТОТ. Завдяки груповому формату, що базувався на принципах фокус-груп, учасники не лише отримували важливу інформацію, але й могли активно взаємодіяти, обмінюватися думками, надавати зворотний зв'язок та ділитися

своїми переживаннями. Такий підхід дозволив створити двосторонній діалог, який сприяв глибшому розумінню та засвоєнню інформації.

Протягом періоду з квітня по липень 2024 року в місті Запоріжжя було проведено 149 таких груп впливу, в яких взяли участь 2641 особа. Всі учасники пройшли скринінг, за умовами якого брати участь в групах можуть тільки внутрішньо-переміщені особи що підтримують комунікацію з родичами на ТОТ. Серед учасників були чоловіки і жінки різного віку, що представляли майже всі тимчасово окуповані громади Запорізької області.

Результати дослідження демонструють, що завдяки участі в групах впливу серед учасників було сформовано розуміння актуальності системної комунікації з людьми на ТОТ, покращилося розуміння об'єктивної картини поточного контексту. Це вплинуло на позитивне відчуття підтримки та зв'язку між підконтрольними Україні територіями та ТОТ, що в подальшому буде сприяти обміну достовірною інформацією з цивільної та державної тематики.

Наразі кожний учасник груп впливу є окремим каналом комунікації, що передає новинну інформацію та проукраїнські наративи своїм родичам і знайомим на ТОТ. Завдяки цьому формується каскадний механізм розповсюдження інформації, що значно підвищує ефективність комунікаційних зусиль та сприяє боротьбі з пропагандою.

Даний проєкт був пілотним для тестування подібного формату, але за час реалізації продемонстрував свою значну ефективність та перспективність для подальшого використання, а також масштабування на більшу кількість ВПО. При цьому слід зауважити, що загальна реальна кількість ВПО в Запорізькій області складає не менше ніж 243 тис. осіб, залучення яких до більш тісної комунікації з ТОТ може суттєво посилити розвиток інформаційної стійкості, розповсюдження проукраїнських меседжів, а також підтримувати зв'язок між різними частинами українського суспільства на окупованих та підконтрольних територіях.

Основними територіальними громадами для залучення учасників стали великі районні центри, зокрема: Полігівська, Мелітопольська, Бердянська. Через ці громади було залучено мешканців різних інших тимчасово окупованих громад, які територіально наближені до них або входять до їхнього району. Серед відвідувачів груп впливу переважали мешканці таких громад: Пологівська (14,5%), Мелітопольська (13%), Токмацька (12,8%), Бердянська (10,7%), Енергодарська (7,4%), Михайлівська (4,1%), Чернігівська (4,1%), Василівська (3,8%), Приморська (3,3%), Якимівська (2,7%), Веселівська (2,1%), Роздольська (1,6%), Приазовська (1,6%) та інші. Загалом групи відвідали жителі всіх тимчасово окупованих громад.

Статева структура має такий вигляд: 26,5% учасників груп впливу є чоловіками, а 73,5% – представниці жіночої статі. 13,6% учасників та учасниць груп впливу є людьми з інвалідністю.

У 40,5% опитаних на ТОТ залишилося приблизно до 5 знайомих.

Ще у п'ятини 5–15 знайомих перебувають на ТОТ. Інші показники не перевищують 11%. Велика кількість знайомих залишилася на ТОТ переважно у освітян або ж громадських та політичних діячів, бізнесменів тощо.

Найбільш доступним і широко використовуваним засобом комунікації на ТОТ є Telegram, про доступність якого на ТОТ повідомили 82,2%, а використовують для комунікації 76,3%. Це обумовлено тим, що окупаційна влада забороняє використання інших месенджерів і навіть запроваджує санкції за їх застосування, віддаючи перевагу Telegram. Серед інших популярних засобів комунікації респонденти відзначили Viber (доступність відзначили 47,7% та використовують 34,8%) і WhatsApp (31,4% та 22,9%). Найменш використовуваним і доступним засобом комунікації на ТОТ є звичайний телефонний зв'язок, оскільки сигнал доступний лише періодично, і лише в районах, що наближені до підконтрольних Україні територій. Zoom, який переважно використовується освітянами, також має низький рівень застосування. Учасники груп впливу зазначали, що на ТОТ переважно залишилися люди похилого віку, яким важко опанувати нові технології та навчатися користуванню

Респонденти відмітили, що заважає їм спілкуватися частіше з близькими, які залишилися на ТОТ. Основною перешкодою є відсутність інтернету, світла, зв'язку тощо (технічні проблеми 58,1%).

Також до переліку факторів, що заважають, входять такі чинники: небезпека для тих, хто на ТОТ (5,4%), прослуховування окупаційною владою (3,2%), різниця поглядів (3,2%), брак часу (2,5%), війна/окупація як саме по собі явище (2,4%), відсутність бажання (2%), страх як за тих, хто там, так і у тих, хто на ТОТ (1,6% та 1,5%), психологічна сторона таких діалогів (1%) та окупанти (1%).

Під час проведення груп впливу було встановлено, що внутрішньо переміщені особи (ВПО) відіграють ключову роль як канал передачі новинної інформації та проукраїнських наративів мешканцям тимчасово окупованих територій (ТОТ), а також у спростуванні російської дезінформації. Це зумовлено тим, що населення на тимчасово окупованих територіях перебуває в інформаційній ізоляції від зовнішнього світу, більшість українських сайтів, а також соціальні мережі Facebook, Instagram, YouTube тощо є заблокованими. В такій ситуації родичі та близькі, що проживають на підконтрольній Україні території, виступають ледь не єдиним джерелом інформації з України. При цьому 69,0% учасників груп впливу повідомили що спілкуються з рідними на ТОТ щонайменше раз на тиждень, що демонструє наявність постійного тривалого обміну інформацією між підконтрольною територією та ТОТ. І хоча більшість учасників стверджують що намагаються розмовляти на нейтральні теми, той факт що вони є носіями проукраїнського дискурсу та можуть надавати інформацію про власні спостереження, впливає на ту парадигму через яку вони подають інформацію. Високий рівень довіри до близьких, які знаходяться на неокупованій території та є безпосередніми свідками ситуації,

перевищує довіру до будь-яких новинних джерел, в тому числі російських, про що неодноразово говорили учасники груп впливу (згідно до свідчень модераторів психологів). Крім того, інформація, що передається через ВПО, поширюється всередині їхніх спільнот, формуючи важливий інформаційний ланцюг, що підсилює комунікаційні зусилля щодо забезпечення достовірної інформації.

Аналізуючи напрацювання проєкту можна побачити, що серед ВПО існує потреба у відвідуванні спільних систематичних заходів, наприклад, на базі хабів громад. Впровадження таких заходів для ВПО могло б підсилити тісний зв'язок і вплив на думку мешканців ТОТ та одне одного. Також важливо зробити цей канал комунікації надійнішим та захищеним, а також забезпечити, щоб ВПО могли стійкіше протистояти проросійській пропаганді, зберігати критичне мислення та здатність аналізувати інформацію, яку вони отримують від тих, хто залишився на окупованих територіях, і могли розвінчувати дезінформацію.

Окремо варто зазначити, що під час проведення груп впливу модератори отримували інформацію про питання, які найбільше турбували ВПО та мешканців ТОТ. Тим ВПО, які мали потребу, було надано інформацію щодо хабів та організацій, до яких вони можуть звернутися за допомогою. Ці питання систематизувалися та передавалися відповідним органам місцевого самоврядування та партнерським організаціям. У період проведення груп впливу найбільш обговорюваними серед учасників були такі теми: підготовка учнів до вступної кампанії в українські університети (це стосується як ВПО, так і тих, хто на ТОТ), пролонгація дії українських банківських карт для виплат пенсій на ТОТ, онлайн-навчання дітей з ТОТ у 2024–2025 навчальному році.

За результатами опитування виявилось, що більшість респондентів не згодні з тим, що російська влада фінансово допомагає тим, хто постраждав від української влади, ще 21,7% скоріше не згодні з цим. Поза межами анкетування респонденти спілкувалися з модераторами та загалом висловлювали думку, що твердження про допомогу здається нереальним, оскільки, на їхню думку, немає підстав говорити про страждання через дії української влади. Думка про наратив, що санкції не працюють, має такий вигляд: 47,6% респондентів не згодні з цим, 27,4% скоріше не згодні, а от показник згодних і скоріше згодних в цілому складає чверть результату.

З твердженням «Влада республіки – бездіяльні корупціонери, яким не цікавий розвиток регіону.» виникали проблеми, адже під словом «республіка» респонденти переважно розуміли квазі республіки ДНР та ЛНР, а не як республіка Україна. Інколи навіть після пояснень вони все одно стояли на своєму. Результат відповідей по даному твердженню такий: 36,8% погодилися, 29,7% скоріше погодилися, 18,0% скоріше не погодилися, а 15,5% не погодилися з даним наративом.

Третина респондентів скоріше згодні з тим, що Росія не фінансує квазі республіки та окуповані території, така є кількість повністю

погоджується. Однак 21,6% скоріше не згодні з цим. Варто зазначити, що учасники груп впливу казали про те, що вважають, що окупанти розбудовують захоплені території лише для власних цілей або для пропаганди.

Переважна більшість в цілому не погоджується з тим, що на ТОТ стало легше вести бізнес, отримувати кредити тощо: 50,6% не згодні з наративом, а 29,8% скоріше не згодні.

Розподіл думок респондентів щодо твердження про те, що на ТОТ неможливий бізнес, так як бандити все віджимають, склався таким чином: 38,8% згодні з цим, ще 32,7% скоріше погоджуються. 18,3% ж скоріше не згодні. Легко чи ні залежить від того, чи прийняли бізнесмени окупантів, чи ні, – пояснюють учасники груп.

З твердженням «На контрольованих Росією територіях відсутній санепідемічний контроль – існує ризик поширення небезпечних збудників хвороб/пандемій» 48,5% респондентів згодні, а третина скоріше погоджується з цим. ВПО, що пройшли через групи впливу, зазначали, що на ТОТ немає кваліфікованих кадрів, а якісне обладнання вивезли до РФ або більш давно окупованих територій (наприклад, Крим).

Переважна більшість респондентів згодні, що Росія використовує ТОТ для власних цілей – 80,9%, а ще 14,2% з цим скоріше погоджуються.

Також переважна більшість респондентів згодні з тим, що допоки на ТОТ Росія – свободи там немає (79,9%). Скоріше згодні з цим 15%. Такий результат підтверджує існування низки проблем на ТОТ, що стосуються дій окупантів стосовно місцевих.

Щодо висловлювання «СБУ вже давно інтегрувалися в органи республіки – тепер вони збирають компромат на тих, хто підтримує владу» скоріше згодних третина%, а скоріше не згодних – 22,5%. Згодних з даним твердженням 27,7% опитаних. Бачимо, що розподіл більш-менш рівномірний, однак опитані скоріше припускають, що таке можливо. В цілому, даний наратив був не дуже зрозумілим для учасників.

За результатами опитування виявилось також, що більшість респондентів не згодні з тим, що з приходом Росії на ТОТ стало жити дешевше – 71,1%. Ще 19,6% з цим скоріше не згодні. Також учасники груп впливу скаржилися на низьку якість товарів на ТОТ. Даний результат спростовує міфи і наративи, які Росія поширює про нібито краще життя на ТОТ у порівнянні з життям при Україні.

На основі звітів модераторів, сформульовано ключові тези, що відображають висловлювання учасників груп впливу:

Наразі більшість ВПО продовжують спілкуватися з тими, хто залишився на ТОТ. Припиняють спілкування переважно через дві причини: 1) повністю відсутній зв'язок, повна технічна неможливість зв'язатися; 2) колабораціонізм.

ВПО, що взяли участь в групах впливу зазначали, що спілкуватися з тими, хто не зміг покинути окупацію, дуже важливо для обох сторін, адже тим, хто там, це надає відчуття підтримки, що про них

пам'ятають, що вони потрібні, певний «місток» з Україною. Для тих, хто наразі проживає тут, це ніби зв'язок з домом і надія на повернення, психологічна підтримка.

Основними темами під час спілкування ВПО та тих, хто на ТОТ, є нейтральні теми, які не зачіпають війну та політику, адже для тих, хто в окупації, це може погано закінчитися, особливо при проукраїнській позиції. В цілому, люди дуже налякані та мовчазні, важко йдуть на контакт. Однак є сміливці, які говорять про будь-які теми, однак вимушено переселені особи намагаються їх стримувати, тому що хвилюються за їхнє життя.

ВПО, що відвідували групи впливу, переважно не чули про Signal, ті ж хто чули зазначали, що сама наявність додатку у телефоні спричиняє проблеми для мешканців ТОТ, користуватися ним можуть ті, хто скачав його давно, адже наразі не вдається його завантажити. Проте, деякі люди застосовують його для спілкування з тими, хто в окупації. Деякі учасники казали, що застосовують cisco jabber для спілкування. Zoom та Google meet використовують освітяни, однак в основному при спілкуванні з вихованцями, які перебувають на ТОТ.

В селах зв'язок набагато гірший, ніж в великих населених пунктах ТОТ. Найкращий зв'язок там, де окупанти будують воєнні городки і де їх дуже багато. Навіть в одному місті зв'язок може ловити по-різному, адже, наприклад, на окраїні міста окупантів менше, і тому зв'язок там гірше, а кращий він в центрі міста, адже там їхнє основне місце проживання.

Важко підтримувати зв'язок через прослуховування з боку окупаційної влади і через їхні часті візити «в гості» до мешканців ТОТ з метою обшуків. Спілкування відбувається за допомогою шифрів та кодових слів, дехто застосовує іншу мову, наприклад, болгарська діаспора розмовляє болгарською. Також застосовують написання потрібної інформації на папері, який показують під час відео дзвінка, а потім спалюють. Як альтернативний спосіб спілкування молодь та люди середнього віку застосовують ігри онлайн.

Учасники груп впливу зазначали, що вимушені прибирати патріотичний контент зі своїх соціальних мереж під час спілкування з тими, хто на ТОТ, оскільки окупаційна влада карає за будь-який зв'язок з чимось явно українським.

За українську мову або суржик людей на ТОТ катують.

Окупаційна влада ретельно робить регулярні обшуки та контролює всі сфери життєдіяльності місцевих на ТОТ в пошуках зв'язків з підконтрольною Україні територією.

За проукраїнські погляди людей на ТОТ можуть депортувати до РФ на перевиховання. Якщо діти не ходять до їхньої школи – за це позбавляють батьківських прав та вилучають дітей із сім'ї.

Окупанти змушують переоформлювати абсолютно всі документи за російськими стандартами. У випадку відмови майно відбирають,

визнають його нічийним. Це є причиною повернення деяких ВПО на окуповані території з метою захисту майна або ж його продажу.

Окупаційна влада робить все, щоб виселити місцевих (особливо з гарних будинків). В пусті квартири та дома заселяються військові країни-агресора, спеціально привезені мешканці РФ з дуже бідних територій, наприклад, буряти або чеченці. Місцевим страшно виходити на вулиці, адже вони бачать все менше знайомі обличчя. В цілому, люди намагаються робити всі свої справи у першій половині дня з метою не наражати себе зайвий раз на небезпеку.

Більшість ВПО з груп впливу розуміє, що під час спілкування потрібно розвінчувати пропаганду, що поширює на ТОТ РФ. Тим, хто категорично не хоче нікому нічого доводити, модератори пояснювали та доносили, чому це важливо і потрібно робити. Учасники груп впливу зазначали, що Україна дуже відстає в інформаційній війні. У окупаційної влади потужна пропаганда, ефект якої підсилюється підкупом та залякуваннями.

На ТОТ наразі жахлива соціально-гуманітарна ситуація: велика смертність через відмову в лікуванні, окупанти не випускають на підконтрольну Україні територію для лікування; якість ліків та відсутність фахівців достатньої кваліфікації сприяє смертності; передавати щось на ТОТ вкрай важко і дорого, адже це реалізовується наразі лише через перевізників. Побутові та продовольчі товари низької якості та за високими цінами. Дешевше й нормальної якості купити можна тільки у місцевих, які торгують на ринках, однак там немає такого обсягу як до війни.

Є запит на українські джерела новин та безпечні канали комунікації, які могли б підтримувати людей на ТОТ, ефективно протидіяти проросійським наративам та фейкам, допомагати будувати безпечну комунікацію з тими, хто на підконтрольній Україні території, але при цьому не наражати на небезпеку людей, що в окупації. Також варто зазначити, що застій на фронті сприяє зневірі тих, хто на ТОТ.

Учасники груп впливу мали переважно позитивні враження та дякували за організацію таких заходів, адже обговорювалися складні та чутливі питання, була можливість висловитися і побути в оточенні тих, хто має схожі життєві обставини і розуміє тебе. Вони відчули неабияку підтримку. Однозначно є запит на подібні заходи для ВПО.

Висновки. Системна комунікація з мешканцями тимчасово окупованих територій на сьогодні є ключовим інструментом підтримки стійкості населення та можливості протидії тиску ворожій пропаганді. В умовах війни головним дієвим інструментом залишається міжособистісне спілкування людей з підконтрольної території та мешканцями ТОТ. Таке спілкування складно піддається цензурі і через нього можна транслювати більш об'єктивну інформацію, яка не контролюється як джерела масової комунікації.

Результати дослідження демонструють, що завдяки участі в групах впливу серед учасників було сформовано розуміння актуальності

системної комунікації з людьми на внутрішньо переміщених осіб, покращилося розуміння об'єктивної картини поточного контексту. Це вплинуло на позитивне відчуття підтримки та зв'язку між підконтрольними Україні територіями та тимчасово окупованими територіями, що в подальшому буде сприяти обміну достовірною інформацією з цивільної та державної тематики

Список використаної літератури

1. Зубченко, О. С. Дисфункції соціальних інститутів за умов окупації [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/36_2022/18.pdf
2. Зубченко, О. С. Образи повсякденності в окупації (на прикладі південної України). *Український соціум*. 2023. № 4 (87). С. 85–96.
3. Зубченко, О. С. Торгівля як інститут колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях півдня України. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2023. Вип. 97. С. 15–30.

Khrustaliyov F. S., Ashurbekov A. A., Ovcharova V. S. Social communication practices of internally displaced persons with residents of temporarily occupied territories (based on a sociological study in the Zaporizhzhia region)

The article addresses the communication challenges faced by residents of Ukraine's non-government-controlled territories when interacting with citizens in government-controlled areas. It argues that consistent communication with residents of temporarily occupied territories is currently a crucial tool for maintaining population resilience and countering hostile propaganda. The primary aim of the study was to determine the significance and content of communication between residents of temporarily occupied territories and their relatives in government-controlled areas of Ukraine.

To conduct the study, a model involving small groups of IDPs (up to 20 people) was used in a discussion and debate format moderated by a professional psychologist. An experimental format called "Influence Groups" was implemented as focus groups with IDPs. From April to July 2024, 149 such influence groups were held in the city of Zaporizhzhia, with 2,641 participants. Key communities targeted for participant recruitment included large district centers such as Polohy, Melitopol, and Berdiansk.

Respondents indicated factors that hindered more frequent communication with close ones remaining in the occupied territories, citing technical issues (such as lack of internet, electricity, and phone service) as the primary obstacle (58.1%).

It was found that internally displaced persons play a key role as a channel for transmitting news and pro-Ukrainian narratives to residents of temporarily occupied territories. The results of the study show that, through participation in the influence groups, an understanding of the importance of consistent communication was fostered among the participants, along with an improved perception of the current situation. This contributed to a positive sense of support and connection between Ukraine's government-controlled and temporarily occupied areas, which is expected to further facilitate the exchange of accurate information on civilian and state matters.

Key words: *residents of temporarily occupied territories, internally displaced persons, sociological study, information channels, influence groups, communication.*

УДК 316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.11>

А. Г. СТАДНИК

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет «Запорізька політехніка»

В. В. КУЗЬМІН

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
Національний університет «Запорізька політехніка»

М. О. КУЗЬМІНА

доктор філософії з галузі знань «Соціальна робота»
спеціальності 231 «Соціальна робота»,
доцент кафедри соціальної роботи
Національний університет «Запорізька політехніка»

С. Л. ЛОЦМАН

аспірант спеціальності «Соціальна робота»
Національний університет «Запорізька політехніка»

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СТРЕСУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Теоретичний аналіз окресленого питання дає змогу стверджувати, що емоції є однією з найголовніших характеристик особистості будь якого фахівця. За Л. Виготським, емоції беруть участь у процесі психічного розвитку від самого початку до кінця як найважливіший компонент і на кожному новому етапі виявляють глибокі зміни у власній психічній природі.

Визначено, що страх розглядається в якості базової емоції і переживання цієї емоції сприймається людьми як загроза особистій безпеці. Це стимулює людей на пошук шляхів, спрямованих на уникнення загрози і усунення небезпеки. Не дивлячись на велику зацікавленість науковців до феноменології страху, не існує чіткого термінологічного визначення цього феномену, механізмів його розвитку, функцій, ролі, впливу на життя і професійну діяльність.

Проаналізовано, поняття «тривожність», яке вивчається як стан психічної напруги або стурбованості, який виникає внаслідок сприйняття невизначеності, загрози або стресорів. Це нормальна реакція організму на стресові ситуації, але у деяких випадках вона може стати надмірною або хронічною, що веде до різних психічних і фізичних проблем. Основні ознаки тривожності включають: постійні або повторювані стани напруги (люди з тривожністю

можуть постійно відчувати напругу, нервовість або стурбованість, навіть у відсутності конкретної загрози); неспокійні думки і почуття (це може включати надмірне переживання через майбутні події, постійне очікування негативних наслідків та почуття безпорадності або непевності); фізичні симптоми (тривожність може супроводжуватися фізичними симптомами, такими як поколювання чи нудота, підвищений пульс, потовиділення, дихальні проблеми або м'язова напруга); унеможливлення зосередження (може ускладнити зосередження на завданнях та призвести до погіршення когнітивних функцій); соціальна ізоляція (люди з тривожністю можуть уникали соціальних ситуацій або мають труднощі в спілкуванні з іншими через переживання соціального відхилення або осуду).

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що інноваційність факторів впливу на розвиток стресу в професійній діяльності полягає в тому, що вони представляють нові або раніше недооцінені аспекти, які можуть впливати на рівень стресу на робочому місці. Ось деякі приклади інноваційних факторів впливу на стрес; робота з віддаленими засобами зв'язку; зміни в організаційній; зміни в структурі робочого часу; психосоціальні та емоційні аспекти робочого середовища

Ключові слова: стрес, професійна діяльність, прифронтові території, інноваційний аспект.

Постановка проблеми. Розвиток стресу в професійній діяльності є досить актуальною проблемою сьогодення, оскільки він може мати серйозні наслідки для працівників та суспільства в цілому. Стрес може призвести до зниження продуктивності, погіршення фізичного та психологічного здоров'я та негативно вплинути на взаємовідносини в колективі. Важливо враховувати соціальний аспект розвитку стресу, оскільки він може бути спричинений не лише індивідуальними факторами, але й суспільними умовами, які потребують уваги та врегулювання для створення здорового та продуктивного робочого середовища.

Зокрема, якщо виходити з специфіки військового часу, а саме, працівників, які працюють в прифронтових територіях, то розвиток стресу в професійній діяльності має важливе значення з декількох причин:

1. Вплив на продуктивність: стрес може впливати на продуктивність працівників. Постійний стрес може призвести до зниження концентрації, збільшення кількості помилок і загальної невіддачі у виконанні завдань.

2. Здоров'я працівників: постійний стрес може мати негативний вплив на фізичне і психічне здоров'я працівників. Це може призвести до виникнення або загострення психічних захворювань, таких як депресія або тривожні розлади, а також до фізичних проблем, таких як серцеві захворювання або гастроінтестинальні проблеми.

3. Збереження персоналу: негативне робоче середовище, яке спричиняє стрес, може призвести до збільшення швидкості втрати персоналу. Працівники, які постійно відчувають стрес, шукають інші місця

роботи, де вони можуть почувати себе комфортніше.

4. Збільшення витрат на охорону здоров'я: компанії можуть стикатися з збільшеними витратами на охорону здоров'я через збільшення кількості медичних витрат та втрати робочого часу через хвороби, пов'язані зі стресом.

5. Підвищення ризику нещасних випадків на робочому місці: стрес може призвести до погіршення уваги та реакційних здібностей працівників, що збільшує ризик нещасних випадків на робочому місці.

Отже, актуальність розвитку стресу в професійній діяльності полягає в його впливі на якість життя та продуктивність працівників, а також на загальне функціонування організації, особливо в прифронтових територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців займалися дослідженням проблеми стресу в професійній діяльності. Зазначимо кілька відомих дослідників у цій галузі: Ганс Сельє (Hans Selye): канадський науковець, який вперше визначив концепцію стресу та його вплив на організм (розробив теорію загального адаптаційного синдрому, яка є основою для розуміння реакцій організму на стресори); Річард Лазарус (Richard Lazarus): американський психолог, який розвинув теорію стресу та адаптації (досліджував, як індивідуальні реакції на стресори впливають на емоційне благополуччя); Карен Хайн (Karen Horney): німецько-американська психоаналітична теоретик та психіатр, яка досліджувала взаємодію між стресом та психічними захворюваннями; Роберт Карнегі (Robert Karasek): американський соціолог, який розробив модель відносин між робочим стресом та організаційними чинниками, відому як модель Карнегі; Міхаел Піксентнер (Michael P. O'Driscoll): австралійський психолог, який спеціалізується на дослідженні стресу на робочому місці, включаючи стрес, пов'язаний з робочими годинами та робочими умовами.

Мета дослідження – проаналізувати фактори впливу на розвиток стресу в професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз дає змогу стверджувати, що емоції є однією з найголовніших характеристик особистості фахівця. За Л. Виготським, емоції беруть участь у процесі психічного розвитку від самого початку до кінця як найважливіший компонент і на кожному новому етапі виявляють глибокі зміни у власній психічній природі.

Емоції і почуття є однією з форм відображення реального світу. На відміну від пізнавальних процесів емоції – це відображення самих предметів і явищ дійсності, а того відносини, в якому вони знаходяться до потреб людини. Емоційні переживання тісно пов'язані з поведінкою, практичною діяльністю людини, визначаючи рівень активності організму і результативність діяльності. Емоції, висловлюючи активну сторону потреби, неминуче включають прагнення, потяг до того, чого потребує людина, або уникнення неприємного. Зв'язок емоцій

з діяльністю взаємна: з одного боку, емоційний стан людини впливає на діяльність, з іншого боку, діяльність впливає на емоційний стан, викликає емоції [4]. **Емоції – це психічні процеси, в яких людина оцінює своє ставлення до тих чи інших явищ навколишньої дійсності. В емоціях отримують своє суб'єктивне відображення різні стани організму людини, його ставлення до власної поведінки і своєї діяльності.**

Емоційні процеси, впливаючи на діяльність і беручи участь у формуванні функціональних станів, нерозривно пов'язані з іншою категорією психічних процесів – вольовими процесами. **Волею називається здатність людини, що виявляється в навмисних діях, спрямованих на досягнення свідомих цілей.** Людина не тільки відображає дійсність в своїх відчуттях, сприйняттях представлених, поняттях і емоціях, але ще і діє, змінюючи навколишнє середовище в зв'язку зі своїми потребами, намірами і інтересами [5].

Вивчення розвитку психічних та емоційних станів, в тому числі тривоги і страху, та шляхів їх подолання зумовлена не тільки їх негативною дією на ефективність професійної діяльності, але й тим негативним впливом на життя та здоров'я фахівців, який призводить до психологічних проблем та особистісних змін.

Страх розглядається в якості базової емоції і переживання цієї емоції сприймається людьми як загроза особистій безпеці. Це стимулює людей на пошук шляхів, спрямованих на уникнення загрози і усунення небезпеки. Не дивлячись на велику зацікавленість науковців до феноменології страху, не існує чіткого термінологічного визначення цього феномену, механізмів його розвитку, функцій, ролі, впливу на життя і професійну діяльність.

Останнім часом тривожність вивчається також як процес, зокрема, в роботах Ч. Спілбергера, Ф.С. Василюка, Ф.Б. Березіна, В.М. Астапова. Вивчення впливу тривоги на ефективність діяльності дає однозначні результати, які свідчать про те, що тривога сприяє успішній діяльності у відносно простих для людини ситуаціях, а перешкоджає в складних [6]. Тривожність – це стан психічної напруги або стурбованості, який виникає внаслідок сприйняття невизначеності, загрози або стресорів. Це нормальна реакція організму на стресові ситуації, але у деяких випадках вона може стати надмірною або хронічною, що веде до різних психічних і фізичних проблем. Основні ознаки тривожності включають: постійні або повторювані стани напруги (люди з тривожністю можуть постійно відчувати напругу, нервовість або стурбованість, навіть у відсутності конкретної загрози); неспокійні думки і почуття (це може включати надмірне переживання через майбутні події, постійне очікування негативних наслідків та почуття безпорадності або непевності); фізичні симптоми (тривожність може супроводжуватися фізичними симптомами, такими як поколювання чи нудота, підвищений пульс, потовиділення, дихальні проблеми або м'язова

напруга); унеможливлення зосередження (може ускладнити зосередження на завданнях та призвести до погіршення когнітивних функцій); соціальна ізоляція (люди з тривожністю можуть уникати соціальних ситуацій або мають труднощі в спілкуванні з іншими через переживання соціального відхилення або осуду).

Тривожність може бути короткотривалою (ситуативною) або хронічною, і у важких випадках вона може спричинити серйозні перешкоди у повсякденному житті та робочій діяльності. Люди з тривожністю можуть звертатися за допомогою до психологів або психіатрів для отримання підтримки та лікування.

Як страх, так і тривога є адекватними реакціями на небезпеку, але в разі страху небезпека очевидна, об'єктивна, а в разі тривоги вона прихована і суб'єктивна. Інакше кажучи, інтенсивність тривоги пропорційна тому змісту, який для даної людини має дана ситуація. Причини ж її тривоги, по суті, їй невідомі.

Як показали Б Кеттел та І. Шейер, високий рівень тривожності знижує успішність професійної діяльності. Однак і низька тривожність може обумовлювати погану ефективність діяльності. Все залежить від виду роботи, якої людина займається [6].

Особливу увагу серед емоційних проявів дослідники приділяють стресам діяльності, надаючи особливої уваги причинам виникнення, наслідкам, формам прояву, динаміці їх переживання. Можна виокремити декілька груп потенційно стресогенних чинників, які впливають на успішність діяльності [1].

До групи об'єктивних чинників відносяться стресори, соціальні за своїм походженням. Причинами їх виникнення є інтенсивний розвиток сучасного суспільства, швидкість темпу життя, зміни та ускладнення вимог навчально-атестаційної системи. Як наслідок, виникає неспіввідношення генетичних програм з сучасними умовами, протиріччя між психо-біологічною системою організму та ритмом соціальних процесів, до яких організм не завжди може швидко пристосуватися.

До другої групи відносяться суб'єктивні чинники. Передусім, це стреси, пов'язані з неадекватними установками, помилками мислення, емоційними переживаннями, можливою зміною соціального статусу.

Окрему групу суб'єктивних чинників складають мотиваційні, які регулюють діяльність зі сторони значимої для суб'єкта задачі, його потреб, установок і цінностей. Вивчення стресу показало, що його розвитку сприяє низька мотивація людини до діяльності і неможливість контролювати ситуацію. Наприклад, при дослідженні стресу в процесі організаційних змін виявилось, що при негативному ставленні до останніх спостерігається підвищення всіх показників, які свідчать про наявність стресового стану, негативна динаміка рівня активності. Значення мотиву по-різному відображається на динаміці

стресового стану. Процесуальний мотив лежить в основі самого процесу діяльності, мобілізуючи впливає на неї. Мотив самоствердження виявляється в емоційній напруженості, що призводить до інтенсивного емоційного переживання, оцінюючого ставлення до діяльності.

Форми прояву стресу. Традиційно у психології та психофізіології описуються поведінкові, інтелектуальні, емоційні та психосоматичні прояви стресу. Під впливом стресу прискорюється пульс, відбуваються зміни шкіряно-гальванічної реакції, зміни в діяльності відділів головного мозку, з'являється відчуття спраги, сухості, підвищується артеріальний тиск, змінюються частота і ритм серцевих скорочень, показники температури тіла, знічний рефлекс. Порушення психосоматики також виявляються в напруженні м'язів, тремтінні рук, зміні ритму дихання, тремтінні голосу, порушенні мовних функцій, характеристик почерку. Спостерігаються також зміни в координації і точності рухів, гостроті зору, абсолютного й диференційного порогів світлової чутливості, часі сенсомоторних реакцій, зокрема, реакцій на рухомий об'єкт. Поведінка характеризується переважанням стереотипних відповідей, неадекватними діями. Поведінкові ознаки стресу виявляються в порушенні режиму дня, соціально-рольових функцій. Також, мають місце непередбачуваність вчинків, погрози рішучих, але не виправданих обставинами дій, зміна вектора відповідальності й перекладання провини на інших [8].

При сильній емоційній нарузі в першу чергу дезорганізуються більш складні форми цілеспрямованих дій, їх планування, оцінка та передбачення. В емоційній сфері можуть спостерігатися погіршення самопочуття, тривожність, страх, панічні переживання, ознаки депресії. Крім того, властиві людині негативні емоції (агресивність, ворожість) стають більш вираженими.

Динаміка стресу. Під динамікою розуміється послідовна зміна фаз (стадій) стресу. Стали класичними постулати Г. Сельє про три стадії стресової реакції. Згодом ця концепція була розвинена та доповнена, не лише характеризуючи фізіологічні прояви стресу на певній фазі, а і простежуючи часові проміжки кожної стадії, силу психоемоційної напруги, переживання особистості. Наприклад, було визначено, що перша фаза – стрес очікування, яку Г. Сельє трактував тільки як мобілізацію організму до стресу, включення захисних організмів, характеризується більшим напруженням симпатико-адреналінової системи, ніж безпосередньо стрес (наприклад, очікування перед іспитом), швидкою втратою адаптаційних резервів [9].

Т.А. Немчін у динаміці переживання стресу також виокремлює три стадії стану напруженості. Впродовж першої стадії ознаки напруги не проявляються або майже не проявляються, особистість не вважає його станом напруження. Вважається, що суб'єктивні переживання з'являються пізніше, ніж функціональні зміни в організмі. Проте, якщо на

першому рівні тривоги людина може не усвідомлювати її, то організм вже реагує перебудовою метаболізму.

Друга стадія характеризується виникненням психосоматичних реакцій, мобілізацією психічної діяльності, вегетативними проявами тривоги, підвищенням активності соматичного функціонування, реакціями соматичної мускулатури. Виявляється мотивація до досягнення мети, злиття мотиву та мети. Спостерігається підвищення уваги, короткотривалої пам'яті, проте функції довготривалої пам'яті погіршуються.

Третя стадія характеризується стійкими соматичними та вегетативними порушеннями. Крім того, існують дані, що між першим та другим етапом розвитку стресової реакції немає чіткої межі. Стан психічної дезадаптації, тобто, третій етап емоційно-стресової реакції, може в окремих випадках розвиватись безпосередньо за стресовим впливом як наслідок гострої психологічної напруги. Простеження часових проміжків кожної стадії також виявило, що перша стадія розвитку стресу, в свою чергу, розділяється на короткі періоди мобілізації адаптаційних резервів.

Перший період «стадії тривоги» триває від кількох хвилин до кількох годин. У більшості людей вона виявляється у формі стеничних емоцій та підвищенні працездатності. Якщо мобілізована адаптаційна захисна активність не усуває стрес, включаються програми перебудови діючих функціональних систем. Цей процес складає основний зміст другого періоду стадії тривоги. Цей період супроводжується зниженням працездатності і хворобливим станом. При перевтомі, наявності хронічних захворювань така надмобілізація резервів може тільки загострити існуючі хворобливі стани та викликати неві [7].

Тривалість другого періоду в середньому складає одинадцять діб. Під час третього періоду першої фази стресу має місце процес адаптації до стресора. Його тривалість коливається і може складати кілька тижнів. Стрес як індивідуально зумовлена реакція особистості на ситуації, які виникають у процесі професійної діяльності та супроводжуються появою сильних емоційних переживань і відповідними зрушення у перебігу основних психічних пізнавальних процесів, змінами в психосоматичній, мотиваційній і поведінковій сферах. При такому підході можна розглядати кожну окрему стадію розвитку стресу у співвідношенні з об'єктивними та суб'єктивними змінами психічного стану особистості.

Об'єктивні зміни охоплюють сферу динаміки психічних пізнавальних процесів, психосоматичну сферу. Суб'єктивні зміни включають оцінки особистістю власного стану. Перша стадія розвитку стресу – це тривожність. Загальною ознакою першої стадії стресу виступає хвилювання.

Хвилювання пов'язане з тенденціями намагання досягти успішного виконання завдання, уникнути невдачі, зовнішніми мотиваційними тенденціями, очікуванням успіху чи невдачі, суб'єктивним

значенням отриманого результату. Найчастіше це хвилювання минає, як тільки суб'єкт починає діяти. Складовою хвилювання є напруженість. При цьому можна говорити про два варіанти розвитку стресової реакції. Стан хвилювання в одному випадку, при поєднанні з високою мотивацією, переживається позитивно і підвищує готовність до діяльності, мобілізує її у специфічному напрямі уникнення невдачі. Проте така мобілізація може позначатись на психосоматиці. Наприклад, ми можемо спостерігати порушення тонкої моторики та координації рухів. Для цієї стадії характерна незмінність переживань, незначне покращення суб'єктивного стану. Домінують переживання активності, бадьорості, оптимізму [2].

Другий варіант розвитку стадії тривожності пов'язаний з надмірним рівнем хвилювання. Надмірне емоційне збудження виявляється у дезорганізуючому впливі емоцій, що позначається на зниженні динаміки показників психічних пізнавальних процесів та погіршенні психосоматики. При цьому домінують негативні переживання. Все це може призводити до переходу організму в стадію виснаження, минаючи стадію резистентності. Якщо рівень хвилювання помірний і мобілізуючи впливає на діяльність, відбувається перехід до другої стадії динаміки переживання стресу – стадії резистентності. Вона характеризується спробами реалізувати максимум резервів організму і виявляється в незмінності показників динаміки психічних пізнавальних процесів і показників психосоматики. В окремих випадках може спостерігатись їх покращення. При цьому у психічній сфері домінують позитивні переживання творчого натхнення, задоволення від навчання, бадьорості, веселості, оптимізму. Проте, якщо індивід тривалий час перебуває на цій стадії, відбувається перехід до виснаження, що виявляється у значному погіршенні всіх показників функціонального стану, призводить до витрат резервів організму, зниження працездатності, зниження показників динаміки психічних пізнавальних процесів, психосоматики. Це супроводжується домінуванням негативних переживань – зниженні суб'єктивного рівня працездатності, відповідальності, загального рівня самопочуття [3].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, своєчасне виявлення певної стадії стресу, наявності певного рівня переживань дозволяє більш цілеспрямовано та диференційовано підійти до питання профілактики виникнення виснаження адаптаційних резервів та корекції стресового стану в процесі діяльності.

Зокрема, проведений аналіз дає змогу стверджувати, що інноваційність факторів впливу на розвиток стресу в професійній діяльності полягає в тому, що вони представляють нові або раніше недооцінені аспекти, які можуть впливати на рівень стресу на робочому місці. Ось деякі приклади інноваційних факторів впливу на стрес: технологічні зміни: швидкий темп технологічного розвитку може

впливати на робочі умови та вимоги до працівників, створюючи нові джерела стресу, такі як нестабільність робочих процесів або необхідність постійного навчання новим технологіям; робота з віддаленими засобами зв'язку: віддалена робота може забезпечувати більшу гнучкість та автономію, але також може призводити до відчуття відчуження, соціальної ізоляції та недостатнього балансу між роботою і особистим життям; зміни в організаційній культурі: організації, які активно працюють над створенням підтримливої, відкритої та сприяючої культури, можуть зменшити ризик стресу серед працівників; зміни в структурі робочого часу: альтернативні форми робочого часу, такі як гнучкі графіки роботи або робота на частковий робочий день, можуть зменшити стрес, пов'язаний зі злиттям роботи та особистого життя; психосоціальні та емоційні аспекти робочого середовища: дослідження емоційної інтелігенції, підтримки робочого колективу та психологічної безпеки можуть розкрити нові способи зменшення стресу на робочому місці.

Такі інноваційні фактори впливу на розвиток стресу в професійній діяльності можуть відкривати нові можливості для покращення робочих умов та забезпечення психологічного комфорту працівників. Інноваційний підхід до розуміння та управління стресом може допомогти зберегти здоров'я та підвищити продуктивність працівників.

Подальші дослідження проблематики стресу в професійній діяльності можуть включати кілька перспективних напрямків: 1. Індивідуальні реакції на стрес: вивчення індивідуальних варіантів реакцій на стресори допоможе краще зрозуміти, чому одні працівники впораються зі стресом ефективніше за інших. 2. Взаємодія між стресом та організаційними чинниками: дослідження, спрямовані на аналіз взаємодії між стресом на робочому місці та організаційними чинниками, допоможуть зрозуміти, як організації можуть створити більш сприятливі умови для своїх працівників. 3. Використання технологій для виявлення стресу: розвиток технологій, таких як сенсори та аналітика даних, може допомогти виявити стресові ситуації на робочому місці та розробити індивідуальні стратегії управління стресом. 4. Ефективність інтервенцій та програм з управління стресом: дослідження ефективності різних програм та інтервенцій для управління стресом допоможуть з'ясувати, які підходи є найбільш ефективними для покращення благополуччя та продуктивності працівників. 5. Глобальний підхід до управління стресом: розуміння стресу як глобального явища, що впливає на економіку, суспільство та здоров'я, сприятиме розробці комплексних стратегій для управління стресом на різних рівнях – від індивідів до організацій та суспільства в цілому.

Ці перспективи допоможуть не лише краще зрозуміти природу стресу в професійній діяльності, а й розробити більш ефективні стратегії для його управління та покращення якості життя працівників.

Список використаної літератури

1. Бухтєєва О. Є., Кравець О. І. Педагогічні умови формування мотивації до професійної діяльності. *Середня професійна освіта*. 2013, № 2. Стор. 39–41.
2. Жигало Н.І. Роль емоційного інтелекту в процесі професійної освіти. URL: https://www.academia.edu/43107421/%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC_%D0%95%D0%9C%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E_%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3_%D0%92_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%86_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%95%D0%A1%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%87_%D0%9E%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%98
3. Карпенко О. Г. Професійна діяльність соціального працівника як творчий процес. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/11596/1/Karpenko.pdf>
4. Карчевська О. Вплив емоцій на фізичний стан здоров'я. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18759/1/28.pdf>
5. Парфьонова Т. Профілактика емоційного вигорання. URL: https://www.researchgate.net/publication/366645363_OSOLIVOSTI_PSIHOLOGICNOGO_VIGORANNA_PEDAGOGIV_ZAKLADU_DOSKILNOI_OSVITI
6. Петренко В. Є. Психологічні підходи до корекції тривожності особистості. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6909/Petrenko.pdf>
7. Столина В. В. Практикум з психодіагностики. Диференціальна психометрія. Шмельова. К. : Просвіта, 2014. 208 с.
8. Стельмашук Х. Р. Психологічні чинники подолання стресу. Психологічні фактори подолання стресу. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інститут ім. Г. С. Костока. 2015. Випуск 29. Кам'янець-Подільський : Аксьома, С. 671–684.
9. Сельє Х. Стрес без біди. URL: http://bookz.ru/authors/sel_e-gans/distree/page-2-distree.html

Stadnyk A. H., Kuzmin V. V., Kuzmina M. O., Lotsman S. L. Factors influence on the development of stress in professional activity: innovative aspect

Theoretical analysis of the outlined issue allows us to assert that emotions are one of the most important characteristics of the personality of any specialist. According to L. Vygotsky, emotions participate in the process of mental development from the very beginning to the end as the most important component and at each new stage reveal profound changes in one's own mental nature.

It is determined that fear is considered as a basic emotion and the experience of this emotion is perceived by people as a threat to personal safety. This stimulates people to search for ways to avoid the threat and eliminate the danger. Despite the great interest of scientists in the phenomenology of fear, there is no clear terminological definition of this phenomenon, the mechanisms of its development, functions, role, impact on life and professional activity.

The concept of «anxiety», which is studied as a state of mental tension or concern, which arises as a result of the perception of uncertainty, threat or stressors, is analyzed. It is a normal response of the body to stressful situations, but in some cases it can become excessive or chronic, leading to various mental and physical problems. The main signs of anxiety include: persistent or recurring states of tension (people with anxiety may constantly feel tense, nervous or worried, even in

the absence of a specific threat); anxious thoughts and feelings (this may include excessive worry about future events, constant anticipation of negative consequences and feelings of helplessness or uncertainty); physical symptoms (anxiety may be accompanied by physical symptoms such as tingling or nausea, increased heart rate, sweating, breathing problems or muscle tension); inability to concentrate (can make it difficult to focus on tasks and lead to impaired cognitive function); social isolation (people with anxiety may avoid social situations or have difficulty communicating with others due to feelings of social rejection or judgment).

The analysis conducted allows us to state that the innovativeness of the factors influencing the development of stress in professional activity lies in the fact that they represent new or previously underestimated aspects that can affect the level of stress in the workplace. Here are some examples of innovative factors influencing stress; work with remote means of communication; changes in the organizational; changes in the structure of working hours; psychosocial and emotional aspects of the working environment

Key words: *stress, professional activity, frontline territories, innovative aspect.*

НОТАТКИ

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 104

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Ю. В. Бабич
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Підписано до друку 01.11.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 15,11. Наклад 300. Замовлення № 0924/631.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.